

Ἑταιρεία Φωκικῶν Μελετῶν

Σελίδες Ἀπὲρ Φωκίδα

Χαλκοῦν Φωκέων 357 - 346 π.Χ.

Ἀμφισσα
2015

ΤΙΤΛΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	: ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΠ' ΤΗ ΦΩΚΙΔΑ Εκδίδεται κάθε τρίμηνο Τεύχος 156, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2015 Κωδικός Έντύπου 073730
ΙΔΡΥΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ ΕΚΔΟΤΗΣ	Εταιρεία Φωκικών Μελετών Αγ. Θεοδώρων 19, Άμφισσα, Τ.Κ. 331 00 Τηλέφωνο: 22650 29.678 e-mail: efmeleton@yahoo.gr
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΥΛΗΣ	: Νικόλαος Δ. Καστανάς, Δικηγόρος Τηλ. 22650 28.991 - 22650 79.174
ΥΠΕΥΘ. ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ	: Εδθύμιος Κ. Σανιδάς Ίωαννίνων 6, Μοσχάτο Τ.Κ. 185 43, Τηλ. 210 94 14 233
ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ	: Χαρ. Παναγιωτόπουλος Πρόεδρος Ε.Φ.Μ. Ιωάν. Γ. Ράμμος Αντιπρόεδρος » Βιβή Καστρίτη Γραμματέας » Ι.Β. Τσινταβής Ταμίας » Γ. Μαστρογιαννόπουλος Έφορος » Νικ. Καστανάς Μέλος » Γ. Κουτσοκλένης Μέλος »

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΑΙΣΘΗΣΙΣ	2/7854
ΑΝΔΡΕΑΣ Ι. ΒΟΣΚΟΣ: Ές γῆν ἐνάλιαν Κύπρον:	
Ἡ Ὀμηρικὴ κληρονομιά	3/7855
Ὁ φόρος αἵματος τῆς Φωκίδας στὸν Κυπριακὸ Ἀγώνα.....	26/7878
ΤΣΟΥΜΑΤΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ: Ἱστορικὴ διαδρομὴ τοῦ κρασιοῦ.....	27/7879
ΕΛΕΝΗ (ΛΕΛΑ) ΜΠΑΚΟΛΟΥΚΑ: Οἱ νερόμυλοι τῶν Δελφῶν	36/7888
ΚΟΥΤΣΟΚΛΕΝΗ Γ.: Ἀπ' τὴ χλωρίδα τῆς Φωκίδας.....	45/7897
BENETH ΑΝΤΩΝΙΟΥ: Ξεφύλλισμα παλαιῶν ἐφημερίδων	47/7899
ΝΕΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ	48/7900

Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΦΩΚΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
«ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΠ' ΤΗ ΦΩΚΙΔΑ»
εΰχονται
είρηνικό καί δημιουργικό
τό 2016

ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΕΣ

α. Αὐτές τίς μέρες τίς ἑορταστικές, συνήθως ἀνταλλάσσονται ἀπ' ὅλους δῶρα ἢ προσφέρονται. Στό πλαίσιο αὐτό καί οἱ ἑταιρεῖες πού δραστηριοποιοῦνται στό νομό μας, προσφέρουν στούς ἄρχοντες καί στούς διοικοῦντες σ' ὅλα τα ἐπίπεδα μικρά δωράκια ὅπως π.χ. ποτά, καλάθια κ.ἄ..

Σημαντικό ὅμως εἶναι νά προσφέρεις σέ κάποιον δῶρα χωρίς νά περιμένεις ἀνταλλάγματα καί μάλιστα ἡ προσφορά σου νά εἶναι ζωτικής σημασίας γιά μιά ἑταιρεία ἢ σύλλογο μή κερδοσκοπικοῦ χαρακτήρα.

Αὐτό ὀφείλουμε νά ὁμολογήσουμε σάν Ἑταιρεία Φωκικῶν Μελετῶν (Ε.Φ.Μ.) καί ὑποχρεούμεθα νά τό δημοσιοποιοῦμε γιά τήν προσφορά τῆς ἑταιρείας «ΔΕΛΦΟΙ – ΔΙΣΤΟΜΟ» ἡ ὁποία ἀνελλιπῶς κάθε χρόνο διαθέτει ἕνα σημαντικό ποσό γιά τήν ἑταιρεία μας καί μάλιστα φέτος τό αὐξήσε κατά 50%. Ἐπισημαίνεται ὅτι μέ τή βοήθεια αὐτή ἡ Ε.Φ.Μ. μπορεῖ καί δημοσιεύει τό παρόν περιοδικό πού σέ διαφορετική περίπτωση θά ἦταν ἀνέφικτο λόγω οἰκονομικῶν δυσχερειῶν.

Ὅπως σᾶς εἶναι γνωστό ἡ Ε.Φ.Μ. δραστηριοποιεῖται περισσότερο ἀπό 40 συνεχῆ ἔτη στό χώρο τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου μας, τῆ λαογραφία καί τῆς συνεχοῦς προσπάθειας ὀργάνωσης καί λειτουργίας ἑνός Λαογραφικοῦ μουσεῖου στήν πρωτεύουσα τοῦ Νομοῦ μας, τήν Ἀμφισσα, μέ συλλογές, ἐκθέματα πού διαθέτει σέ συνδυασμό μέ ἰδιωτικές συλλογές.

Ἐάν αὐτό δέν εἶναι εὐαισθησία γιά τόν πολιτισμό καί τή λαογραφία τότε ποιές εἶναι πραγματικές εὐαισθησίες;

β. Στίς 28 Νοεμβρίου 2015 ἡ Ε.Φ.Μ. εἶχε τήν τιμή καί χαρά νά φιλοξενήσει τόν Ὁμότιμο Καθηγητῇ Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἀνδρέα Βοσκό στήν αἴθουσα τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τοῦ Δήμου Δελφῶν μέ θέμα «ΕΣ ΓΗΝ ΕΝΑΛΙΑΝ ΚΥΠΡΟΝ: Η ΟΜΗΡΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ». Ἡ εἰσήγηση τοῦ Καθηγητῇ δημοσιεύεται στό παρόν τεῦχος.

Ἡ Ε.Φ.Μ. ἐκφράζει τίς θερμές εὐχαριστίες πρὸς τόν Καθηγητῇ.

ΕΣ ΓΗΝ ΕΝΑΛΙΑΝ ΚΥΠΡΟΝ: Η ΟΜΗΡΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ (ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΟΥΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΥΣ ΑΓΩΝΕΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ)¹

ΑΝΔΡΕΑΣ Ι. ΒΟΣΚΟΣ

*Όμोट. Καθηγητῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας
(μὲ ἔμφαση στὴν Ἀρχαία Κυπριακὴ Γραμματεία)
τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΕ ΤΟΥΣ ΔΕΛΦΟΥΣ καὶ τὴν Ἀπολλώνια παρακαταθήκη ἦταν ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια στενὲς καὶ δημιουργικὲς. Ἀναρίθμητες εἶναι οἱ σχετικὲς μαρτυρίες. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα: Κυπροσυλλαβικὴ ἐπιγραφή τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. (τὴ μοναδικὴ ποὺ βρέθηκε στὸν ἑλλαδικὸ ὠρο), τμῆμα τῆς ὁποίας εἶναι χαραγμένο σὲ σωζόμενο πόδι λιονταριοῦ (Μουσεῖο Δελφῶν, ἀρ. 1717) ἀπὸ στέλεχος τρίποδα μαρτυρεῖ ἀφιέρωμα γιοῦ τοῦ Ἑρμαίου στὸν Ἀπόλλωνα.² Ὁ Ἡρόδοτος (4.162.3) μνημονεύει τὸ ἐν Δελφοῖσι θυμητήριον, ἐὼν ἀξιοθέτον, ποὺ ἀφιέρωσε στὸν Ἀπόλλωνα ὁ βασιλιάς τῆς κυπριακῆς Σαλαμίνας Εὐέλθων (πιθ. 560-525 π.Χ.) καὶ ἐναποτέθηκε στὸν ἐκεῖ θησαυρὸ τῶν Κορινθίων· στὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν καταφεύγουν οἱ Ἀμαθούσιοι καὶ παίρνουν χρησμὸ νὰ τιμοῦν ὡς ἥρωα τὸν νεκρὸ Ὀνήσιλο, μετὰ τὴν κατάπνιξη τῆς Κυπριακῆς ἐξέγερσης ἐναντίον τῶν Περσῶν (Ἡρόδ. 5.104-116, κυρίως 114) κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἰωνικῆς ἐπανάστασης. Ὁ Αἰλιανὸς διασώζει –μαζὶ μὲ τὴ σχετικὴ πληροφορία– ἓνα δίστιχο ἐπίγραμμα (ΑΚυΓ² 11 Ε58)³ ποὺ συνόδευε ἀφιέρωση τετρακέρατου ἐλαφιοῦ στοὺς Δελφοὺς ἀπὸ τὸν τελευταῖο Σαλαμίνιο βασιλῆα Νικοκρέοντα (332/1-311/10 π.Χ.): «Ἐνα τετρακέρατο ἐλάφι ἔπιασε ὁ Νικοκρέων ὁ Κύπριος καὶ τὸ ἀφιέρωσε στοὺς Δελφοὺς καὶ ἔγραψε ἀποκάτω: Μὲ δική σου, τῆς Λητοῦς ἀρχιτοξότη γιέ, ἔμπνευση ἢ ἔπιασ' ὁ Νικοκρέοντας τὸ τετρακέρατο τοῦτο ἐλάφι». Καὶ ὁ Ἀθήναιος (2, 48b), μιλώντας γιὰ τὴν τέχνη τῶν πεποικιλμένων ὕφαντῶν ποὺ γνώρισε ἰδιαίτερη ἀκμὴ στὴν Κύπρο, μὲ ξακουστοὺς ὕφάντες τὸν Ἀκεσᾶ καὶ τὸν γιό του Ἐλικῶνα,

μνημονεύει κι ἓνα δίστιχο ἐπίγραμμα πάνω σὲ ἔργο τοῦ δεύτερου ἀφιερωμένο στοὺς Δελφούς (ΑΚυΓ² 11 Ε57): *Τεῦξ' Ἐλικῶν Ἀκεσᾶ Σαλαμίνιος, | ᾧ ἐνὶ χερσὶ πότνια θεσπεσίην Παλλὰς ἔχευε χάριν* («Τό 'φτειαξ' ὁ Ἐλικῶν τοῦ Ἀκεσᾶ ὁ Σαλαμίνιος, στὰ χέρια τοῦ ὁποίου | ἡ σεβαστὴ Παλλὰδα θεσπέσια σκόρπιζε χάρη»). Πολλὲς καὶ ἀξιόλογες, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὴ συνέχεια, εἶναι οἱ ἐπιγραφικὲς καὶ φιλολογικὲς μαρτυρίες⁴ γιὰ –Κυπρίους καὶ ἄλλους– ἐκπροσώπους τῶν Δελφῶν σὲ ἐκδηλώσεις στὴ μεγαλόνησο, γιὰ νίκες Κυπρίων σὲ δελφικοὺς ἀγῶνες καὶ ἀνακήρυξη ἄλλων ὡς προξένων καὶ εὐεργετῶν, μὲ παραχώρηση ὅλων τῶν σχετικῶν προνομίων (ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Ἀνταγόρα [SGDI 2648, 270-260 π.Χ.]: *Δελφοὶ ἔδωκαν Ἀνταγόρα Δημοσθένους Κυπρίωι αὐτῷ καὶ ἐχγόνους προξενίαν, θεωροδοκίαν, προμαντείαν, προεδρίαν, προδικίαν, ἀσυλίαν, ἀτέλειαν πάντων καὶ τᾶλλα ὅσα καὶ τοῖς ἄλλοις προξένοις καὶ εὐεργέταις*). Ἰδιαίτερα ἀξιομνημόνευτη εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Στήσανδρου τοῦ Σαλαμινίου, ποὺ κατὰ τὸν Τιμόμαχο (στὰ Κυπριακά του) πρῶτος τραγούδησε στοὺς Δελφοὺς μὲ συνοδεία κιθάρας τὶς Ὀμηρικὲς μάχες, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν Ὀδύσσειαν καὶ προάγοντας ἔτσι τὴν τέχνη τούτη (Αθῆν. 14, 638a: ΑΚυΓ^{1β} σελ. 131 μὲ σημ. 82), προσμαρτυρώντας συνάμα τὴ διαχρονικὴ –ζωογόνα καὶ καταλυτικὴ– παρουσία τοῦ Ὀμήρου στὴν Κύπρο ἀπὸ τὰ πανάρχαια ἤδη χρόνια μέχρι σήμερα. ΑὐΤΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ», ἀποφαινόταν τὴ δεκαετία τοῦ '50 ὁ Γιώργος Σεφέρης ἐπισκεπτόμενος τὴν Κύπρο καὶ θαυμάζοντας τὴν ὁλοζώντανη ΟΜΗΡΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ στὴν τέχνη καὶ στὴ ζωὴ τῆς ἀκριτικῆς Κύπρου: στὴν τοπικὴ διάλεκτο (καὶ στὰ τοπωνύμια), στὰ ἥθη καὶ στὰ ἔθιμα, στὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ στὴν τέχνη τοῦ λόγου (μὲ τοὺς ἐξάιρετους ποιητάρηδες), στὸ «Ὀμηρικὸ» ἀγωνιστικὸ ἦθος.

Ὁ Κυπριακὸς Ἑλληνισμὸς ἔχει ρίζες πολυαῖωνες καὶ βαθιές,⁵ προομηρικὲς καὶ Ὀμηρικὲς, ἐν πολλοῖς πελοποννησιακές. Φθάνοντας στὴ μεγαλόνησο οἱ Ἀχαιοὶ σὲ ἐπάλληλα κύματα τὸ τελευταῖο τέταρτο τῆς β' χιλιετίας π.Χ. –μέσω Αἰγαίου, Κρήτης, Ρόδου καὶ Μικρασίας ἔφεραν μαζί τους τὴ γλῶσσα, τὴ θρησκεία, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμά τους, τοὺς μύθους καὶ τὴν ποίησή τους, τὴ μουσικὴ καὶ τὸ τραγούδι τους. Ἡ ἐπιμειξία μὲ τοὺς αὐτόχθονες κατοίκους, ἡ πιὸ ἄμεση ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς, ἡ μύηση στὴ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης καὶ ἄλλοι ἐπιμέρους παράγοντες διεύρυναν τοὺς ὀρίζοντές τους κι ἄνοιξαν νέους δρόμους ἔκφρασης. Θεμελιώθηκε ἔτσι ὁ Ἑλληνικὸς πολι-

τισμὸς τῆς Κύπρου, ποὺ χάρη στίς στενὲς διαχρονικὲς σχέσεις μὲ τὶς μητροπόλεις, τὰ ὀνομαστὰ λατρευτικὰ κέντρα (τοὺς Δελφούς, κατὰ κύριον λόγον) καὶ τὸν ὅλον Ἑλληνικὸ κόσμον κρατήθηκε οὐσιαστικὰ ἀναλλοίωτος μέχρι σήμερα, μπολιασμένος δημιουργικὰ μὲ τὸν σταδιακὸ ἐκχριστιανισμὸ καὶ σφυρηλατημένος ἔκτοτε με τὴν ἐμμονὴ στὴν Ὁρθοδοξία, ἀλλὰ καὶ σταθερὰ ἐκσυγχρονιζόμενος, δίνοντας πλουσιότατους τοὺς καρποὺς σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς καὶ ἀποβαίνοντας τμῆμα πολῦτιμο τοῦ ὅλου Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἐπάλληλοι κατακτητὲς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (Φοίνικες, Ἀσσύριοι καὶ Αἰγύπτιοι, Πέρσες καὶ Ρωμαῖοι, οἱ ποικίλες περιπέτειες κατὰ τὴ Βυζαντινὴ περίοδο καὶ ἡ πολυαἰώνη περίοδος δουλείας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Λατινικῆς κυριαρχίας, τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἀγγλοκρατίας, καὶ ὅσα δεινὰ ἐπακολούθησαν, δὲν μπόρεσαν νὰ ἀλλοιώσουν τὸν ἑλληνικὸ χαρακτήρα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κύπρου. Ἐντονη παρέμεινε διαχρονικὰ ἡ αἴσθησις τῶν πανάρχαιων Ἑλληνικῶν καταβολῶν καὶ θαυμαστὴ ἡ συμβολὴ στοὺς ποικίλους ἐθνικοὺς ἀγῶνες, Εἰρηνικοῦς καὶ Πολεμικοῦς (ὅποτε χρειάστηκε), πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πίστεως, ἐπιβίωσις στὴ γῆ τῶν προγόνων, προκοπὴ καὶ εὐημερία, δημιουργία καὶ καταξίωσις. Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ ἐμφάνισις ὡς ΕΝΟΠΛΩΝ τοῦ θεοῦ τοῦ ταλάντου (τοῦ χαλκοῦ) τῆς ἴδιας τῆς θεᾶς τοῦ ἔρωτα, τῆς Κύπριδας Ἀφροδίτης, καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀργότερα ὡς δρακοντοκτόνου. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ταύτισις τοῦ τόπου ὅπου ἀναδύθηκε ἡ Ἀφροδίτη μὲ τὴν Πέτρα τοῦ Ρωμιοῦ (τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ποὺ ἐκσφενδονίζοντας –κατὰ τὴν παράδοσιν– βράχους ἀπὸ τὴν ἀπέναντι βουνοκορφὴ ἔτρεψε σὲ φυγὴν τὸν στόλον τῶν Σαρακηνῶν). Ἀκόμα πιὸ ἐντυπωσιακὴ καὶ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μαζικότατη συμμετοχὴ τῶν Κυπρίων στοὺς ἐπάλληλους καὶ σκληροὺς ἐνοπλοὺς ἀγῶνες ἐλευθερίας, ἀπὸ τὴν Ἰωνικὴ Ἐπανάστασιν ὡς τὸν ἀνυπέρβλητον Ἀπελευθερωτικὸν Ἀγῶνα τοῦ 1955-1959.

ΣΤΑΘΜΟΙ τῆς ἀξιόλογης αὐτῆς πορείας ἀδιάσπαστοι στάθηκαν ὁ ΤΡΩΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ καὶ ὁ ΟΜΗΡΟΣ. Στούς ἀμέσως μετὰ τὸν Τρωικὸν πόλεμον χρόνους ἀπὸ Ὀμηρικοὺς ἥρωες ἀνάγουν οἱ οἰκιστικοὶ-αἰτιολογικοὶ μῦθοι τὴν ἱδρυσιν τῶν κύριων βασιλείων τῆς Κύπρου. Τοὺς ἔχουν ἀπαθανατίσει –πέρα ἀπὸ τὴν ὀλοζώνταναν ἀνὰ τοὺς αἰῶνες προφορικὴ κυπριακὴ παράδοσιν– ἀρχαῖες πηγὲς πάμπολλες, ἀπὸ τὸν Πίνδαρον καὶ τὸν Εὐριπίδην ὡς τὸν Ἰσοκράτη καὶ τὸ Ἀριστοτελικὸ ἔργον *Πέπλος*, τὸν Στράβωνα καὶ τὸν Πausanία, τὸν Πλούταρχον, καὶ –πιὸ ἀναλυτικὰ– ἀπὸ τὸν Ἀλεξανδρινὸν Λυκόφωνα στὴν περὶ φημὴ *Ἀλεξάνδρα* του (μὲ τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Τζέτζη).⁶ Ὁ

Τεῦκρος ὁ Τελαμώνιος, ὁ περίφημος Ὀμηρικὸς τοξότης, μὴ μπορῶν-
τας μετὰ τὴν ἐπιστροφή στὴν πατρίδα νὰ ἀντέξει τὶς κατηγορίες τοῦ
πατέρα του πὼς σκόπιμα δὲν ἐμπόδισε τὸν ἀδελφὸ του Αἴαντα νὰ
αὐτοκτονήσῃ, παίρνει τοὺς πιὸ στενοὺς τοῦ ἐταίρους καὶ κατευθύ-
νεται πρὸς ἀνατολὰς, ἀποβιβάζεται στὴν ἔκτοτε καλούμενη Ἀχαιῶν
ἀκτὴ, στὰ βορειοανατολικά τῆς Κύπρου (στὴν κατεχόμενη σήμερα
Καρπασία), κατηφορίζει στὸν εὐφορὸ κόλπο τῆς σημερινῆς Ἀμμο-
χώστου καὶ θεμελιώνει τὸ πιὸ ἐνδοξὸ βασιλεῖο τῆς ἀρχαίας Κύπρου,
τὴ Σαλαμίνα. Ὁ Ἀγαπήνωρ, ποὺ ἡγεῖται τῶν Ἀρκάδων στὴν Τροία
(κατὰ τὴν Ἰλιάδα, Β 603-14), ἐπιστρέφοντας στὴν πατρίδα του μετὰ
τὴν ἄλωση τῆς πόλης, ἐξοκέλλει στὴ δυτικὴ ἀκτὴ τῆς Κύπρου καὶ γί-
νεται οἰκιστὴς τῆς Νέας Πάφου καὶ ἱδρυτὴς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης
στὴν Παλαίπαφο. Ὁ Ἀχαιὸς Κηφεὺς καὶ ὁ Λάκων Πράξανδρος (πο-
λεμιστὲς κι αὐτοὶ στὴν Τροία κατὰ τὸν Λυκόφωνα) ἱδρύουν τὴν Κε-
ρύνεια καὶ τὴ Λάπηθο. Οἱ γιοὶ τοῦ Θησέως Ἀκάμας – ποὺ δίνει τὸ
ὄνομα σὲ ὄρος καὶ ἀκρωτήριο τῆς βορειοδυτικῆς Κύπρου – καὶ Δη-
μοφῶν ἢ / καὶ ὁ Φάληρος ἱδρύουν τὴν Αἵπεια, καὶ ὁ ἐγγονὸς τοῦ
Ἀκάμαντα Χύτρος τοὺς Χύτρος. Προσμαρτυροῦν ὁ Στράβων (14.6.3)
γιά τὴ Λακῶνων κτίσμα καὶ Πραξάνδρου Λάπηθο, ὁ ἴδιος γιά τὸ
Ἀργεῖων κτίσμα Κούριο καὶ ὁ Ἡρόδοτος (5.113.1) γιά τοὺς Κουριεῖς
ποὺ λέγονται Ἀργεῖων εἶναι ἄποικοι, καὶ ὁ Ἀριστοτελικὸς Πέπλος
«γιά τὸν θαμμένο στὴ Σαλαμίνα τῆς Κύπρου Τεῦκρο» καὶ «γιά τὸν
Ἀγαπήνωρα» τὸν θαμμένο στὴν Πάφο.⁷ Προσμαρτυροῦν ἐπίσης ἀδιά-
φευστα τὰ πλούσια ἀρχαιολογικά εὐρήματα σὲ κάθε γωνιὰ τῆς Κύ-
πρου (ὅπως τὰ ἐντυπωσιακὰ γεωμετρικά καὶ ἀρχαϊκά εὐρήματα ἀπὸ
τὴν Ἐγκωμη καὶ τὴ Σαλαμίνα ποὺ παραπέμπουν στὸν Ὅμηρο), οἱ
ἀναρίθμητες καλλιτεχνικὲς παραστάσεις (σὰν τὶς Ὀμηρικὲς σκηνὲς
στὴ σαρκοφάγο τῶν Κουκλιῶν, στὴν Παλαίπαφο), καὶ τὰ σωζόμενα
ἔργα τῆς ἀρχαϊκῆς «Ὀμηρικῆς» ποίησης τῆς Κύπρου (ὁ Κύπριος χρη-
σμολόγος Εὐκλος, ποὺ «προφήτευσε» τὴ γέννηση μεγάλου καὶ πο-
λυκλείτου ἀοιδοῦ ἐν εἰναλίῃ Κύπρῳ / ὁ Στασίνος ὁ Κύπριος, ποὺ
κατὰ τὴν παλαιότατη συμβολικὴ παράδοση νυμφεύτηκε τὴν κόρη τοῦ
Ὁμήρου καὶ πῆρε προίκα τα περιβόητα Κύπρια ἔπη ἔπη, καὶ οἱ τρεῖς
λίαν ἀξιόλογοι ὕμνοι *Εἰς Ἀφροδίτην*), κι ἄλλα πολλὰ καὶ ἀξιόλογα).⁸
προσμαρτυροῦν τὰ ἀναρίθμητα (πέρα ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα) ΠΑ-
ΝΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ, ποὺ παρὰ τὶς ἀτέλειωτες πε-
ριόδους δουλείας ἐπιβιώνουν ἀνὰ τὶς χιλιετίες μέχρι σήμερα στὴν
Κύπρο, (ὅπως): ΒΑΣΑ, ΓΕΡΟΒΑΣΑ (ιερὴ βᾶσσα βᾶσσα: βῆσσα,
σύνδενδρη κοιλάδα) καὶ ΓΕΡΑΣΑ – Μούττη τοῦ Δικῆ (Κορφὴ τοῦ

Δία) καὶ Γκρεμμὸς τῆς Ἑρας (: τῆς Ἥρας, μὲ πανάρχαια μακρὸ εἰς ἀντί η) – Αἰγιαλοῦσα / Γιαλοῦσα καὶ Γιαλιά – Ἀσίνου (< Ἀσίνη) – Ζωτία ἢ Ζώτεια (ἀπὸ τὸν Ζωτεάταν Ἀπόλλωνα τοῦ Ἑργου καὶ τὴν ὁμώνυμη ἀρχαία ἀρκαδικὴ πόλη / Μόρφου (ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς Μορφοῦς Ἀφροδίτης τῆς Σπάρτης), καὶ ἄλλα πάμπολλα· προσμαρτυροῦν, μαζὶ μὲ τὶς ἀναρίθμητες θαυμαστὰς γλωσσικὰς ἐπιβιώσεις ἀνὰ τὶς χιλιετίες, τὰ πορίσματα τῆς Γλωσσολογίας γιὰ τὴν ἀντίστοιχη τῆς Γραμμικῆς Β Κυπροσυλλαβικῆς γραφῆ καὶ τὴν Ἀρκαδοκυπριακὴν διάλεκτον, μὲ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ τὴ συλλαβικὴ ἐπιγραφή ἐπὶ ὀβελοῦ ἀπὸ τὴν Παλαίπαφο τοῦ 11ου αἰ. π.Χ. *o-pe-la-ta-u* = Ὀφέλταυ, στὴν ἀρκαδοκυπριακὴ γενικὴ ἐνικοῦ, ἀντὶ τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὀφέλταο, δηλαδὴ Ὀφέλτου, μὲ ἀρκαδοκυπριακὴ ὀνομαστικὴ ὁ Ὀφέλτας = Ὀφέλτης, ἀπὸ τὸ ρῆμα ὀφέλλω = αὐξάνω, ἐνισχύω, κάνω κάποιον εὐτυχισμένο).⁹ προσμαρτυροῦν, ἀσφαλῶς, τὰ ἀδιάψευστα ἱστορικὰ δεδομένα.

Ἡ Ὀμηρικὴ κληρονομία μπῆκε ὀρμητικὴ στὸ ποτάμι τῆς παράδοσης. Πλούτισε τὰ πανάρχαια *νάματα* ποὺ κατέστησαν τὸν τόπο καρποφόρο καὶ ἔδωσαν πνοὴ δημιουργικὴ στὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων.¹⁰ Τὸ εἶς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης καὶ τὸ αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων (μηδὲ γένος πατέρων αἰσχυνέμεν),¹¹ μετενσαρκώθηκαν ἀπὸ πολεμιστὰς σαν τοὺς 300 τοῦ Λεωνίδα καὶ ἀπὸ πνευματικῶν δημιουργῶν ξακουστῶν (ἀνάμεσά τοὺς μιὰ πλειάδα Κυπρίων, ὅπως ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ποὺ τόνιζε ὅτι «ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ἐξουσία τῆς αὐτόνομης πράξης» καὶ μὲ τὸ ἐλεύθερος συνυποδύλωνε «τὸν ἄφοβο καὶ τὸν μεγαλόψυχο καὶ τὸν ἀταπείνωτο» [ΑΚυΓ⁵ ἀποσπ. 238 καὶ 238^α], καὶ ὁ Δημῶναξ ὁ Κύπριος [ΑΚυΓ⁶ 168 & 20], ποὺ ἐλεύθερον θεωροῦσε τὸν μήτε ἐλπίζοντά τι μήτε δεδιότα), καὶ ἔγιναν ΠΡΟΤΥΠΑ ΖΩΗΣ, πυξίδα πολύτιμη στοὺς διαχρονικοὺς ΑἴΩΝΕΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ καὶ στὴν Εἰρήνη.¹² Δυστυχῶς, δὲν ἔχουμε κάνει παράλληλα βίωμα καὶ πράξη ζωῆς καὶ τὸ –ὄλο φωτιά– διαχρονικὸ μήνυμα τοῦ Ὀμήρου: ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιός ἐστιν ἐκεῖνος | ὃς πολέμου ἔραται ἐπιδημίου ὀκρυόεντος (: «Ἀνάξιος νὰ ἀνήκει σὲ σοῖ καὶ φυλῇ, νὰ ζεῖ σὲ κοινωνία μὲ θεσμοὺς καὶ δικαιοσύνη, νὰ ἔχει οἰκογενειακὴ ἐστία καὶ σπιτικό, εἶν' ἐκεῖνος ποὺ τὸν ἐμφύλιο πόλεμον ἀγαπᾷ τὸν παγερό»).¹³

Ὁ πρῶτος γνωστὸς ἔνοπλος ἀγώνας ἐλευθερίας τῆς Κύπρου,¹⁴ ἡ Κυπριακὴ ἐξέγερση ἐναντίον τῶν Περσῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς

Ἰωνικῆς ἐπανάστασης (μὲ ζωντανὸ μάρτυρα ἓνα λιτὸ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Ἀλικαρνασσεᾶ Ἰδάγυγο, τοῦ Ἄρη σύντροφο),¹⁵ βρῆκε ἄξιον ὑμνητὴ τὸν Ἡρόδοτο (5.103-116): Ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Σαλαμίνιου βασιλέως Γόργου ΟΝΗΣΙΛΟΣ, ὁ ὁποῖος μάταια προσπαθοῦσε νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἀδελφὸ του σὲ ἐξέγερση, μὲ τὴν ἔκρηξη τῆς Ἰωνικῆς ἐπανάστασης ἐκθρόνισε τὸν Γόργο, ἀνέλαβε αὐτὸς τὴν ἐξουσία καὶ κατῴρθωσε νὰ συσπειρώσῃ γύρω του ὅλους τοὺς Κυπρίους ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἀμαθούσιους. Ὁ Ὀνήσιλος, ποὺ πολιορκοῦσε τὴν Ἀμαθοῦντα ὅταν ἔφθασε ἡ εἰδηση ὅτι οἱ Πέρσες κατευθύνονταν ἐναντίον τῆς Κύπρου, στερούμενος ἰσχυροῦ στόλου ζήτησε βοήθεια ἀπὸ τοὺς Ἴωνες. Τὰ Ἰωνικὰ πλοῖα καταναυμαχῆσαν τὸν φοινικικὸ στόλο καὶ στὴν ξηρὰ ὁ Ὀνήσιλος θανάτωσε τὸν ἀρχηγὸ τῶν Περσικῶν δυνάμεων Ἀρτύβιο. Οἱ Κουριεῖς ὅμως αὐτομόλησαν στοὺς Πέρσες καὶ τοὺς ἀκολούθησαν τὰ πολεμικὰ ἄρματα τῶν Σαλαμίνιων, οἱ κυπριακὲς δυνάμεις νικῆθηκαν, ὁ Ὀνήσιλος καὶ ὁ βασιλιάς τῶν Σόλων Ἀριστόκυπρος ἔπεσαν μαχόμενοι. Οἱ Ἀμαθούσιοι ἐκδικητικὰ ἀπέκοψαν τὸ κεφάλι τοῦ Ὀνήσιλου καὶ τὸ κρέμασαν στὴν πύλη τῆς πόλης τους (ἀλλ' ἀναγκάστηκαν στὴ συνέχεια, μὲ χρησμὸ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, νὰ τὸν τιμούν ὡς ἥρωα), καὶ οἱ Πέρσες ἐξεπολιόρκησαν τὶς πόλεις ποὺ ἐξακολουθοῦσαν νὰ προβάλλουν ἀντίσταση (μὲ τελευταίους τοὺς Σόλους, ποὺ ἀντιστάθηκαν γενναιότατα ἐπὶ πέντε μῆνες). Ἔτσι οἱ Κύπριοι, ὕστερα ἀπὸ ἓνα ἔτος ἐλευθερίας ὑποδουλώθηκαν καὶ πάλι στοὺς Πέρσες. Ὡς ὑποτελεῖς ἀναγκάστηκαν νὰ ἀκολουθήσουν τὸν Ξέρξη στὴν ἐκστρατεία τοῦ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος· χαρακτηρίζονται ὅμως ἀπὸ τὴν Ἀρτεμισία «κακοὶ σύμμαχοι», ὁ δὲ Μαρδόνιος ἀποδίδει στὴ στάση τους τὴν ἥττα τῶν Περσῶν στὴ Σαλαμίνα (Ἡρόδ. 8.68γ / 8.100.4).

Ἡ διήγηση τοῦ Ἡροδότου γιὰ τὴν Κυπριακὴ ἐξέγερση κατὰ τῶν Περσῶν, μολονότι ὁ μῦθος γιὰ τὸν Σαλαμίνιο ἥρωα εἶναι εὐρύτερα γνωστὸς στὴν Κύπρο ἀπὸ λαϊκὲς ἀφηγήσεις ἢ γραπτὲς διηγήσεις (χωρὶς ἀναφορὰ στὸν Ἀλικαρνασσεᾶ ἱστορικό), ἀποτελεσε καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὴ πηγὴ ἐμπνευσης γιὰ πολλοὺς Κυπρίους συγγραφεῖς,¹⁶ μὲ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἓνα ἀπὸ τὰ πρόσφατα ἥροδότεια ποιήματα τοῦ Κυριάκου Χαραλαμπίδη:

ΟΝΗΣΙΛΟΣ ΑΜΑΘΟΥΣΙΩΝ

Οἱ Αμαθούσιοι περιέργως, μόλο που εἶχαν | καὶ θέατρο καὶ ναοὺς Ἑλληνικούς, | ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴ τοῦ Ονήσιλου | καὶ τὴν ἐκρέμασαν στὶς πύλες. | Σμάρι μέλισσες | με πιο απ' αὐτοὺς ἐξε-

λιγμένο γούστο | τὴν ἔκαναν κυφέλη γλυκομείλιχη. || Καὶ πήγαν οἱ
 Αμαθούσιοι σε γεραρό μαντείο | πληρώνοντας κρυφά τοὺς πυθο-
 μάντεις | γιὰ νὰ τοὺς πουν πὼς ὀφείλαν –ευδαιμονίας ἐνεκεν– | τὸ
 ἱερό κρανίο τοῦ Ονήσιλου | με μουσική καὶ ὕμνους ν' αποκαθλώ-
 σουν | καὶ με σπονδὴ ἀπὸ γάλα (...) | καὶ ἀπὸ μέλι (...). || Καὶ κα-
 τεβάσαν οἱ Αμαθούσιοι τὸ κρανίο | στα δύο τοὺς χέρια –μετὰ φό-
 βου κρατημένο– | κι αφοῦ τὸ ντύσαν στὸ μετὰξί καὶ τοὺς βάλαν |
 χρυσάμπυκες νὰ τὸ φυλάγουν ὦρες | βαθιά τ' ἀπόθεσαν τὴ γῆ
 τοὺς νὰ φεγγίζει. || (...) || Καὶ κείνος, τὸ βραχὺ τοῦ βίου ὡς εἶχε |
 σαν καστροπολεμίτης ἐγκρεμίσει, | τῆς Πόλης τοῦ τῆ μοῖρα σα-
 λαγάει | μες στα οὐράνια ὄρη, πελεκώντας | ἀνάσα Ἑλληνισμοῦ
 λευκοῦ μαρμαρόου.

Ἐπάλληλοι πόλεμοι γιὰ ἀπελευθέρωση τῆς Κύπρου, μὲ τὴ βοή-
 θεια κυρίως τῶν Ἀθηναίων, σημειώνονται μετὰ τὴ νίκη στὴ ναυμαχία
 τῆς Σαλαμίνας τὸ 480 π.Χ. (προσμαρτυρεῖ ἡ ἐπιτύμβια στήλη ΔΙΟ-
 ΝΥΣΙΟΥ(Υ) ΚΑΡΔΙΑΝΟΥ(Υ), τοῦ 5/4 αἰ. π.Χ., ἀπὸ τὴ γειτονεύουσα μὲ
 τὴν κυπριακὴ Σαλαμίνα περιοχὴ τῆς ἡρωομένης Λύσης). Σημαντικοὶ
 σταθμοί: (α') ἡ διπλὴ συμμαχικὴ νίκη τὸ 450/449 π.Χ. στὴν Κύπρο
 (μὲ τὸν Κίμωνα, ποὺ καὶ νεκρὸς ἐνίκη, ἔξω ἀπὸ τὸ Κίτιο)· καὶ (β')
 οἱ πόλεμοι ἐπὶ βασιλείας Εὐαγόρα Α' (411-325 π.Χ.), ποὺ πολεμοῦσε
 χρόνια ἐναντίον τῶν Περσῶν, κέρδισε τὸν σεβασμὸ τοὺς, κι ὅταν μοι-
 ραῖα ἡττήθηκε πέτυχε ἀξιοπρεπῆ συνθήκη, κατέστησε δὲ τὴν πόλη
 τοῦ τόσο ἐλκυστικὴ (κατὰ τὸν Ἰσοκράτη (Εὐαγόρας 47-50), ὥστε
 τῶν Ἑλλήνων πολλοὶ καὶ καλοὶ κάγαθοι ἐγκατέλειπαν τὶς πατρίδες
 τοὺς καὶ ἔρχονταν νὰ κατοικήσουν στὴν Κύπρο.¹⁷ Λίαν ἀξιοσημείωτη
 εἶναι ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ στὶς νικηφόρες ἐκστρατεῖες τοῦ Μ. Ἀλε-
 ξάνδρου: ἡ Κύπρος συμβάλλει σημαντικὰ στὴν κατάληψη τῆς Τύρου·
 ὁ γιὸς τοῦ Πασικράτη τῶν Σόλων Νικοκλῆς συνοδεύει τὸν Ἀλέξανδρο
 στὴν ἐκστρατεία στὸν Ἰνδὸ ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπικεφαλῆς τοῦ κυ-
 πριακοῦ στόλου, καὶ ὁ (ἐπίσης) γιὸς τοῦ –ἢ ἀδελφός του– Στασάνωρ
 ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς διοικητὲς τῆς Ἀσίας μένει ἐκεῖ μετὰ τὸν θάνατο
 τοῦ μεγάλου στρατηλάτη.¹⁸

Τὸ τέλος τῆς Κυπροκλασικῆς ἐποχῆς βρίσκει τὴν Κύπρο ἐλεύθερη,
 ἐνταγμένη πλήρως στὸν ἑλληνικὸ κόσμον στὸ πλευρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάν-
 δρου, μὲ νέους «μύθους» δικούς της: τοῦ ΟΝΗΣΙΔΟΥ καὶ τοῦ ΕΥΑ-
 ΓΟΡΑ. Κι ἓνα ἐξάστιχο τιμητικὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ἀργούς (γιὰ τὸν
 τελευταῖο Τευκρίδην βασιλέα τῆς κυπριακῆς Σαλαμίνας Νικοκρέοντα
 (ποὺ καυχιέται γιὰ τὸν πατέρα του καὶ τὴν καταγωγὴ του ἀπὸ τὸν

γιὸ τοῦ Δία Αἰακό, πατέρα του Πηλέα καὶ τοῦ Τελαμῶνα καὶ πάππο τοῦ Πηλείδῃ Ἀχιλλέα καὶ τοῦ Τελαμῶνιου Τεύκρου) φωτίζει ἅπλετα τὴν εἰκόνα στενῶν σχέσεων τῆς Σαλαμίνας μὲ τὸν λοιπὸ ἑλληνικὸ κόσμον καὶ δείχνει πόσο ἔντονη ἦταν ἡ αἴσθησις τῶν πανάρχαιων ἑλληνικῶν καταβολῶν:

«Μητρόπολή μου ἡ γῆ τοῦ Πέλοπα τὸ Ἄργος τὸ Πελασγικόν,
Πνυταγόρας ὁ πατέρας μου, ἀπ' τῇ γενιά τοῦ Αἰακοῦ·
εἶμαι ὁ Νικοκρέων, καὶ μ' ἔθρεψε γῆ θαλασσοζῶστη
ἡ Κύπρος θεϊκῆς καταγωγῆς προγόνων βασιλιά.
Μὲ στήσαν οἱ Ἄργεῖοι γιὰ τὸν χαλκὸ τιμὴ ἀποτίοντας
ποὺ στὴ γιορτὴ τῆς Ἥρας (: τὰ *Ἡραῖα*) ἔστελλα γιὰ ἔπαθλα στοὺς νέους.»

Μὲ τὴν πλήρη ἐνσωμάτωσι τῆς Κύπρου στὸν ἑλληνιστικὸν κόσμον οἱ μὴ ἔνοπλοι ἀγῶνες,¹⁹ μουσικοὶ-ποιητικοὶ καὶ ἀθλητικοὶ (ποὺ ἀποτελοῦσαν σημαντικὸν τμῆμα τῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων προγόνων μας ἀναπόσπαστα συνδεδεμένο μὲ τὴ λατρεία καὶ τὴν παιδεία, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἤδη τοῦ Ὀμήρου), συστηματοποιοῦνται, καὶ τὰ γυμνάσια τῆς Κύπρου (στὴ Σαλαμίνα τρία: ἓνα γιὰ ἄντρες, ἓνα γιὰ ἐφήβους, ἓνα γιὰ παιδιά), καθίστανται –σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Πτολεμαϊκῆς καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς περιόδου– κέντρα ὅχι μόνον ἀθλητικῆς ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐν γένει δραστηριότητος τῶν πανελλήνων, ἀποβαίνοντας ἔτσι σημαντικὸν τμῆμα τῆς ὅλης ἐκπαίδευσης καὶ ζωῆς, μὲ τὸ Κοινόν Κυπρίων νὰ διαδραματίζει σημαντικὸν ρόλον. *Γυμνασάρχαι* καὶ *ὑπογυμνασάρχαι*, ἀγωνοθέται, *ξυστάρχαι*, ἐφήβαρχοι καὶ ἄλλοι ἐπιτελοῦν ἔργο ἀξιόλογο καὶ κατέχουν διαπρεπῆ θέσιν. Θεωροὶ ἀπὸ κέντρα ἑλληνικὰ ὀνομαστὰ καὶ θεωροδόχοι (τῶν Δελφῶν κυρίως), *πρόξενοι* καὶ *εὐεργέται*, *χορηγοὶ* καὶ ἄλλοι ἐπώνυμοι λαμπρύνουν μὲ τὴν παρουσίαν τους τὶς γιορτὰς στὸ νησί τῆς Ἀφροδίτης. Ἀξιωματοῦχοι τοῦ κράτους, στρατηγοὶ καὶ ἄλλοι στρατιωτικοὶ μὴ Κύπριοι κάνουν ἔντονη τὴν παρουσίαν τους, συντελώντας στὴν ἐμφάνισιν νέων ἀγωνισμάτων καὶ ἐνισχύοντας σὺν τοῖς ἄλλοις χρηματικά –ἀτομικὰ ἢ ὁμαδικὰ, μὲ τὰ τοπικὰ Κοινὰ τους (τῶν ἐν Κύπρῳ τασσομένων Ἀχαιῶν, Ἰώνων, Θρακῶν, Κρητῶν κ.ἄ. / τῶν ἐν Κιτίῳ τασσομένων κ.τ.τ.)– τὴ λειτουργίαν τῶν *Γυμνασίων*. Μὴ Κύπριοι ἀθλητὲς ὀνομαστοὶ συμμετέχουν σὲ ἀγῶνες στὴν Κύπρον οἰκουμένους (ὅπως ὁ Λαοδικεὺς Αὐρήλιος Σεπτίμιος Εἰρηναῖος). Συνάμα, ἐπώνυμοι Κύπριοι ἀνακηρύσσονται *πρόξενοι* καὶ *εὐεργέται* πόλεων πολλῶν, μὲ παραχώρησιν ὅλων τῶν σχετικῶν προνομίων. Ἀπὸ τὴν πόλιν τῶν Δελφῶν τιμῶνται μετὰξὺ ἄλλων (ὅπως ὁ Ἀνταγόρας, ποὺ

ἀναφέρθηκε ἀνωτέρω) οἱ Στασικράτης Ὀνησικράτους Πάφιος, Φιλόθεμις Φιλοθέου Ἀμαθοῦσιος, Ἀριστῶναξ Νουμηνίου Πάφιος, Μνήμων Ἀρίστωνος Πάφιος. Οὐκ ὀλίγοι Κύπριοι ἀθλητὲς διακρίνονται σὲ ἀγῶνες Πανελλήνιους, καὶ ἄλλοῦ καὶ στὰ Πύθια, ὅπως: ὁ Ἀρίστων Νίκωνος Καρπασεώτης (τὸ 200 π.Χ., μὲ ζεῦγος ἱππῶν ἐνήλικων)· ὁ πυθαύλης (: αὐλητὴς στὰ Πύθια) Πόπλιος Αἴλιος Αἰλιανός (Σαλαμίνιος), ποὺ σὲ ἐπιγραφή τῶν Δελφῶν (τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.) ἐμφανίζεται ὡς περιοδονίκης (ἀθλητὴς ποὺ νίκησε καὶ στοὺς 4 μεγάλους ἀγῶνες τῆς ἴδιας περιόδου: Νέμεα Ἴσθμια Πύθια Ὀλύμπια)· καὶ ὁ πιδὸ περίφημος Κύπριος ἀθλητὴς τῆς ἀρχαιότητος – καὶ ἀπὸ τοὺς πιδὸ ξακουστοὺς ἐν γένει τῆς Οἰκουμένης– Δημήτριος ὁ Σαλαμίνιος, ὁ ὁποῖος, σὲ ἐπιγραφή τῆς Ἀναζάρβου [SEG 12 (1955) 512, κ.ἀ.] τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. (μετὰ τὸ 229), ἀναφέρεται ὡς νικητὴς στὰ Πύθια, ἀλλὰ καὶ ὡς νεικήσας τρεῖς Ὀλυμπ[ια] κατὰ τὸ ἐξῆς (σὲ τρεῖς δηλ. διαδοχικὲς Ὀλυμπιάδες) ἀνδρῶν στάδιον, καὶ δις πέν[τα]/θλον, καὶ σὲ ὑπερεκατὸ ἄλλους μεγάλους ἀγῶνες σὲ κάθε γωνιᾷ τῆς οἰκουμένης, καὶ ὡς τειμηθεὶς ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτοκρατόρων ξυσταρχίαις διὰ βίου (μὲ τὸ ἀξίωμα δηλαδὴ τοῦ ἰσόβιου ξυστάρχου). Ἀξίζει νὰ μνημονευθεῖ ἐδῶ καὶ ὁ τρεῖς φορὲς νικητὴς στὰ Σωτήρια τῶν Δελφῶν Στρατοκλῆς Ἀπολλοδώρου Σαλαμίνιος, ἱματιομίσθης.²⁰

Κοινὴ ἐν πολλοῖς εἶναι, στὴ συνέχεια, ἡ μοῖρα τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἄλλων περιοχῶν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας,²¹ κοινὲς οἱ ἀγωνίες καὶ οἱ περιπέτειες, κοινὴ ἡ πίστη στὴν Ὀρθοδοξία καὶ στὸ ἀπελευθερωτικὸ ἰδεῶδες. Ἡ κατάληψη τῆς νήσου τὸ 1191 ἀπὸ τὸν Ριχάρδο τὸν Λεοντόκαρδο καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ μακρὰ περίοδος δουλείας κατὰ τὴ στυγνὴ Λατινοκρατία, μὲ τὴ βίαιη καταδυνάστευση τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, δὲν λυγίζει τοὺς γηγενεῖς. Ὁ θρίαμβος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, λ.χ., ἐξακολουθεῖ νὰ συναρπάξει καὶ τὴν Κύπρο (ἡ δὲ ἀπήχησή του ἀπεικονίζεται ἐντυπωσιακὰ σὲ Τοιχογραφία τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τοῦ Ἀγιασμάτι· ὁ βίος καὶ οἱ νικηφόρες ἐκστρατεῖες τοῦ Ἡράκλειου κατὰ τῶν Περσῶν παραλληλίζονται μὲ τὸν βίον τοῦ Δαυίδ (σὲ ἀργυροὺς δίσκους τοῦ θησαυροῦ τῆς Λάμπουσας)· οἱ συνεχεῖς ἀγῶνες ἐναντίον ἐχθρῶν ἐπίβουλων, ἀπαθανατισμένοι στὴν πλούσια Ἀκριτικὴ ποίηση, ἐξακολουθοῦν νὰ τρέφουν τὴ φαντασία, καὶ τὸ φρόνημα· ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ Ὀρθοδοξία καὶ ἡ Βυζαντινὴ παράδοση λειτουργοῦν ὡς κύριοι ιδεολογικοὶ πόλοι, ὅπως στὸ Χρονικὸν τοῦ Λεόντιου Μαχαιρά, γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ

αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ φυσικὸς ἀφέντης εἰς τὸν κόσμον.²² Δὲν εἶναι τυχαῖο, ἔτσι, ποὺ οἱ Ὀρθόδοξοι Ἕλληνες τῆς Κύπρου δὲν συστρατεύθηκαν ὁμόθυμα στὸ πλευρὸ τῶν Βενετῶν κατακτητῶν ἐναντίον τῶν «ἀπίστων» Ὀθωμανῶν,²³ κατὰ τὸν βίαιο Κυπριακὸ πόλεμο τοῦ 1570-1571· οὔτε, ἀσφαλῶς, εἶναι τυχαία ἡ ἀντιτουρκικὴ εὐφορία ποὺ προκάλεσε ἄμεσα καὶ στὴν Κύπρο ἡ χριστιανικὴ νίκη τῆς Ναυπάκτου (στὶς 7 Ὀκτωβρίου 1571). Ὁ ἀπέθαντος πόθος τῆς ἐλευθερίας ἐκδηλώνεται τὶς ἐπόμενες δεκαετίες μὲ σημαντικὲς πρωτοβουλίες τῶν Ἀρχιεπισκόπων Κύπρου Τιμοθέου, Χριστοδούλου Α' καὶ Νικηφόρου, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐδραιώνεται στὴ συνέχεια, προκαλώντας ἐπάλληλες ἀντιτουρκικὲς κινήσεις καὶ ἔνοπλες ἐξεγέρσεις, μὲ πρωταγωνιστοῦσα συχνὰ τὴν Ἐκκλησία. Ἡ Κύπρος καθίσταται δυστυχῶς μῆλον τῆς ἔριδος τῶν μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων στὸν νέο κύκλο σχεδίων γιὰ τὴ διανομὴ ἐδαφῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.²⁴

Πολύπλευρη καὶ πολυδιάστατη ἦταν ἡ συμβολὴ τῆς Κύπρου στὴν Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ἥδη ἀπὸ τὶς προεργασίες της, στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα,²⁵ μὲ τὸν Λευκωσιάτη λόγιο Ἰωάννη Καρατζᾶ νὰ συμπαρίσταται ἐνεργῶς στὸ διαφωτιστικὸ καὶ ἐπαναστατικὸ ἔργο τοῦ Ρήγγα Φεραίου καὶ νὰ πεθαίνει μαζί του στὶς φυλακὲς τοῦ Βελιγραδίου, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1798. Μὲ τὴν ἵδρυση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας πολλοὶ Κύπριοι μυήθηκαν σ' αὐτὴν καὶ συνέβαλαν στὴν προετοιμασία τοῦ Ἀγώνα, μὲ πρῶτους ὅσους διέμεναν στὶς παροικίες τῶν Παραδουνάβιων χωρῶν καὶ τῆς Ευρώπης. Πάμπολλοι ἦταν στὴ συνέχεια οἱ Κύπριοι ἐθελοντὲς ποὺ ἔσπευσαν νὰ ἀγωνιστοῦν «συμφώνως μὲ τοὺς λοιποὺς ἀδελφοὺς Ἕλληνας» γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ νὰ ποτίσουν μὲ τὸ αἷμα τους τὸ δέντρο τῆς Ἐλευθερίας στὰ πεδία τῶν μαχῶν (ὅπως στὸ Μεσολόγγι). Καὶ στὸ νησί, πέρα ἀπὸ τὴ μυστικὴ κινητοποίηση γιὰ τὴ γενναία οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Ἀγώνα (μὲ μάρτυρα ἀδιάψευστο τὴν κρύπτη στὸ Παγκύπριο Γυμνάσιο, ὅπου φιλοξενήθηκαν ἀξιωματοῦχοι τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας), τὸ αἷμα χύθηκε καὶ πάλι ἄφθονο. Τὴν 9ῃ Ἰουλίου 1821 ἀπαγχονίστηκε ὁ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ καὶ ἀποκεφαλίστηκαν οἱ Μητροπολίτες Κυρηνείας, Κιτίου καὶ Πάφου στὴν πλατεία Σαραγίου τῆς Λευκωσίας. Ἐπακολούθησε ἄγρια σφαγὴ τῶν λοιπῶν προγραφέντων προσώπων: κληρικῶν, προεστῶν, ἐμπόρων καὶ κτηματιῶν (486 συνολικά, μὲ δήμευση τῶν περιουσιῶν τους) καὶ λεηλασίες. Χιλιάδες ἀναγκάστηκαν νὰ μεταναστεύσουν, κι ὁ πληθυσμὸς μειώθηκε τρομακτικὰ τὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν. Μὰ τὸ ὄραμα τῆς Ἐλευθερίας ἔμεινε ὀλοζώντανο.

Στὸ ποίημά του Ἡ 9ῃ Ἰουλίου τοῦ 1821 ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς τῆς Κύπρου Βασίλης Μιχαηλίδης ἔχει ἀπαθανάτισει τὴν Τουρκικὴ θηριωδίαν καὶ –κυρίως– τὴ γενναιότατη στάση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ, ποὺ ἀρνήθηκε νὰ σπεύσει νὰ κρυφτεῖ ἢ νὰ ἀλλαξοπιστήσῃ, καὶ βιάδισε μὲ ἀξιοπρέπεια πρὸς τὸν θάνατο μὲ λόγια συγκλονιστικά, σαν τὰ γνωστότατα:

Ἡ Ρωμιοσύνη ἔφ' φυλὴ συνότζιαιρη τοῦ κόσμου.

Κανέννας (δ)ὲν εὐρέθηκεν γιὰ νὰ τὴν ἱξηλείψῃ.

Κανέννας, γιατί σιέπει τὴν ποὺ τὰ ᾿ψη ὁ Θεός μου.

Ἡ Ρωμιοσύνη ἔν' νὰ χαθῇ ὄντας ὁ κόσμος λείψῃ.

Τὸ 1827 ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας τόνιζε σὲ ἐκπρόσωπο τοῦ Ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ὅτι τὰ ὅρια τοῦ ὑπὸ ἰδρυση Ἑλληνικοῦ κράτους καθορίζονταν «ὑπὸ τοῦ αἵματος τοῦ ἐκχυθέντος εἰς τὰ σφαγεῖα τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Κύπρου, τῆς Χίου, τῆς Κρήτης, τῶν Ψαρῶν καὶ τοῦ Μεσολογγίου»· καὶ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1828, σὲ ὑπόμνημά του στοὺς πρεσβευτὲς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ποὺ συνεδρίαζαν στὸν Πόρο, πρόσθετε ὅτι ἡ ἱστορία καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα μαρτυροῦν ὅτι «ἡ Ρόδος, ἡ Κύπρος καὶ τόσαι ἄλλαι ἀκόμη (νῆσοι) εἶναι τῆς Ἑλλάδος διαμελίσματα». Οἱ δὲ Κύπριοι μὲ ἐπιστολές τους πρὸς τὸν Καποδίστρια ζητοῦσαν τὴ βοήθειά του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κύπρου καὶ τὴ συμπερίληψή της στὸ Ἑλληνικὸ κράτος. Ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας θὰ παραμείνῃ ὄραμα ἀνεκπλήρωτο, μὰ ἄσβεστος, συνεχῶς ἀναζωπυρούμενος, καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μετὰ τὸ 1878, ὅταν οἱ ἀλλόθρησκοι δυνάστες παρῶντο τὸ νησί στοὺς χριστιανοὺς Ἀγγλοὺς, ἐγείροντας ἐλπίδες πολλὰς γιὰ εὐμενὴ κατάληξη, μάταια καὶ πάλι. Οἱ ἀγῶνες, εἰρηνικοὶ καὶ πολεμικοί, δὲν ἔχουν τελειωμό.

Ἐντυπωσιακὴ, ὅπως καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, μὲ τὸν πόθο τῆς ΕΝΩΣΕΩΣ ΜΕ ΤΗ ΜΗΤΕΡΑ ΕΛΛΑΔΑ νὰ φουντώνει ἀσταμάτητα, εἶναι ἡ συμμετοχὴ ΚΥΠΡΙΩΝ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ σὲ ὅλους τοὺς ἔνοπλους ἀγῶνες ἐλευθερίας ποὺ ἀκολουθοῦν (μὲ συχνὰ γενναιόδωρη οἰκονομικὴ συνδρομὴ, κατόπιν ἐράνων, καὶ μὲ φιλοξενία προσφύγων, ὅποτε χρειάστηκε):²⁶ Στὴν Κρητικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1866-69 (ἀνάμεσά τους ὁ Σώζων Ἀντωνίου Λοῖζου, γιὸς ἀγωνιστῆ τοῦ 1821 καὶ πατέρας τοῦ Βαλκανιομάχου Χριστόδουλου Σώζου), καὶ τὸ 1878 στὴ Θεσσαλία, στὶς μάχες τῆς Ματαράγκας καὶ τῆς Μακρινίτσας (μὲ πιὸ διάσημο ἐθελοντὴ τὸν ποιητὴ τοῦ ἔπους τῆς 9ης

Ιουλίου 1821 Βασίλη Μιχαηλίδη). Ἐπὶ Ἀγγλοκρατίας, πλέον: Στὶς ἐπιστρατεύσεις τοῦ 1880 (πρὸς ἐφαρμογὴ τῶν συμφωνηθέντων στὴ Διάσκεψη τοῦ Βερολίνου) καὶ τοῦ 1886 (λόγω τῆς κρίσεως γιὰ τὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία). Τὸ 1896-1897 στὴν Κρήτη (με 8 Κύπριους φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀνάμεσα στοὺς ἄνδρες τῆς «Φοιτητικῆς Φάλαγγας» ποὺ ἀποβιβάστηκαν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1897 στὸν Πλατανιά Χανίων). Πιὸ μαζικὰ ἀκόμα, με ἐντυπωσιακὴ τὴν παρουσία κληρικῶν (κυρίως μοναχῶν καὶ δοκίμων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου), φοιτητῶν (τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον) καὶ δασκάλων, 18-22 ἐτῶν ἐν πολλοῖς: Στὸν ἀτυχῆ πόλεμο τοῦ 1897 (με 15 μαθητὲς τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου καὶ 6 φοιτητὲς στὴ Γαλλία, ἀνάμεσα στοὺς 1000 καὶ πλέον ἐθελοντές) καὶ στὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα. Στοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους (με δεσπόζουσες μορφές τὸν μετέπειτα Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Μακάριο Β' / τὸν Χριστόδουλο Σῶζο, ἐγγονὸ καὶ γιὸ ἐθελοντῶν, Δήμαρχο Λεμεσοῦ καὶ Βουλευτὴ, ποὺ σκοτώθηκε πολεμώντας στὸ Μπιζάνι στὶς 6 Δεκεμβρίου τοῦ 1912 / καὶ τὸν Βουλευτὴ Λάρνακας – Ἀμμοχώστου Εὐάγγελο Χατζηγιάννου (ἐθελοντὴ καὶ στὴν Κρητικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1896-97), ὁ ὁποῖος τραυματίστηκε σοβαρὰ στὴν ἴδια μάχη). Στὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμο (με καταγεγραμμένη τὴ συμμετοχὴ 16 περίπου χιλιάδων Κυπρίων, ἰδιαίτερα δὲ σημαντικὴ τὴν παρουσία τῶν ἡμιονηγῶν: μουλαράδων ἢ μουλάρηδων στὴν τοπικὴ διάλεκτο). Καὶ στὴ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία, με τὴ συμμετοχὴ αὐτὴ τὴ φορὰ λίγων μόνο ἑκατοντάδων Κυπρίων στὶς πολύνεκρες μάχες, λόγω τῆς αὐστηρῆς ἀπαγόρευσης τῆς Βρετανίας ποὺ ἀπέτρεψε μαζικὴ ἔξοδο ἐθελοντῶν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1920 (μολοντί μέχρι τὸν Ιούλιο εἶχαν ἐγγραφεῖ στοὺς σχετικοὺς καταλόγους 10.000 περίπου ἐθελοντές). Ἡ ἄκρα ἀπογοήτευση καὶ ἡ ὀργὴ ἀπὸ τὴν ὅλη Βρετανικὴ στάση, ὁδήγησε στὴ λαϊκὴ ἐξέγερση τῆς 21ης Ὀκτωβρίου 1931 καὶ στὴν πολύχρονη περίοδο στυγνῆς ἀπολυταρχικῆς διακυβέρνησης ποὺ ἐπακολούθησε, με ἐξορία τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἐξέγερσης σὺν τοῖς ἄλλοις.²⁷

Τὴ μαυρίλα ἤρθε ἀναπάντεχα νὰ διαλύσει (δυστυχῶς προσωρινά) ἡ θριαμβευτικὴ Ἑλληνικὴ συμμετοχὴ στὸν Β' Παγκόσμιον πόλεμο.²⁸ Βρετανικὴ ἀποικία τότε ἡ Κύπρος, εἰσῆλθε ἀναγκαστικὰ στὸν πόλεμο, μαζὶ με τὴν ὑπόλοιπὴ Αὐτοκρατορία, με τὴν ἔκρηξή του. Γιὰ τοὺς Ἑλλήνες τῆς Μεγαλονήσου, ὅμως, ἡ συμμετοχὴ σ' ἓναν πόλεμο στὸν ὁποῖο ἡ ἀποικιακὴ Βρετανία διαδραμάτιζε ρόλο «ἡγέτη τοῦ ἐλεύθερου κόσμου», ἀποτελοῦσε σχῆμα ὀξύμωρο. Ἔτσι, οἱ ἐπίμονες προσπάθειες προσέλκυσης ἐθελοντῶν γιὰ τὸν Ἀγγλικὸ στρατὸ προσέ-

κρουσαν στὰ ἔντονα ἀντιαποικιακὰ συναισθήματα τοῦ λαοῦ. Τὸ κλίμα ἄλλαξε ἄρδην μετὰ τὴν Ἰταλικὴ ἐπίθεση στὴν Ἑλλάδα. Τὸ Ἑλληνικὸ «ΟΧΙ» προκάλεσε ἀπερίγραπτον ἐνθουσιασμό, καθὼς εὐλόγα θεωρήθηκε ὡς πανηγυρικὴ ἐπαλήθευση τῶν προγονικῶν ἀρετῶν τοῦ ἔθνους κι ὡς ἐπιβράβευση τοῦ Κυπριακοῦ ἀλυτρωτισμοῦ. Ἐννέα χρόνια μετὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ 1931 οἱ Κυπριακοὶ δρόμοι κατακλύστηκαν ξανὰ ἀπὸ Ἑλληνικὲς σημαίες. Τὸ ἐπακόλουθο θαῦμα τῆς Πίνδου κι ἡ γενναία ἀντίσταση τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐναντίον τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀξονα στοῦ πλευρὸ τῆς Μεγάλης Βρετανίας γιγάντωσαν τὴν περηφάνια, ὁδήγησαν στὴ θεαματικὴ δημόσια ἀναθέρμανση τῆς Ἑνωτικῆς ιδεολογίας κι ἀνοιξαν διάπλατα παράθυρα στὴν ἐλπίδα γιὰ δίκαιη ἐπίλυση τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς Κύπρου.

Μιά σημαντικὴ πτυχὴ τῆς ἔκφρασης τοῦ λαϊκοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἦταν καὶ πάλι ἡ ἀμέριστη οἰκονομικὴ συμπαράσταση πρὸς τὴ σκληρὰ δοκιμαζόμενη Μητέρα Πατρίδα. Τὶς μέρες, τοὺς μῆνες καὶ τὰ δίσεκτα χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν, μὲ κύριον συντονιστὴ τὸν Πάφου Λεόντιο (Τοποτηρητὴ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Θρόνου), δεκάδες χιλιάδες Κύπριοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, πρόσφεραν ἀπλόχερα χρήματα, τροφίμα καὶ εἶδη ρουχισμοῦ, τὰ κοσμήματα καὶ τὰ δακτυλίδια τοῦ γάμου τους.

Ἡ κύρια ὁμῶς πτυχὴ τῆς ἔκφρασης τοῦ λαϊκοῦ ἐνθουσιασμοῦ ποὺ προκάλεσε στὴν Κύπρο τὸ Ἑλληνικὸ «ΟΧΙ» στὸν φασισμό ἦταν ἡ κατακόρυφη ἔξαρση τοῦ ἐθελοντικοῦ ρεύματος. Χιλιάδες πολλές, ἀνάμεσά τους δεκάδες γυναῖκες καὶ ἄρκετοὶ Τουρκοκύπριοι, ἔσπευσαν νὰ ἐγγραφοῦν στοὺς σχετικούς καταλόγους. Οἱ Βρετανοί, ὁμῶς, δὲν φάνηκαν διατεθειμένοι νὰ διευκολύνουν τὴν κατάταξη Κυπρίων στὸν Ἑλληνικὸ στρατό, κι ἡ ἰδιωτικὴ μετάβαση στὴν Ἀθήνα ἦταν σχεδὸν ἀδύνατη. Ἀντίθετα, χρησιμοποίησαν κάθε μέσο γιὰ νὰ προσελκύσουν ἐθελοντὲς στὸν Ἀγγλικὸ στρατὸ καὶ νὰ στελεχώσουν μαζικὰ τὸ «Κυπριακὸ Σύνταγμα» (ποὺ σχηματίστηκε ἐπὶ τούτου), μὲ κυρίαρχο -μετὰ τὴν 28ῃ Ὀκτωβρίου- τὸ ἄκρως δελεαστικὸ σύνθημα: «Κύπριοι, ἐντασσόμενοι στὸν στρατό, πολεμᾶτε γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴ δική σας ἐλευθερία». Τὸ κύμα ἐνθουσιασμοῦ ποὺ ἐπικρατοῦσε ὁδήγησε καὶ στὴν ἐγγραφὴ χιλιάδων νέων στοῦ «Κυπριακοῦ Σύνταγμα». Ἀρκετοί, μὲ ἔντονη τὴν πολὺ πικρὴ ἐμπειρία τῶν προηγούμενων χρόνων, δὲν πίστεψαν τὶς Ἀγγλικὲς διακηρύξεις. Κάποιοι κατάφεραν νὰ φτάσουν στὴν Ἀθήνα καὶ νὰ καταταγοῦν στὸν Ἑλληνικὸ στρατό. Ἀνάμεσά τους ὁ γνωστὸς ἀπὸ τὴν κατοπινὴ στενὴ φιλία μὲ τὸν Γιώργο Σεφέρη -γιὸς παλαιοῦ ἐθελοντῆ πολεμιστῆ- Εὐάγγε-

λος Λούη Λουίζος, από την Άμμόχωστο, που –σύμφωνα με την ιστορία-θρύλο– σταμάτησε ένα ταξί στην Όμόνοια και ζήτησε από τον έμβρόντητο οδηγό να τον οδηγήσει στο Βορειοηπειρωτικό μέτωπο.

Μέχρι τη Γερμανική εισβολή υπολογίζεται ότι μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα 5-6 χιλιάδες στρατιώτες του «Κυπριακού Συντάγματος». Οί περισσότεροι από αυτούς –μὴ ὄντας πλήρως ἐξοπλισμένοι, σκόπιμα –χρησιμοποιήθηκαν για τὴ διάνοιξη ὁδικῶν καὶ ὀχυρωματικῶν ἔργων καὶ γιὰ τὴ μεταφορὰ ἐφοδίων στὴν πρώτη γραμμὴ πυρός. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ ἀπώλειες τοῦ «Κυπριακοῦ Συντάγματος» στὴν Ελλάδα ἦταν τρομακτικές. Πολλοὶ ἐγκαταλείφθηκαν στὴν τύχη τοὺς σὲ διάφορα Πελοποννησιακὰ λιμάνια κατὰ τὴν ὑποχώρηση πρὸς τὰ νότια, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1941, καὶ συνελήφθησαν ὁμαδικὰ ἀπὸ τὰ ἐχθρικά στρατεύματα, τὸ ἴδιο δὲ σκηνικὸ ἐπαναλήφθηκε στὴν Κρήτη. Οἱ πρῶτοι ἐπίσημοι ὑπολογισμοὶ –τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1941– ἀνέβαζαν τὶς Κυπριακὲς ἀπώλειες σὲ 2,5 σχεδὸν χιλιάδες ἄνδρες (νεκροὺς καὶ τραυματίες, ἐλλείποντες καὶ αἰχμαλώτους). Οἱ πλείστοι Κύπριοι αἰχμάλωτοι συγκεντρώθηκαν σταδιακὰ στὸ στρατόπεδο «Παύλου Μελά» στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μεταφέρθηκαν σὲ διάφορα στρατόπεδα συγκέντρωσης στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, ὅπου πολλοὶ ἐκτελέστηκαν ἢ ἀπεβίωσαν ἀπὸ τὶς κακουχίες. Τὸ «Κυπριακὸ Σύνταγμα» ἔλαβε ἐπίσης μέρος σὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις στὴ Μέση Ανατολή, στὴν Ἀφρική, στὴ Γαλλία καὶ στὴν Ἰταλία, οἱ δὲ Κύπριοι ἡμιονοδηγοὶ διακρίθηκαν ἰδιαίτερα σὲ πολλὲς ἐπιχειρήσεις. Σὲ 49 κοιμητήρια 18 χωρῶν βρίσκονται οἱ τάφοι 600 τοῦλάχιστον Κυπρίων στρατιωτῶν ποὺ ἔχασαν τὴ ζωὴ τους κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου.

Ἰδιαίτερα ἀξιομνημόνευτη εἶναι ἡ περίπτωση τῶν 47 Κυπρίων τῆς Ἀθήνας ποὺ ἔσπευσαν νὰ καταταγοῦν στὸν Ἑλληνικὸ στρατό. Οἱ πλείστοι ἦταν φοιτητὲς ἢ νεαροὶ πτυχιούχοι τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀνάμεσά τους ὁ εἰκοσιτετραετὴς Ροδίων Γεωργιάδης, πτυχιούχος Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας, ποὺ πολέμησε στὸ Τεπελένι, μαζὶ μετὸν ἀδελφὸ του Μιλτιάδη (τελειόφοιτο τοῦ Μετσόβειου Πολυτεχνείου), καὶ προτάθηκε ἀπὸ τὸν Διοικητὴ του γιὰ τὸ «μετάλλιο Ἐξαιρέτων Πράξεων». Τὰ δύο ἀδελφία δραστηριοποιήθηκαν στὸ «Ἐθνικὸν Ἐπαναστατικὸν Κομιτάτον», συνελήφθησαν στὶς ἀρχὲς τοῦ 1943 καὶ χάθηκαν στὶς φυλακὲς τοῦ Βραδεμβούργου. Ἡ ἀδελφὴ τῶν δύο ἡρώων Εὐανθία, μετ' ἀντιστασιακὴ δράση ἐπίσης, ἀπεβίωσε λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἀθήνας. Ὁ πατέρας τους Προκόπης, ἐθελοντὴς τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, ποὺ εἶχε προσπαθήσει τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1940 νὰ καταταγῇ καὶ ὁ ἴδιος, ἐπέζησε τῆς

Κατοχῆς, ἀλλὰ τραυματίστηκε ἀπὸ «ἀδέσποτη σφαίρα» (Ἀγγλου στρατιώτη) στὶς συγκρούσεις τῶν Δεκεμβριανῶν καὶ πέθανε στὶς ἀρχές τοῦ 1945. Ἡ γυναίκα τοῦ Θέκλα ἐπέστρεψε στὴν Κύπρο, ὅπου πέθανε τὸ 1969· ὁ τάφος της, στὸ Κοιμητήριο τῆς γενέτειράς της Κερύνειας, μὲ τὴν ἐπιγραφή «Τοῦ ἥρωα ἡ μάνα, μάνα τοῦ καθενός», μετὰ τὴν Τουρκικὴ εἰσβολὴ τοῦ 1974 καταστράφηκε ἀπὸ βανδαλισμούς.

Στὶς Ἑλληνικὲς ἀντιστασιακὲς ὁργανώσεις συμμετεῖχαν ἐνεργὰ οὐκ ὀλίγοι ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τοῦ «Κυπριακοῦ Συντάγματος» ποὺ εἶχαν ἀποκοπεῖ στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα κατὰ τὴν ὑποχώρηση καὶ εἶχαν μείνει ἀσύλληπτοι ἢ κατάφεραν νὰ δραπετεύσουν μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν. Στούς καταλόγους τῶν ἐκτελεσθέντων ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς Ἑλλήνων πατριωτῶν συναντᾶ κανεὶς καὶ ὀνόματα Κυπρίων, ὅπως ὁ Σωκράτης Διορινός (τελειόφοιτος Νομικῆς στὴ Θεσσαλονίκη, γιὸς ἐθελοντῆ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων) καὶ ὁ Ἀνδρέας Δρουσιώτης, τοῦ ὁποῦ ὁ πατέρας ὑπῆρξε ἐθελοντῆς τῶν Βαλκανικῶν πολέμων καὶ ὁ νεώτερος ἀδελφὸς Γιαννάκης Δρουσιώτης ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ποὺ βγήκαν στὸ βουνό. Δὲν ἔλειψαν οἱ ἥρωικὲς μορφὲς Κυπρίων γυναικῶν μὲ σημαντικὴ ἀντιστασιακὴ δράση στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἡ μαία Κυριακὴ Κραμβῆ, ποὺ καταδικάστηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ Γερμανικὸ στρατοδικεῖο σὲ φυλάκιση 13 χρόνων καὶ χαρακτηρίστηκε ὡς «ὁ παρήγορος ἄγγελος τῶν ἀσθενῶν τοῦ στρατοπέδου Παύλου Μελά» καὶ ἡ Νίκη Παπαδοπούλου, φοιτήτρια Ὀδοντιατρικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ποὺ καταδικάστηκε σὲ φυλάκιση 30 χρόνων, κλείστηκε γιὰ ἓνα ἐξάμηνο στὶς γυναικεῖες φυλακὲς Ἀβέρωφ καὶ ὕστερα κρατήθηκε γιὰ δύο περίπου χρόνια σὲ φυλακὲς τῆς Ἰταλίας ὑπὸ ἀπάνθρωπες συνθῆκες διαβίωσης, ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα καὶ συνέχισε νὰ προσφέρει γιὰ μία ἀκόμη τριετία νοσηλευτικὲς καὶ ἰατρικὲς ὑπηρεσίες στὸ Ἀλγέρι καὶ στὸ Κάιρο.

Ἡ Κυπριακὴ συμμετοχὴ στὸν πόλεμο ἐπαινέθηκε ἐπανειλημμένα ἀπὸ Βρετανούς καὶ ἄλλους ἀξιωματούχους. Σύμφωνα μὲ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς: ὁ Κυπριακὸς λαὸς ἐδύνατο διακαίως νὰ ὑπερηφανεῖται διὰ τὸν ρόλον τὸν ὅποιον διεδραμάτισαν οἱ Κύπριοι στρατιῶται πρὸς βοήθειαν τῶν συμμάχων μας. Ὁ δὲ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς Οὐίνστον Τσώρτσιλ δήλωνε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1943, κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Κύπρο: Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου, τὸ ὄνομα τῆς Κύπρου θὰ περιλαμβάνεται εἰς τὸν

κατάλογον εκείνων που κατέστησαν άξιοι όχι μόνον των Ηνωμένων λαών οι όποιοι τώρα συμπολεμοϋν, αλλά, ως άκραδάντως πιστεύω, και των μελλουσών γενεών της ανθρωπότητας. Κι οι άόριστες υποσχέσεις μοιράζονταν άφειδώς. Τό Έλληνικό όμως αίμα έρρεε ακόμα ποτάμι κι οι διθύραμβοι έσχιζαν τον αέρα όταν ή Αγγλία άρνιόταν νά έπιτρέψει στην έν εξορία Έλληνική Κυβέρνηση νά έγκατασταθεί στην Κύπρο και στοϋς άνδρες Έλληνικού πολεμικού πλοίου, που μετά την τιτανομαχία της Κρήτης τραβοϋσε για την Αίγυπτο μέσω Αμμοχώστου φορτωμένο άνδρεία, νά βγοϋν για λίγο στη στεριά νά ξαποστάσουν. Έδάφη με πυκνούς Έλληνικούς πληθυσμούς αφήνονταν έξω από τά σύνορα τοϋ Έλληνικού κράτους στόν μεταπολεμικό διακανονισμό από τοϋς συμμάχους. Η Κύπρος παρέμενε Αγγλική άποικία. Τό «διαίρει και βασίλευε» εφαρμοζόταν μεθοδικά σέ βάρος της Ελλάδας και της Κύπρου. Τοϋς διθυράμβους και τίς υποσχέσεις διαδέχονταν έφιαλτικά τά Βρετανικά «οϋδέποτε» («ή Κύπρος δέν θα καταστεί ποτέ πλήρως ανεξάρτητη [*“independent”*], οϋδέποτε» [*“never”*]!) ως απάντηση στην καθολική απαίτηση για Ένωση με τη Μητέρα Ελλάδα, έκφρασμένη με έπάλληλα διαβήματα τιμημένων έθελοντών των δύο Παγκοσμίων πολέμων και με τό παλλαϊκό Δημοψήφισμα της 15ης Ίανουαρίου 1950.

Σάν ήρθε, έτσι, τό πλήρωμα τοϋ χρόνου την 1η Απριλίου τοϋ 1955 και ήχησε παλλαϊκό τό νέο έγερτήριο σάλπισμα στην Κύπρο, πρόβαλαν ξανά όλοζώντανοι θρύλοι παλιοί Όμηρικοί και άλλοι καινούργιοι: τοϋ Διγενή, ιδιαίτερα, που στην Ακριτική δημοτική παράδοση της Κύπρου νικά τον ίδιο τον Χάρο:

Κι έδωκαν κι έπαλιώννασιν τρείς νύχτες, τρείς ήμέρες,
’σ τά τρία τά μερόνυχτα ό Διεννής νικά τον.

’Ο Αγώνας,²⁹ με προσταγή τοϋ Διγενή κι εϋχή τοϋ Μακαρίου, ανδρώθηκε και θέρειψε. Νέοι ήρωες, εκατοντάδες, παίρνουν τον δρόμο της θυσίας για την έλευθερία. Νέοι θρύλοι ένσαρκώνουν τά διαχρονικά Όμηρικά πρότυπα: ’Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΖΑΚΟΣ, όταν πλησιάζει ή ώρα τοϋ άπαγχονισμού (στις 8.8.1956), ανασταίνει τό σκεπτικό με τό οποίο οι Όμηρικοί ήρωες βαδίζουν πρὸς τόν θάνατο,³⁰ γράφοντας στόν άδελφό του: (...)Τότε μόνο θα αίσθανόμουνα λύπη, αν ήξερα ότι θα μπορούσα νά μείνω για πάντανέος κι’ άθάνατος αν άπόφευγα την έκτέλεση. Νομίζω όμως ότι μόνο με την έκτέλεση θα μπορούσα νά μείνω για πάντα νέος κι’ άθάνατος. Πρῶτα ή ύστερα

ἔπρεπε νὰ διαθέσω τὴ ζωὴ μου. ΔΕΝ ΒΛΕΠΩ ΠΙΟ ΚΑΤΑΛΛΗΛΗ ΠΕΡΙΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΩΡΙΝΗ ΓΙΑ ΝΑ ΤΟ ΚΑΝΩ (...). Ὁ μαθητὴς ΕΥΑΓΟΡΑΣ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΔΗΣ, ποὺ βαδίζει συνειδητὰ πρὸς τὸν θάνατο συνθέτοντας ὕμνους στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἐλευθερία (Τὴν Ἑλλάδα ἀγαπῶ ... / Θὰ πάρω μιὰν ἀνηφοριά | θὰ πάρω μονοπάτια | νὰ βρῶ τὰ σκαλοπάτια | ποὺ πᾶν' στὴ λευτεριά ...), λίγες ὥρες πρὶν νὰ ἀπαγχονιστεῖ γράφει στὴν ἀδελφή του (13.3.1957): Ὡρα 7.30' μ.μ., ἡ πιὸ ὁμορφὴ μέρα τῆς ζωῆς μου, ἡ πιὸ ὁμορφὴ ὥρα. Μὴ ρωτᾶτε γιατί. (...) Τὸ κάθε τι γεννιέται καὶ πεθαίνει. Τὶ σήμερα, τί αὐριο; Γειά σας, for ever (;) (τα ἴδια, πρὸ λακωνικά, στὸν πατέρα του). Ὁ ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΑΤΣΗΣ, τὸ 1956, βασανιζόμενος στὰ ἀνακριτήρια τῆς Ὁμορφίτας γιὰ νὰ προδῶσι μυστικά τῆς Ε.Ο.Κ.Α., πετοῦσε κατὰμουτρα στὸν πολὺν στρατάρχη Χάρτιγκ, ὁ ὁποῖος πάσχιζε νὰ τὸν ἐξαγοράσει μὲ ἓνα μυθικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ποσό, τὸ οὗ περὶ χρημάτων τὸν ἀγῶνα ποιούμεθα ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς· στίς 19 Νοεμβρίου 1958, περικυκλωμένος στὸ ὑπόγειο κρησφύγετό του, βροντοφώναζε στοὺς Ἀγγλοὺς στρατιῶτες ποὺ τὸν καλοῦσαν νὰ παραδοθεῖ: Ἄν βγῶ, θὰ βγῶ πυροβολώντας· λίγους μῆνες πρὶν ἔγραφε στοὺς γονεῖς του: Ἄν ὁ καλὸς Θεὸς μᾶς ἐπιφυλάσῃ τὴν λαμπρὰν τύχην νὰ δώσωμεν τὴν ζωὴν μας γιὰ τὴν πατρίδα, τότε ἡ χαρὰ σας πρέπει νὰ εἶναι ἀπέραντη. ΣΤΟΝ ΑΧΥΡΩΝΑ ΤΟΥ ΛΙΟΠΕΤΡΙΟΥ, στίς 2 Σεπτεμβρίου τοῦ 1958, τέσσερις ἥρωες (οἱ Ἀνδρέας Κάρυος, Ἡλίας Παπακυριακοῦ, Φώτης Πίττας καὶ Χρῖστος Σαμάρας) ἀνασταίνουν τὸ Χάνι τῆς Γραβιάς. Κι ὁ ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ, στίς 3 Μαρτίου 1957, περικυκλωμένος στὸ κρησφύγετό του στοῦ Μαχαιρᾶ τὰ ὄρη ἀπὸ ἰσχυρότατες βρετανικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις, ἀρνεῖται νὰ παραδοθεῖ ὄχι ἀπὸ αἰδῶ ἀλλὰ γιατί ἔτσι ΠΡΕΠΕΙ, σὰν ἥρωας ὑπερομηρικός, καὶ συνεχίζει ὥρες πολλὰς νὰ πολεμᾷ, κι ὅταν ἀκόμη οἱ Βρετανοὶ ἀπελπισμένοι ρίχνουν βενζίνη, βάζουν φωτιά καὶ τὸν κάνουν πυροτέχνημα. Ψάλλει ἡ λαϊκὴ Μοῦσα τοῦ Ἀγῶνα («Γιὰ τὸν Ἥρωα Αὐξεντίου»):

Ὁ Ὅμηρος τραγουδιστῆς, ὁ Πίνδαρος λυράρης,
τοῦ Εἰκοσιένα ἢ Κλεφτουριά κι ἡ λεβεντιά τῆς Πίνδου
μέθυσ' ἀπὸ τὸν πόλεμο κι ὀλόπρωτα χορεύει
καὶ τραγουδάει τὴ Λευτεριά καὶ χαίρεται ἡ πλάση (...).
Χαρά σ' τον ποὺ τὸν γέννησες, Κύπρο λεβεντομένα.

Παρὰ τοὺς γενναίους ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίες, ὅμως, τὰ ἄνομα συμ-
φέροντα τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς καὶ τὰ ἀνεπίτρεπτα λάθη μας δὲν ἄφη-

σαν να οδηγηθεί το καράβι της Ένωσης με τη μητέρα Ελλάδα σε ύπνημο λιμάνι. Κι ήρθαν τον Ιούλιο του 1974 οι Τούρκοι εισβολείς να φέρουν ξανά τη συμφορά. Όταν τα χαράματα της 20ής Ιουλίου έφθασαν πάνοπλες οι όρδές του Άττίλα, βρήκαν τις κερκόπορτες ανοικτές. Επίορκοι «ήγγετες» και άμυαλοι συνεργοί είχαν αφαιρέσει την προστατευτική ασπίδα από τα μετερίζια και την άτσαλένια θωράκιση από τις καρδιές. Τα σύγχρονα πολυβολεία και πυροβολεία, που είχαν με μόχθο ανοιχθή από το 1964 (όταν τα σύννεφα του πολέμου είχαν και πάλι κουβαληθή κατακαλόκαιρα από την Τουρκία, μὰ τὰ σκόρπισε ὁ ἄνεμος τῆς ὁμοφυχίας κι ἡ θυσία πολλῶν: ἀνάμεσά τους ὁ ὑπολοχαγὸς καταδρομῶν Νικόλαος Παπαγεωργίου ἀπὸ τὸ χωριὸ Ζωριάνο τῆς Φωκίδας), ἀφέθηκαν τώρα (τὸ 1974) χωρὶς υπερασπιστές. Τὰ Ἑλληνικὰ υποβρύχια που περιπολοῦσαν στὰ ανοιχτὰ τῆς βόρειας Κύπρου ἀνακλήθηκαν. Ἡ Ἑλληνικὴ ἀεροπορία δὲν ἐμφανίστηκε. Καὶ οἱ ὀρδὲς τοῦ Ἀττίλα ἀποβιβάστηκαν ἀνενόχλητες στὶς ἀκτὲς τῆς Κερύνειας.

Οἱ πράξεις ἡρωισμού καὶ αυτοθυσίας δὲν ἔλειψαν οὔτε τούτῃ τῇ φορᾷ (βροντερὸ παράδειγμα ὁ λοχαγὸς Σωτῆρης Σταυριανᾶκος ἀπὸ τὸ Σκουτάρι Λακωνίας, ὁ ὁποῖος ἀνέστησε τοὺς 300 τοῦ Λεωνίδα, ὁ ὑπολοχαγὸς Γεώργιος Τσῶνος καὶ ὁ ἀρχισμηνίας Ἡλίας Ἀνθιμος). Δὲν ἄρκεσαν, ὅμως, νὰ ἀποτρέψουν τὸ κακό. Σαράντα ἕνα χρόνια πέρασαν ἀπὸ τότε, κι ὁ ἐφιάλτης δὲν λέει νὰ περάσει. Εἶναι ἐκεῖ νὰ μᾶς τὸν αὐγατίζει ὁ Ἀττίλας (κι ὁ τουρκοπατημένος Πενταδάκτυλος νὰ μᾶς μουντζώνει). Εἶναι ἐδῶ, στὸν ὕπνο καὶ στὸν ξύπνιο μας, οἱ – Κύπριοι καὶ Ἑλλαδίτες – ἀγνοοῦμενοι τῆς Κυπριακῆς τραγωδίας, κι οἱ συνεχῶς μειούμενοι ἐγκλωβισμένοι (ἐλεύθεροι πιά πολιορκημένοι) τῆς Καρπασίας· ἡ βάνουση καταστροφὴ καὶ λεηλασία τῆς πλούσιας Ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς χιλιετιῶν· ἡ βρυκολαχισμένη, πόλη φάντασμα, Ἀμμόχωστος· ἡ παράνομη καὶ δραματικὰ κλιμακούμενη ἀλλοίωση τῆς δημογραφικῆς σύνθεσης μὲ ἑκατοντάδες χιλιάδες Τούρκους ἐποίκους· ἐν γένει, ἡ συστηματικὴ προσπάθεια τῆς Τουρκίας νὰ ἀφελληνίσει πλήρως τὴν παράνομα κατεχόμενη βόρεια Κύπρο καὶ νὰ ἐπιβάλλει λύση σύμφωνη μὲ τὰ δικά της συμφέροντα, μὲ μόνιμη παραμονὴ στρατευμάτων της στὸ νησί καὶ ὁλόπλευρο – οὐσιαστικά – ἔλεγχο ὁλόκληρης τῆς Κύπρου (συμφέροντα ἐν πολλοῖς ἀσύμβατα καὶ μὲ αὐτὰ τῶν Τουρκοκυπρίων).

ΜΥΘΟΙ (παρά-μυθοι, θὰ λέγαμε) πολλοὶ ξεφύτρωσαν καὶ συντηροῦνται ὅλα τούτα τὰ χρόνια σχετικὰ μὲ τὴν Κύπρο (κι ὄχι μόνο).

Πιὸ χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ παρά-μυθος τῶν «χαμένων εὐκαιριῶν», συνδυασμένος τεχνηέντως μὲ αὐτὸν τῶν «ἀνεπίκαιρων ἀγώνων», τοῦ 1931 καὶ τοῦ 1955-1959. Θὰ μᾶς χάριζαν τάχα οἱ Ἕλληνες τὴν ἐλευθερίαν τῆς Κύπρου ἂν ἤμασταν πειθήνιοι! Τὰ γεγονότα, ὅμως, ἄλλα μαρτυροῦν.

Ἕνας εἶναι ὁ ἀληθινὸς Ἑλληνικὸς μῦθος (φιλοσοφώτερος ἱστορίας, ποιήσις, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη): ὁ μῦθος τῆς Ἑλληνικῆς ἀρετῆς ποὺ ἐπιτάσσει προάσπιση τῆς ἐλευθερίας μὲ κάθε θυσία, κι ὅταν ἀκόμη ἡ συμβατικὴ λογικὴ φωνάζει πῶς ἡ ἀντίσταση σὲ ἐπίδοξους καὶ ὑπαρκτοὺς κατακτητὲς εἶναι ἄπελπις. Μὲ παρακλάδια πολλὰ: σὰν τὸ μολὼν λαβέ τοῦ Λεωνίδα (οἱ Πέρσες πέρασαν στὶς Θερμοπύλες, μὰ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐλευθερία στάθηκε ὀλόρθη καὶ τοὺς ἀντιμετώπισε πιὸ κάτω, στὴ Σαλαμίνα καὶ στὶς Πλαταιές, ὅπως πιὸ πρὶν στὸν Μαραθῶνα, μὲ θαυμαστὴ γιὰ τὰ συμβατικὰ ἀνθρώπινα μέτρα ἐπιτυχία). σὰν τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, μὲ τὸ Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα Γραικὸς θὲ νὰ πεθάνω τοῦ Ἀθανάσιου Διάκου καὶ τὸν ὕμνο στὴ Ρωμιοσύνη τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ). σὰν τὸ θαῦμα τῆς Πίνδου (κι ἄλλα πολλὰ). καὶ σὰν τοὺς Κυπριακοὺς μύθους: τοῦ Σαλαμίνιου Ὀνήσιλου, ποὺ τὰ ἔβαλε πεζὸς μὲ τῶν Περσῶν τῶν ἔφιππων τὰ στίφη, καὶ στὸ νεκρὸ κεφάλι του φωλιάσαν μέλισσες (νὰ τρέφουν μὲ τὸ μέλι τοὺς ἀγωνιστὲς καὶ νὰ γλυκαίνουν τὶς συμφορές), καὶ τοῦ Ἀθηναίου Κίμωνος (ποὺ καὶ νεκρὸς ἐνίκησε, ἔξω ἀπὸ τὸ Κίτιον). τῆς 21ης Ὀκτωβρίου 1931 («ἓνα γεγονός», ὅπως ἔγραφε ὁ ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν Θεοφάνης Τσαγγαρίδης, «ποὺ πρέπει νὰ κριθεῖ ὄχι γιὰ τὰ ἀποτελέσματά του τὰ ἐπικερδῆ ἢ τὰ ἐπιζήμια, ἀλλὰ γιὰ τὴ μυθική του σημασία καὶ τὸ ποιητικὸ του βάθος»), καὶ τῶν χωρικῶν τῆς γενέτειράς μου Ἄνω Ζώτειας, ποὺ τὴν ἡμέρα ἐκείνη μὲ ἀξίνες καὶ φυτάρια καὶ ἄλλα γεωργικὰ ἐργαλεῖα ἔτρεψαν σὲ φυγὴ τοὺς πάντοτε πλοῦς Ἕλληνες στρατιῶτες. τῶν ἀνυπέροχων ἡρώων τοῦ 1955-1959. τῶν ἀνδρῶν τῆς ἡρωϊκῆς ΕΛ.ΔΥ.Κ., ποὺ τὸ κατάμαυρο καλοκαίρι τοῦ 1974 τὰ ἔβαλε μὲ πολλαπλῶς ὑπέρτερες ἀριθμητικὰ καὶ σὲ δύναμη πυρὸς Τουρκικὲς δυνάμεις, ἀποδεκατίστηκε, μὰ κράτησε τὴ Λευκωσία. τοῦ Τάσου Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Σολωμοῦ Σολωμοῦ. τοῦ νέου «Ὅχι» στὸ ἀπαράδεκτο πέμπτο Σχέδιο Ἀνάν. Χωρὶς αὐτὸν τὸν μῦθον, ποὺ συνεχῶς φυλλοβολοῦσε κι ἔδινε καρποὺς καινούργιους, ἄλλη θὰ ἦταν ἡ μοῖρα τῆς Ἑλλάδας, καὶ κυρίως τῆς Κύπρου (ἂν δὲν εἶχε ἀφελληνιστῇ καὶ ἀλλαξοπιστήσῃ, παρασυρμένη ἀπὸ πλάνες ὑποσχέσεις καὶ φωνὲς ἐχέφρονος τάχα ρεαλισμοῦ). Τὸ τίμημα ἦταν συχνὰ βαρὺ, ὅπως τὸ 1940. Ὅπως ὅμως ἔγραφε ὁ ἐκ τῶν τότε ἐθε-

λοντών φοιτητών Κωνσταντίνος Γιαλλουρίδης στο 'Οδοιπορικό μιᾶς ζωῆς: 'Όταν ἀπλώνῃς τὰ χέρια σου νὰ πιάσῃς τ' ἄστρα, μπορεί βέβαια νὰ μὴν τὰ φτάσῃς, μὰ εἶναι σίγουρο πὼς δὲν θὰ καταλήξῃς νὰ κρατᾷς μιὰ χούφτα λάσπη. Κι ἂν μὴ τι ἄλλο, κατὰ τὸν ἐθνικὸ ποιητὴ Κώστα Μόντη (γιὰ τοὺς ἥρωικούς ἀγωνιστὲς τοῦ 1955-1959), τζιεῖνα τὰ κοπελλούθκια, ἀφήκαν μας τ' ἀγάματα τζιαὶ τὰ τραούθκια, καὶ τὰ –πάντα ἐπίκαιρα, ἐπικαιρότατα τώρα– βροντόλαλα συνθήματα στοὺς τοίχους: Τὴν Ἑλλάδα θέλωμεν, καὶ ἄς τρώγωμεν πέτρες / Ναί, γεννηθήκαμε καὶ θὰ πεθάνουμε Ἕλληνες.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Περισσότερα (μὲ περαιτέρω παραπομπὲς καὶ βιβλιογραφία, καὶ μὲ πλούσια εἰκονογράφηση) στὸν συλλογικὸ τόμο: Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Αθηνῶν, Κύπρος. *Αγῶνες Ἐλευθερίας στὴν Ἑλληνικὴ Ἱστορία*, Εισαγωγή – επιμέλεια: Ἀνδρέας Ι. Βοσκός [ἐφεξῆς: Α. Ι. Β.], Αθήνα 2010 [ἐφεξῆς: Κύπρος].

² Περισσότερα γιὰ τὶς σχέσεις Δελφῶν – Κύπρου: (α') Ἑλένα Παρτίδα, «Κυπριακὴ παρουσία στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο Δελφῶν», *Φωκικά Χρονικά* 4 (1992), σσ. 126-138 (γιὰ τὴν κυπροσυλλαβικὴ ἐπιγραφή: σσ. 135-136). (β') τῆς ἴδιας: *Δελφοί, Δαυλὸς καὶ Δίαυλος Πολιτισμοῦ*, Αθήνα (Ἐκδ. Μίλητος / Πολιτιστικὸ Ἰδρυμα Τραπεζῆς Κύπρου) [2003], κεφάλαιο 3^ο (σσ. 127-149): «Ἡ παρουσία Ἀνατολιτῶν στοὺς Δελφούς, ὅπως σκιαγραφεῖται ἀπὸ περιηγητὲς καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ ευρήματα ἀφιερωμένο στοὺς προσκυνητὲς ἐξ ἀνατολῆς», καὶ ἄλλοῦ. [Στὴν Ἑλένα Παρτίδα ὀφείλω ὀλόψυχες εὐχαριστίες ὄχι μόνον γιὰ τὸ ἀναφερόμενο στὶς σχέσεις Δελφῶν – Κύπρου πλούσιο ὕλικὸ ποὺ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ὅλη στενὴ καὶ δημιουργικὴ συνεργασία ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ τῆς ἤδη χρόνια μέχρι σήμερα.]

³ ΑΚυΓ¹⁻⁶: *Ἀρχαία Κυπριακὴ Γραμματεία*, Λευκωσία (Ἰδρυμα Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης) 1995-2008: ΑΚυΓ¹ / ΑΚυΓ^{1b} [1995 / 2008²]: τόμ. 1. *Ποίηση Ἐπικὴ Λυρική Δραματική*, Α. Ι. Βοσκοῦ / ΑΚυΓ² [1997]: τόμ. 2. *Ἐπίγραμμα* - ΑΚυΓ³ [2002]: τόμ. 3. *Πεζογραφία*, Ἀνδρέα Ι. Βοσκοῦ (μὲ τὴν ἐπικουρίαν Αἰκ. Θεοδωροπούλου) / ΑΚυΓ⁴ [2008]: *Τατρική*, Ἀνδρέα Ι. Βοσκοῦ / ΑΚυΓ⁵, 1999: τόμ. 5. *Φιλοσοφία: Ζήνων ὁ Κιτιεύς, Κώστα Π. Μιχαηλίδη* / ΑΚυΓ⁶ [2008]: τόμ. 6. *Φιλοσοφία: Κλέαρχος, Περσαῖος, Δημῶναξ καὶ ἄλλοι Κύπριοι φιλόσοφοι*, Ἰωάννου Ταῖφάκου], Συνεργάτες: Ἀνδρέας. Λουκᾶς – Ἐφη Χατζηαντωνίου-Δημοσθένους, Γενικὴ ἐποπτεία: Πάτροκλος Σταύρου. (Στὸν κάθε τόμο: εἰσαγωγή, ἀρχαῖο κείμενο, μετάφραση καὶ σχόλια.)

⁴ Βλ. μετὰξὺ ἄλλων Α. Ι. Β., «Ἡ Κυπριακὴ συμβολὴ στοὺς πανελλήνιους ἀγῶνες τῆς ἀρχαιότητος», Γαβριήλ Καράλλης (επιμ.) κ.ά., *Ἡ Διδασκαλία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας καὶ Πολιτισμοῦ. Πρακτικὰ Ἡ Σεμιναρίου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ευρώπης: «Οἱ Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες ὡς διαχρονικὸς θεσμὸς προαγωγῆς τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξῆς των λαῶν σε Δημοκρατικὲς Κοινωνίες»* (12-16 Μαΐου 2003, Λεμεσὸς – Κύπρος), Λευκωσία (Υπουργεῖο Παιδείας καὶ

Πολιτισμοῦ, Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτούτο) 2004, σσ. 22-41, μὲ περαιτέρω παραπομπὲς καὶ βιβλιογραφία (στὶς σσ. 22-25: εἰσαγωγικὴ θεώρηση τῆς σχετικῆς Ὀμηρικῆς κληρονομιάς).

⁵ Περισσότερα (μὲ περαιτέρω βιβλιογραφία): Ελένη Μαντζουράνη, «Οἱ απαρχές τῆς ἐλληνικῆς παρουσίας στὴν Κύπρο», *Κύπρος*, σσ. 57-67.

⁶ Γιὰ τοὺς οἰκιστικoὺς - αἰτιολογικοὺς μύθους καὶ τὰ σχετικὰ τοπωνύμια τῆς Κύπρου βλ. Α. Ι. Β., *Μορφὴ παρουκήσουσι (Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρα)*, Λευκωσία Κύπρου 1999 [Χορηγός: Πολιτιστικὲς Ὑπηρεσίες Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ τῆς Κύπρου]. «ΑΙΠΕΙΑ - ΑΣΙΝΗ (Οἱ πανάρχαιες Πελοποννησιακὲς ρίζες τῶν Ελλήνων τῆς Κύπρου)», Πέτρος Πανταζόπουλος - Ελένη Κουλουκέα (επιμ.), *Ὀμηρικὴ Αἴπεια - Αρχαία Κορώνη - Πεταλίδι (Παρελθόν, Παρόν καὶ Μέλλον)*. Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (5-7 Αυγούστου 2005), Πεταλίδι 2009, 17-34· *Κύπρος*, σσ. 16-34. Συνοπτικά: ΑΚυΓ¹⁸, σσ. 61-62.

⁷ ΑΚυΓ² 11 Ε 54-55: Ποῦ ἕκαστος τῶν Ἑλλήνων τέθνηται καὶ τί ἐπιγέγραπται ἐπὶ τοῦ τάφου (Ε54 Ἐπὶ Τεύκρου κειμένου ἐν Σαλαμῖνι τῆς Κύπρου: «τῶν γοργοφόνων χειριστὴ βελῶν τὸν Τελαμώνιο Τεύκρο | ἡ γῆ ἐτούτῃ ἐδῶ τῆς Σαλαμίνας νεκρὸ κρατᾷ», καὶ Ε55 Ἐπὶ Ἀγαπήνορος: «ἀπ' τὴν Τεγέα ὁ ἄρχοντας αὐτὸς ὁ Ἀγαπήνωρ τοῦ Ἀγκαίου ὁ γιὸς | θαμμένος εἶν' ἐδῶ τῶν Πάφίων τῶν πελτοφόρων βασιλείας»· βλ. καὶ Ε56 (Παυσ. 8.5.3) γιὰ τὴν κόρη τοῦ Ἀγαπήνορα Λαοδίχη καὶ τὴν Τεγέα τὴν πατρίδα τους, καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὰ τρία αὐτὰ ἐπιγράμματα σχόλια.

⁸ Βλ. κυρίως ΑΚυΓ² 2 Τ1 κ.ἑξ. (Εὐκλος), 3 Τ1 κ.ἑξ. (Κύπρια ἔπη) καὶ 5 Υ1-Υ3 (Ὀμηρ. ὕμνοι *Εἰς Ἀφροδίτην*), μὲ τὰ σχετικὰ κεφάλαια τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ τῶν Σχολίων. Καὶ μόνῃ ἢ παρουσία τους, τὸν 7ον ἡδὴ αἰ. π.Χ., μὲ τὴν ἔντονον Ὀμηρικὴν χροιά καὶ τὴν εὐρύτατη ἐπίδραση ποὺ ἔσκησαν, σημαίνει πολλά.

⁹ Βλ. Pierides Foundation (Larnaca), *The History of the Greek Language in Cyprus (Proceedings of an International Symposium Sponsored by the Pierides Foundation, Larnaca, Cyprus, 8-13 Sept. 1986)*, Editors: J. Karageorghis - O. Masson, Nicosia 1988· Ανδρέας Βοσκός - Διονύσης Γούτσος - Αμαλία Μόξερ (Εἰσαγωγὴ - ἐπιμέλεια), *Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴν Κύπρο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα (Πρακτικά ομότιτλου Συμποσίου, Αθήνα, 23-24 Μαΐου 2008)*, Αθήνα (Εθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Αθηνῶν) 2010· συνοπτικά: ΑΚυΓ¹⁸, σσ. 64-67, μὲ Εἰκ. 8-9 / ΑΚυΓ², σσ. 50-55 (κυρίως: σημ. 8) / ΑΚυΓ³ 69 κ.ἑξ. (γιὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Κυπροσυλλαβικῆς γραφῆς: σημ. 4) καὶ 285 κ.ἑξ. / ΑΚυΓ⁴, σσ. 689 κ.ἑξ., μὲ βιβλιογραφία / *Κύπρος*, σσ. 35-37 (βλ. καὶ 37-39, γιὰ ἐντυπωσιακὲς ἐπιβιώσεις σὲ λαϊκοὺς μύθους καὶ παραδόσεις), 65-66 (γιὰ τὴ γραφὴ), καὶ τὸ σύνολο κατὰ βάση τοῦ τόμου (γιὰ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα).

¹⁰ Βλ. Α. Ι. Β., «Οἱ διαχρονικοὶ αγῶνες τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ γιὰ ἐλευθερία: εἰσαγωγικὴ θεώρηση», *Κύπρος*, σσ. 43-44 μὲ σημ. 46-48.

¹¹ Τὸ περίφημο εἰς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης τὸ βάζει ὁ ποιητὴς στὸ στόμα τοῦ Τρωαδίτη Ἑκτορα, στὸ Μ 243 τῆς *Ἰλιάδος*. Τὸ δὲ αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων ἀπαντᾷ δις στὴν *Ἰλιάδα*: στὸ Ζ 208 (μὲ τὸ μὴδὲ γένος πατέρων αἰσχυνέμεν στὸν ἐπόμενον στίχο), ὅταν ὁ Τρωαδίτης Γλάυκος, πρὶν ἀπὸ τῆ μοιραία μονομαχία του μὲ τὸν Διομήδη, ἀναφερόμενος στὸν πατέρα του Πτόλυτο, τονίζει: «Κι ὅταν στὴν Τροία μὲ ξεπροβόδιζε, διπλοπαράγγελνέ μου, | νὰ θέλω νὰ ῥμαι ὁ πρῶτος πάντα μου, νὰ ξεπερνῶ τοὺς

ἄλλους, ἵνα μὴν ντροπιάσω τοὺς προγόνους μου ποτέ μου» καὶ στὸ Λ 783-784, ὅταν ὁ Νέστορας θυμίζει στὸν Πάτροκλο πῶς «ὁ γέροντας Πηλέας συμβούλευε τὸν Ἀχιλλέα τὸν γιό του, πρῶτος νὰ θέλει νὰ ναι πάντα του, νὰ ξεπερνᾷ τοὺς ἄλλους». Παρεμφερῆ εἶναι καὶ τὰ λόγια τοῦ γηραιοῦ Φοῖνικα στὸν ὀργισμένο Ἀχιλλέα (στὸ Ι 438 κ.έξ.): «Μαζί σου ἐδῶ ὁ Πηλέας μ' ἔστειλε (...) γιὰ νὰ σὲ δασκαλεύω, νὰ μάθεις νὰ μιλᾷς στὴ σύναξη, νὰ πολεμᾷς στὴ μάχη» (μύθων τε ῥήτηρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων). Τὸ ἀριστεύεσκε μάχεσθαι ἀπαντὰ συχνὰ στὸν Ὅμηρο, μὰ ξεχωρίζουν –ἀνάμεσα σ' ἑκατοντάδες χωρία μὲ τὰ ἀρετῇ, ἀριστος, ἀριστεύω κ.τ.τ.– παραδείγματα ὅπως τὸ [Λ 626] βουλῇ ἀριστεύεσκεν ἀπάντων, ὁ Νέστωρ, ποὺ «στὴ γνώση καὶ στὴ σκέψη ξεχώριζε ἀπ' ὅλους» καὶ [δ 211] εἶχε «γιοὺς περίσσια συνετοὺς καὶ στὰ κοντάρια ἀρίστους»).

¹² Γιὰ τὴν Κύπρο: Α. Ι. Β., «Ὅμηρικά Πρότυπα στὸν Ἀγῶνα τῆς Ε.Ο.Κ.Α. καὶ στὴ Λογοτεχνία τοῦ Ἀγῶνα», Ρούλα Ἰωαννίδου-Σταύρου (γεν. επιμ.), *Ο Ἀγῶνας τῆς ΕΟΚΑ στὴν Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία τῆς Κύπρου*, Λευκωσία (Ἰδρυμα Ἀπελευθερωτικοῦ Αγῶνα ΕΟΚΑ 1955-1959), σσ. 27-39.

¹³ Τοὺς στίχους παραθέτει καὶ ὁ Ἀριστοφάνης στὴν *Εἰρήνην* του (στ. 1097-8), μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι πρόκειται γιὰ ἐπιδέξια ρήση τοῦ σοφοῦ Ὀμήρου: Ἀλλ' ὁ σοφός τοι, νῆ Δί', Ὅμηρος δεξιὸν εἶπεν.

¹⁴ Περισσότερα: Ἄννα Ραμού-Χαψιάδη, «Εξεγέρσεις Κυπρίων κατὰ τὴν αρχαιότητα (ἕως τοὺς Ἑλληνιστικούς χρόνους), Κύπρος, σσ. 70-83 (γιὰ τὴν Κυπριακὴ ἐπανάσταση ὑπὸ τὸν Ὀνήσιλο: 72-75).

¹⁵ ΑΚυΓ² 11 Ε3 (Αμαθοῦς, ἀρχές 5ου αἰ. π.Χ.): Ἐνθάδε μοῖραν ἔχων Ἀλικαρνησσεὺς Ἰδάγγυος ἰ κεῖται, Ἀριστοκλέος παῖς Ἄρεος θεράπων («Ἐδωδὰ μοῖρα θανάτου ἔχοντας ὁ Ἀλικαρνασσέας Ἰδάγγυος ἰ κεῖται, τ' Ἀριστοκλῆ παιδί τοῦ Ἄρη σύντροφος», βλ. καὶ τὴν ἐπιγραφή στὴ σελ. 196 καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια στίς σσ. 197-203).

¹⁶ Βλ. Α. Ι. Β., «Ὀνήσιλος: Ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο στὴ Σύγχρονη Κυπριακὴ Λογοτεχνία», *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 61 (1997), σσ. 3-33, καὶ «6 +3 ηροδότεια ποιήματα τοῦ Κυριάκου Χαραλαμπίδη», *πόρφυρας τόμ. ΚΗ' τεύχος 124* (Κέρκυρα, Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 2007), σσ. 285-296.

¹⁷ Περισσότερα: ΑΚυΓ¹⁸, σσ. σσ. 125 κ.έξ. μὲ σημ. 66 κ.έξ. (ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία). βλ. ἐπίσης J. Pouilloux, «Athènes et Salamine de Chypre», *RDAC* 1975, σσ. 111 κ.έξ.

¹⁸ Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι δύο Κύπριοι ἱστορικοί, ὁ Ἄριστος ὁ Σαλαμίνιος καὶ ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Κύπριος, συμπεριλαμβάνονται στὸν κατάλογο τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου ἀναγραφάντων (ΑΚυΓ⁹ 14 F1-2 καὶ 16 F1).

¹⁹ Περισσότερα: Α. Ι. Β., ὁ.π. (σημ. 4), σσ. 27-36, μὲ σημ. 14-38.

²⁰ Ἀθλητὴς διακριθεὶς στὴν πάλη ἢ / καὶ στὴν πυγμαχία (ἐν γένει σὲ ἀγώνισμα ποὺ ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερη σωματικὴ δύναμη) φαίνεται νὰ εἶναι ὁ ἀπελευθερὸς, σῶμα ἀνδρεῖον, ὦι τὸ ὄνομα Κύπριος, τὸ γένος Κύπριος, ποὺ μνημονεύεται σὲ Δελφικὴ πράξη ἀπελευθερώσεως, τὸ 167/6 π.Χ. Γιὰ τὸν ἴδιο ἢ παρόμοιο λόγο φαίνεται νὰ ἀπελευθερώνεται τὸ 142/1 π.Χ., στοὺς Δελφοὺς καὶ πάλι, ὁ Χαιρήμων ὁ Πάφιος. Βλ. Α. Ι. Β., ὁ.π. (σημ. 4), σσ. 34-35 (ζ'), μὲ σημ. 30-31, καὶ Ἑλένα Παρτίδα, ὁ.π. (σημ. 2, α'), σσ. 131-133.

²¹ Περισσότερα: Ευάγγελος Χρυσός, «Τὸ Βυζάντιο, τὸ ἀπελευθερωτικὸ ἰδεώδες καὶ ἡ Κύπρος», *Κύπρος*, σσ. 84-97.

²² Περισσότερα: Αθανάσιος Μαρκόπουλος, «Ζητήματα ιδεολογίας και ταυτότητας στο Χρονικό του Λεόντιου Μαχαιρά». *Κύπρος*, σσ. 98-113.

²³ Περισσότερα: Αναστασία Παπαδία-Λάλα, «Κοινωνία, ιδεολογία και εξεγερτικές κινήσεις στην Κύπρο κατά την περίοδο της Βενετικής κυριαρχίας (1474/1489-1571)», *Κύπρος*, σσ. 114-145.

²⁴ Περισσότερα: Ιωάννης Χασιώτης, «Οι αντιτουρκικές κινήσεις στην Κύπρο και η στάση των Ευρωπαϊκών δυνάμεων (από την Οθωμανική κατάκτηση ως τις αρχές του 19ου αιώνα», *Κύπρος*, σσ. 146-187.

²⁵ Περισσότερα: Κωστής Κοκκινόφτας, «9 Ιουλίου 1821», *Κύπρος*, σσ. 146-187 (μὲ ἀναφορά και στὸν Ἰωάννη Καρατζᾶ, στὴ συμμετοχὴ Κυπρίων ἐθελοντῶν στὸν ἀγῶνα, καὶ στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια).

²⁶ Περισσότερα: Πέτρος Παπαπολυβίου, «Ο Κυπριακὸς ἐθελοντισμὸς στους πολέμους τῆς Ελλάδας, 1866-1945», *Κύπρος*, σσ. 204-229.

²⁷ Περισσότερα: Πέτρος Παπαπολυβίου, «Ἡ Οκτωβριανὴ ἐξέγερση τοῦ 1931», *Κύπρος*, σσ. 230-229.

²⁸ Γιὰ τὴν Κυπριακὴ συμμετοχὴ: Πέτρος Παπαπολυβίου, ὁ.π. (σημ. 25), σσ. 224-229.

²⁹ Περισσότερα: Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Ὁ τελευταῖος Ἀπελευθερωτικὸς Ἀγῶνας: Κύπρος, 1954-1959. Βασικοὶ ἄξονες και προοπτικὲς μελέτης», *Κύπρος*, σσ. 259-281, καὶ Κυριάκος Χαραλαμπίδης, «Αναστοχασμοὶ γιὰ τὰ πενηντάχρονα τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα τῆς ΕΟΚΑ 1955-1959», *Κύπρος*, σσ. 282-297. Γιὰ τὰ Ὀμηρικὰ πρότυπα: Α. Ι. Β., ὁ.π. (σημ. 12), σσ. 27-39.

³⁰ Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ λόγια τοῦ Σαρπηδόνα, τοῦ Τρωαδῆτι γιοῦ τοῦ Δία, στὸν Γλαῦκο (Μ 322-328): «Ἄν ᾔταν ἀπ' τὸν πόλεμο ξεφεύγοντας ἐτοῦτον ἡμεῖς ἀγέραςτοι καὶ ἀθάνατοι νὰ ζήσουμε αἰῶνια, ἢ μήτε καὶ ἐγὼ ἀνάμεσα στοὺς πρῶτους θὰ χτυπιόμουν, ἢ μήτε καὶ σένα θὰ ἴσπρωχνα νὰ μπεῖς στὴ μάχη ποὺ στοὺς ἄντρες δόξα φέρνει. ἢ Μὰ τώρα, καθὼς μᾶς ζῶνουνε ἔτσι καὶ ἀλλιῶς τοῦ Χάρου οἱ μοῖρες ἢ μῦριες, ποὺ θνητὸς κανεὶς δὲν ἡμπορεῖ νὰ τὶς ξεφύγει, ἢ πᾶμε, νὰ δοῦμε ἂν ἡμεῖς σὲ κάποιον δόξα θὰ χαρίσουμε ἢ ἂν θὰ μᾶς δοξάσει κάποιος.» Βλ. ἐπίσης Χ 104-106 καὶ 303-306 γιὰ τὸν Ἑκτορά, Σ 114-119 γιὰ τὸν Ἀχιλλέα, κ.ἄ.

Ὁ φόρος αἵματος τῆς Φωκίδας στόν Κυπριακό Ἀγώνα

Στὴν θαυμάσια ὁμιλία τοῦ καθηγητοῦ κοῦ Βοσκοῦ, ἡ ὁποία ὑπάρχει στὸ ἀνά χεῖρας σᾶς τεῦχος, ἀναφέρθηκε πῶς καὶ ἡ μικρὴ Φωκίδα ἔχει προσφέρει τὸν δικόν της φόρο αἵματος στόν Κυπριακό Ἀγώνα ἐναντίον τῶν Τούρκων μέ δύο παλληκάρια της.

Ὁ Σύνδεσμος Ἐφέδρων Ἀξιωματικῶν τοῦ νομοῦ μᾶς θέλοντας νά τιμήσει τὴν μνήμη τους, ἀφοῦ διασταύρωσε τὴν ἀκρίβεια τῶν στοιχείων ἀπὸ τὴν ΔΙΣ/ΓΕΣ καὶ τὸ ΓΕΕΦ ἀποφάσισε νά κατασκευάσει μνημεῖο σέ συνεργασία μέ τὸν Δῆμο ὅταν οἱ συνθῆκες τὸ ἐπιτρέψουν. Ὁ δύο πεσόντες εἶναι :

Ἡλίας Ἀνθιμος (1951-1974)

Ἐπισμηνίας (Ι) ΠΑ τῆς 355 ΜΤΜ, ἀπὸ Ἑρατεινὴ Φωκίδος, ναυτίλος στὸ «ΝΙΚΗ 4» ἔπεσε στίς 22 Ἰουλίου 1974 στόν Τύμβο τῆς Μακεδονίτισσας στὴν Κύπρο.

Νικόλαος Παπαγεωργίου (1935-1964)

Ὑπολοχαγός (ΠΖ) τῆς 31ης Μοίρας Καταδρομῶν, ἀπὸ τὸ Ζοριάνο Φωκίδος, ἔπεσε μαχόμενος στίς 7 Αὐγούστου 1964 στό Λωρόβουνο Τηλλυρίας Κύπρου.

Ἱστορική διαδρομή τοῦ κρασιοῦ

Ὁμιλία γιά τόν οἶνο κατά τήν ἀρχαιότητα ἀπό τήν ἀρχαιολόγο
Βασιλική Τσούμαρη στήν ἐκδήλωση «Ἀνοικτές πόρτες 2015»
στό κτήμα Ἀργυρίου στήν Πολυδρόσο, στά πλαίσια ἐκδηλώσεων
τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Φωκίδας μέ τίτλο
«Το Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Δελφῶν συναντᾷ τήν τοπική κοινωνία:
δράσεις ἐκτός τοῦ μουσείου».

Συνέχεια ἀπό τό προηγούμενο τεῦχος

Μυθολογία

Ὁ Δίας, εἶδε μιά μέρα ψηλά στόν Ὀλυμπο τήν Σεμέλη, κόρη τοῦ Κάδμου, καί τήν ἀγάπησε. Ὅπως ὅμως συνήθιζε ἡ Ἥρα νά παρακολουθεῖ κάθε τοῦ κίνηση, ἔτσι καί τώρα ἡ ἔνωσή του μέ τήν Σεμέλη δέν ἔμεινε κρυφή. Ἀπό τή ζήλεια καί τό μένος της ἡ Ἥρα θέλησε νά βλάψει τήν Σεμέλη βάζοντάς της στό νοῦ ὅτι γιά νά θεωρεῖται γυναίκα τοῦ Δία θά πρέπει νά τῆς φανερωθεῖ σέ ὅλη του τή μεγαλοσύνη. Ὁ Δίας μετά ἀπό τήν παράκληση τῆς Σεμέλης καί μή μπορώντας νά χαλάσει τό χατίρι τῆς παρουσιάστηκε πάνω στό ἄρμα του, μέσα σέ κεραυνούς καί βροντές μέ τό ἀστροπελέκι στό χέρι του πού τό σφεντονίζει μόλις μπαίνει στό δωμάτιό της. Ὅπως ἡ Ἥρα τά κανόνισε λοιπόν, ἡ Σεμέλη τυλίγεται στίς φλόγες, καί πρὶν παραδοθεῖ ἐντελῶς, ἡ θεά Γαῖα ἐπεμβαίνει καί ξεπροβάλλει ἀπό τά σπλάχνα τῆς τόν ὠραῖο πράσινο κισσό πού τυλίγει γρήγορα τούς κίονες καί ὅλο το σπίτι, μετριάζοντας ἔτσι τή δύναμη τῶν φλογῶν καί σώζοντας τό παιδί πού ἔχει στά σπλάχνα της. Ὁ Δίας παίρνει τό παιδί καί τό ράβει στόν μηρό του. Ἦταν τότε 6 μηνῶν καί ἔπειτα ἀπό 3 μῆνες ὁ Δίας ἔσπασε τά ράμματα καί τό ἔφερε στό φῶς. Ἦταν ὁ πυριγένης, ὁ μηρορραφῆς Διόνυσος γιός τοῦ Δία. Γιά νά γλυτώσει τήν ὀργή τῆς Ἥρας, τόν δίνει γιά νά τόν ἀναθρέψει ἡ ἀδελφή της Σεμέλης ἡ Ἰνώ μέ τόν ἄντρα τῆς Ἀθάμαντα. Ἡ Ἥρα ὅμως δέν ξεγελάστηκε, ρίχνει τόν Ἀθάμαντα καί τήν Ἰνώ σέ τέτοια μανία πού φτάνουν νά σκοτώσουν τά παιδιά τους. Ὁ Δίας μὴ ἔχοντας ἄλλη λύση μεταμορφώνει τόν Διόνυσο σέ κατσίκι καί τόν παραδίδει στόν Ἑρμῇ πού τόν ὀδηγεῖ ἔξω ἀπό τήν Ἑλλάδα, σέ ἓνα μακρινό βουνό τῆς Ἀσίας, τή Νύσα.

Ἀργότερα πολλές περιοχές θά διεκδικήσουν τή δόξα πώς ὁ τόπος τούς ἀνέθρεψε τόν Διόνυσο στή Βοιωτία, στόν Παρνασσός, στή Θεσσαλία, στή Μακεδονία, στή Θράκη, στήν Εὐβοία, στή Νάξο, στήν Αἴγυπτο ἀκόμη καί στήν Ἰνδία. Ἡ Ἥρα δέν λέει νά καταλαγιάσει τό μίσος της καί ἔτσι τρελαίνει τόν ἴδιο..Αὐτός περιπλανιέται στήν Αἴγυπτο καί τή Συρία. Στήν Φρυγία τόν θεραπεύει ἡ Ρέα, πού τοῦ μαθαίνει τίς τελετές πού ἀργότερα πῆραν τό ὄνομά του καί ὀρίζει γιά στολή τοῦ Διονύσου τήν νέβριδα. Ὁ Διόνυσος ἀπό αὐτή τή στιγμή καί μετά ταξιδεύει τόν κόσμο μέ σκοπό νά διαδώσει στούς ἀνθρώπους τίς τελετές του καί τήν καλλιέργεια τοῦ ἀμπελιοῦ. Οἱ σύντροφοί του στά ταξίδια ἦταν οἱ Νύμφες, οἱ Σάτυροι, οἱ Σειληνοί, οἱ Πάνες, καί οἱ Μαινάδες. Στήν λατρεία τοῦ Πάνα εἶχε μάλιστα ἀφιερωθεί τό Κωρύκειο Ἄνδρο, τό σπήλαιο στόν Παρνασσό. Τό σπήλαιο εἶχε λατρευτικό χαρακτήρα καί ἦταν ἀφιερωμένο στόν Πάνα καί στίς Κωρύκειες Νύμφες, καί τά περισσότερα εὐρήματα ἦταν ἀναθηματικοῦ τύπου. Ὁ Διόνυσος καί ἡ συνοδεία του δέν ἦταν εὐπρόσδεκτοι σέ ὅλες τίς ἐλληνικές πόλεις. Στήν Αἰτωλία ὅμως συνάντησε φιλική συμμετοχή ἀπό τόν βασιλιά Οἰνέα καί εὐχαριστημένος τοῦ ἔδωσε τό πρῶτο κλῆμα γιά νά τό φυτέψει.

Ὁ Διόνυσος λοιπόν, ὁ θεός τοῦ κρασιοῦ, τῆς βλάστησης, τῆς γονιμότητας, ὁ κύριος της διονυσιακῆς θρησκείας πού ἔχει ὡς κύρια χαρακτηριστικά τήν οἰνοποσία καί τόν ἔντονο χορό πού ὀδηγεῖ στήν ἔκσταση διαδίδει τή θρησκεία του πού ἦταν πολύ πιό ἀποδεκτή στόν ἀπλό λαό πού μέσα ἀπό τόν μυστικιστικό λαβύρινθο ὀδηγοῦταν στήν ἔκσταση καί στήν ἀπαλλαγή τούς ἔστω γιά λίγο ἀπό τά βάσανα καί τίς λύπες – γιά τό λόγο αὐτό ὀνομάζονταν καί Λύσιοι.

Ἡ προθυμία πού ἔδειχναν οἱ ἐλληνικές πόλεις γιά τήν υἱοθέτηση τῶν μυστικῶν τελετῶν τοῦ Διονύσου, ἀλλά καί οἱ γυναῖκες νά μετέχουν ὡς βάκχες ἢ θυιάδες στούς ἐκστατικούς χορούς τῆς ὑπαίθρου καί στίς διονυσιακές γιορτές τῶν πόλεων συνέβαλε στήν ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς λατρείας ἀπό τό δελφικό ἱερό. Ἔτσι ὅταν τόν 40 αἰ. π. Χ ἐπίσχευάστηκε ὁ μέγας ναός εἶχε τήν ἀνατολική ἐναέτια σύνθεσή του στόν Ἀπόλλωνα καί τήν δυτική στόν Διόνυσο καί τήν ἀκολουθία του, καί σύμφωνα μέ τήν παράδοση ὁ Διόνυσος ἦταν ὁ κύριος του ἱεροῦ τους τρεῖς χειμωνιάτικους μῆνες ὅταν ὁ ἀδελφός του Ἀπόλλωνας, κύριος του Δελφικοῦ τοπίου ἔλειπε στούς ὑπερβόρειους. Κατά τήν διάρκεια τῆς παραμονῆς του στούς Δελφούς δέν ἀκουγόταν ὁ παιάνας τοῦ Ἀπόλλωνα ἀλλά ὁ διθύραμβος τό λατρευτικό τραγοῦδι τοῦ Διονύσου.

Διονυσιακές τελετές

Τά ὄργια τοῦ θεοῦ γίνονταν κάθε δύο χρόνια στὸν Παρνασσό. Ἡ λέξη ὄργια δὲν εἶχε ἀρνητικὴ χροιά καθὼς ἐπρόκειτο γιὰ ἱερά ἔργα καὶ θρησκευτικὲς τελετές. Οἱ Ἀθηναῖες, πού ἦταν μυημένες στὴ θρησκεία τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, ξεκινοῦσαν στὰ μέσα περίπου τοῦ Δεκεμβρίου γιὰ τοὺς Δελφοὺς. Ἐβγαιναι ὁμαδικὰ ἀπὸ τὴν πόλη, ντυμένες κατὰλληλα καὶ κρατώντας προσφορὲς καὶ ἔκαναν πεζὴ αὐτὸ τὸ μακρινὸ ταξίδι. Στὸ δρόμο στεφανώνονταν μὲ κλαδιὰ κισσοῦ, ἢ βελανιδιάς, καὶ στὰ χωριὰ ἀπ' ὅπου περνοῦσαν χόρευαν καὶ ὑμνοῦσαν τὸ θεό. Στούς Δελφοὺς συναντοῦσαν καὶ τίς γυναῖκες τῆς Φωκίδας –γιατί μόνο γυναῖκες λάβαιναν μέρος σ' αὐτὴ τὴν ἱεροπραξία– καὶ ὅλες μαζί προετοίμαζαν τὴ γιορτὴ. Καθὼς ἔπεφτε ἡ νύχτα, ἀναβαν τὰ δαδιά καὶ ξεχύνονταν στίς πλαγιὲς τοῦ Παρνασσοῦ χοροπηδώντας καὶ κραυγάζοντας στὰ πυκνὰ δάση. Κάτω ἀπὸ τὴ χειμωνιάτικη καὶ θαμπὴ Σελήνη, οἱ δαιμονισμένοι χτύποι τῶν τυμπάνων καὶ οἱ ἤχοι τῶν αὐλῶν καὶ οἱ ἰαχές τῶν γυναικῶν δημιουργοῦσαν μιὰ ἀπόκοσμη ἀτμόσφαιρα.

Οἱ Βάχχες, ὅπως λέγονταν οἱ ἱέρειες τοῦ θεοῦ, κρατώντας θύρσους (καλάμια τυλιγμένα μὲ κισσό ἢ κληματίδες, πού στὸ ἄκρο τοὺς ἦταν σφηνωμένη μιὰ κουκουνάρα) ἔτρεχαν μὲ ξέπλεκα μαλλιά σάν μανιασμένες ἀνάμεσα στὰ δέντρα, κάνοντας λατρευτικὲς κινήσεις μὲ τὰ χέρια τους, στὰ ὁποῖα ἦταν τυλιγμένα φίδια καὶ καλοῦσαν τὸ θεὸ νὰ ἐμφανιστεῖ. Τὸ πρῶτο μαῦρο ἀγριοκάτσικο πού συναντοῦσαν τὸ ἐπίαναν καὶ ξεσκίζοντας τὸ ζωντανό ὅπως ἦταν, τὸ ἔτρωγαν! Αὐτὴ ἦταν ἡ θεία ὠμοφαγία, γιατί αὐτὸ τὸ μαῦρο κατσίκι ἦταν ὁ ἴδιος ὁ θεός ἐνσαρκωμένος.

Ὁ θεός πού γεννιέται πρέπει νὰ διαμελιστεῖ καὶ νὰ φαγωθεῖ. Ἔτσι οἱ λάτρεις τοῦ γίνονταν ἐνθεοί, δηλαδή ἀποχτοῦν τὴ δυνατότητα νὰ γίνουν κάποτε θεοί. Ἐνθεες λοιπόν καὶ σέ κατάσταση ἔκστασης, αὐτές οἱ μαινάδες φοροῦσαν τὸ δέρμα τοῦ ζώου γύρω στὸ λαιμό τους καὶ συνέχιζαν τὸ φρενιτιώδη χορὸ τους. Μερικὲς χτυποῦσαν τύμπανα, ἄλλες ἔπαιζαν αὐλοὺς καὶ ἄλλες χόρευαν χτυπώντας ντέφια καὶ τραγουδοῦσαν ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὸ Βάχχο.

Οἱ ὀργιαστικὲς αὐτές τελετές γινόντουσαν καὶ σέ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας ἀλλὰ καὶ τῆς Μ. Ἀσίας.

Τό κρασί στη Ελλάδα

Προϊστορικοί Χρόνοι: Ἡ παραγωγή καί τό ἐμπόριο κρασιοῦ ἀναφέρεται ὅτι ἀναπτύχθηκε ἀρχικῶς στή Μινωική Κρήτη. Ἕνας λι- νός ἀπό ἄργιλο ἡλικίας τουλάχιστον 3600 χρόνων, βρέθηκε κατά τήν διάρκεια ἀνασκαφῶν στό Βαθυπέτρο στήν Κρήτη. Μαρτυρίες γιά τήν μεγάλη σημασία τοῦ κρασιοῦ βρίσκουμε ὅμως καί στό Μυκηναϊ- κό πολιτισμό καθῶς δέν εἶναι λίγοι οἱ πιθεῶνες- χώροι μέ πίθους ὅπου ἀποθήκευαν οἶνο καί λάδι- οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἔρθει στό φῶς σέ οἰκίες καί ἀνάκτορα. Οἱ πρῶτες γραπτές ἀναφορές πού μᾶς σώζον- ται γιά τόν οἶνο εἶναι μέσα ἀπό τά ἔργα τοῦ Ὀμήρου. Σέ πολλούς στίχους τῶν ἐπῶν τοῦ γίνεται ἀναφορά στήν κατανάλωση τοῦ οἴνου εἴτε σέ θρησκευτικές εἴτε σέ κοινωνικοῦ χαρακτήρα στιγμές. Συγκε- κριμένα, οἱ πολεμιστές συνήθιζαν νά πίνουν συγκερασμένο οἶνο- δη- λαδή οἶνο ἀναμιγμένο μέ νερό σέ κρατῆρες- πρίν τήν ἀναχώρησή τους γιά τή μάχη, ἀλλά καί μέ τήν ἐπιστροφή τους. Μάλιστα λέγεται ὅτι ποτέ δέν ἔπιναν σκέτο νερό καί ὅτι ἀκόμη καί τά ἄλογα ποτί- ζονταν μέ κρασί. Ἀναζητώντας βαθύτερα τόν λόγο πού γινόταν αὐτό φτάνουμε στό συμπέρασμα ὅτι χρησιμοποιοῦνταν σάν φάρμακο γιά νά καθαρίζει τό πόσιμο νερό... τό ὁποῖο ὀρισμένες φορές δέν ἦταν ἀρκετά καθαρό προκαλώντας ἀσθένειες στούς πολεμιστές οἱ ὁποῖοι βρίσκονταν σέ μακρινές ἐκστρατεῖες. Σύμφωνα μέ περιγραφές τοῦ Ὀμήρου θρησκευτικό χαρακτήρα φαίνεται νά εἶχε ἡ σπονδή τοῦ πρῶ- του κυπέλλου κρασιοῦ στή γῆ, οὗτος ὥστε νά εὐχαριστήσουν τούς θεούς ἀλλά καί νά κερδίσουν τήν εὐνοιά τους, καθιερώνοντας κατά αὐτό τόν τρόπο ἕναν συμποτικό νόμο πού ἐπιβιώνει καί στό χριστι- ανικό τραπέζι ὡς προσευχή.

Ἀκόμη τό χρησιμοποιοῦσαν γιά τήν θεραπεία ἐπιδερμικῶν ἀσθε- νειῶν ἀλλά καί γιά τό πλῆσιμο τῶν νεκρῶν ἐν εἶδη καθαρμοῦ πιθα- νότατα, ἔθιμο πού διατηρεῖται ἀκόμη καί σήμερα σέ κάποιες περιο- χές. Οἱ μυκηναῖοι βασιλεῖς ἀρέσκονταν νά ἀπολαμβάνουν τό κρασί τους σέ περίτεχνα κύπελλα φτιαγμένα ἀπό πολύτιμα μέταλλα, ἀρι- στοουργήματα τῆς ὕστερης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, πού κάποιες φορές τούς συνόδευαν στήν τελευταία τους κατοικία. Ὁ Ὀμηρος στίς ρα- φιδίες του δέν ξεχνᾷ νά μᾶς ὑπενθυμίζει τή γλυκιά μέθη, τό ξαλά- φρωμα τοῦ νοῦ ἀλλά καί τήν ἀνεμελιά ὅλα δῶρα τοῦ οἴνου πού τόσο συχνά το συνόδευε μέ ἐπίθετα ὅπως μελιηδής ἢ μελίφρων.

Κλασικοί Χρόνοι: Ἀγγεῖα, τρόποι πόσης, ἐμπόριο, καλλιέργεια

Κατά τούς κλασσικούς χρόνους τά συμπόσια ἦταν ἕνας ἀπό τούς συνηθέστερους καί πιό προσφιλεῖς τρόπους οἰνοποσίας. Στά συμπό-

σια, μετὰ τό γεῦμα ἀκολουθοῦσε ἡ συζήτηση ἐνός συγκεκριμένου θέματος κατὰ τὴν ὁποία ἡ κατανάλωση τοῦ κρασιοῦ εἶχε πρωταρχικό ρόλο. Οἱ παρευρισκόμενοι συζητοῦσαν καί ἀφηναν τίς ιδέες νά ρέουν καί νά ἀναπτύσσονται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ οἴνου. Οἱ συμποσιαστές ἐπαιρναν θέση ἀνά δύο σέ μαλακά καθίσματα. Ὁ οἰκοδεσπότης κάθιζε μαζί μέ τό τιμώμενο πρόσωπο. Ἀρχικά τους σερβιρίζονταν τό δεῖπνο, σύντομο καί χωρίς συζητήσεις, σέ τραπεζάκια μπροστά ἀπὸ τὰ καθίσματά τους. Ἐπειτα ἀφοῦ οἱ δοῦλοι καθάριζαν τόν χώρο, τοποθετοῦσαν στά τραπεζάκια ἐδέσματα γιά τὴ συνοδεία τῆς οἰνοποσίας καί τὰ ἀγγεῖα πόσεως. Στό κέντρο τοῦ χώρου τοποθετοῦσαν τόν κρατήρα μέ τόν συγκεκριμένο οἶνο καί τότε δινόταν ἡ ἔναρξη τοῦ συμποσίου. Οἱ συμποσιαστές μέ στεφάνια στό κεφάλια ἔψελναν τόν παιάνα, ἔναν ὕμνο πρὸς τόν Ἀπόλλωνα καί τοὺς ἄλλους θεοὺς καί τό τέλος τοῦ σήμανε τὴν ἔναρξη τῆς συζήτησης ἢ τῆς διασκέδασης ἕως τίς πρῶτες πρωινές ὥρες. Χάρη στίς ἀγγειογραφίες μάθαμε πολλά γιά τὰ συμποτικά ἀγγεῖα. Ὁ κεκραμμένος οἶνος λοιπόν ἔμπαινε μέσα σέ ἀγγεῖα -κρατήρες, λέβητες- τό μέγεθος τῶν ὁποίων ποικίλε ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν συμποσιαστῶν. Ἄν ἐπιθυμοῦσαν τό κρασί τοὺς κρῦο τότε τό ἔβαζαν μέσα στόν ψυκτήρα, ἓνα μανιταρόσχημο ἀγγεῖο, τό ὁποῖο εἰκονίζεται πάντα τοποθετημένο μέσα σέ ἓνα μεγαλύτερο, εὐρύστομο -λεκάνη ἢ κρατήρα-τό ὁποῖο ἦταν γεμισμένο μέ χιόνι ἢ παγωμένο νερό. (ὅπως οἱ σημερινές σαμπανιέρες). Τό κρασί ἀντλοῦνταν μέ ἀρύταινες καί οἰνοχόες. Ἐάν εἶχε κατακάθι ὁ οἰνοχόος τό φίλτραρε στόν ἡθμό. Τό σερβίριζαν σέ διάφορα σκεύη -κάνθαρος, μαστός, ρυτό, κοτύλη- μέ δημοφιλέστερη τὴν κύλικα ἓνα ποτήρι μέ ψηλό πόδι, λεπτό χεῖλος καί στρογγυλή βάση ὅπως τὰ σημερινά ποτήρια τοῦ κρασιοῦ, μόνο πού τὰ ὑλικά πού χρησιμοποιοῦσαν δέν τοὺς ἐπέτρεπαν νά ἐκτιμήσουν τὴν διαύγεια καί τό χρῶμα τοῦ κρασιοῦ καί περιοριζόταν μόνο στήν αἴσθηση τῆς γεύσης.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν κλασσικῶν χρόνων οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἓνα καλά ρυθμισμένο ἐμπόριο οἴνου. Εἶχε δημιουργηθεῖ ἓνα πρῶμο σύστημα ὀνομασίας προέλευσης γιά νά προστατεύει τὴν ἀξία καί νά ἐπιβεβαιώνει τὴν αὐθεντικότητα τῶν κρασιῶν ὑψηλῆς ποιότητος ἀπὸ συγκεκριμένες περιοχές. Ἀμφορεῖς, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιήθηκαν γιά ἀποθήκευση καί μεταφορά κρασιοῦ, βρέθηκαν μέ εἰδικές σφραγίδες πού ἐπισήμαναν τὴν προέλευση καί τό ἔτος παραγωγῆς τοῦ κρασιοῦ πού περιείχαν. Πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν πολύπλοκη νομοθεσία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος πού ἀφοροῦν τὴν παραγωγή καί παρουσίαση τῶν οἴνων ἔχουν ὁμοιότητες μέ αὐτὰ πού ἴσχυαν στήν ἀρχαία

Ἑλλάδα. Οἰνική νομοθεσία πού ἀφοροῦσε τή θάσο βρέθηκε χαραγμένη σέ μάρμαρο. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἱδρυσαν ἐπίσης καί ἀποικίες στή Μεσόγειο, εἰσάγοντας τήν ἀμπελοκαλλιέργεια καί τήν παραγωγή οἴνου στή νότια Ἰταλία, Σικελία, Ἰσπανία καί Γαλλία δημιουργώντας ἔτσι τίς βάσεις τῆς οἰνοπαραγωγῆς στήν δυτική Εὐρώπη

Βυζαντινοί Χρόνοι: Λίγο πρίν τήν μεταφορά τῆς νέας πρωτεύουσας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας στό Βυζάντιο, ἀρκετοί συγγραφεῖς εἶχαν κάνει γλαφυρές ἀναφορές στήν ἀγάπη τῶν Βυζαντινῶν γιά τόν οἶνο, καί δέν παρέλειψαν νά ἀναφέρουν καί τήν φήμη πού τούς ἀκολουθοῦσε ὡς οἱ πλέον μέθυσοι ὄλου του ἀρχαίου κόσμου. Λέγεται λοιπόν ὅτι τόν περισσότερο καιρό τούς τόν περνοῦσαν στά καπηλειά καί δέ δίστασαν νά μένουν ἐκεῖ μέρες ὁλόκληρες νοικιάζοντας τά σπίτια τους στούς διερχόμενους ἐμπόρους. Ἡ Βιθυνία γειτονική πόλη τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἓνας ἀπό τούς κύριους προμηθευτές οἴνου ἕως καί τήν ὑστεροβυζαντινή περίοδο. Γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία γίνεται ἡ μεταφορά μιᾶς χριστιανικῆς πρωτεύουσας σέ ἓνα τόπο μέ βαθιές τίς ρίζες τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Καί ἐνῶ ἀκόμη ἡ λατρεία στόν Διόνυσο δέν ἔχει ἐκλείψει, ἐμφανίζεται ἓνας ἄλλος θεός, ὡς Σωτήρ, ὡς ἡ μόνη ἀληθινή Ἄμπελος, ὁ ἐλευθερωτής Χριστός. Τό Βυζάντιο κάτω ἀπό τίς νέες ἐπιταγές θά γίνει ἓνας κρατήρας σοφίας ὅπου μέσα θά ἀναμιχθοῦν παλιάς καί νέας σοδειᾶς οἶνοι. Πολλά στοιχεῖα πού χρησιμοποιοῦνταν ὡς συμβολισμοί στήν παλιά θρησκεία περνοῦν στή νέα, γιά παράδειγμα ἡ ἄμπελος τοῦ Διόνυσου γίνεται τώρα σύμβολο τοῦ Ἰησοῦ, καί χρησιμοποιεῖται κατεξοχήν στήν βυζαντινή τέχνη, ὁ οἶνος ὁ τόσο ἀγαπητός στίς ἐκδηλώσεις καί τά μυστήρια, παίρνει τό νέο του ὄνομα, κρασί, καί ἄς μὴν τηρεῖται πιά τόσο ἀπόλυτα ὁ συγκεκριασμός του μέ τό νερό, καί ἔχει καί πάλι σημαντική θέση στά μυστήρια. Ὁ Διόνυσος, οἱ μαινάδες, οἱ Σειλινοί, δίνουν καί αὐτοί τή θέση τους σέ βιβλικά πρόσωπα ὅπως ὁ μέθυσος Νῶε. Ἡ φήμη λοιπόν τοῦ ἐκλεκτοῦ κρασιοῦ πού παράγεται στούς ἀμπελώνες πού καλλιεργοῦνται στίς εὐφορες περιοχές τῆς αὐτοκρατορίας διαδίδεται σέ ὅλη τήν οἰκουμένη καί ἀκόμη καί λαοί πού παραδοσιακά δέν κατανάλωναν οἶνο ἀποτελοῦν τελικό σταθμό τῶν γεμάτων οἶνο πλοίων πού ταξίδευαν μέ ἀφετηρία τούς τήν Κωνσταντινούπολη. Σημαντική ἦταν ἡ συνεισφορά τῶν μονῶν καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας στήν διάδοση καί διαμόρφωση τοῦ χριστιανικοῦ οἰνικοῦ πολιτισμοῦ ἀλλά καί στήν ἐξέλιξη τῶν ἀρχαιοελληνικῶν συμποσίων σέ ἡθικότερες καί πιό ἀποδεκτές μορφές.

Ἑνετοκρατία: Κατά τήν περίοδο αὕτη οἱ Βενετοί δραστηριο-

ποιοῦνται κυρίως στά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί τοῦ Ἰονίου ἀλλά καί στήν Κρήτη. Ἀναπτύσσεται πολύ το ἐμπόριο τοῦ κρασιοῦ καθώς τά ἐλληνικά κρασιά εἶναι περιζήτητα λόγω τοῦ γεγονότος ὅτι ἐκτός ἀπό τήν ποιότητα, ἄντεχαν καί στά μακρινά ταξίδια.

Τουρκοκρατία: Στήν Τουρκοκρατία (1453-1821), οἱ Ὄθωμανοί Τοῦρκοι σέ ἀντίθεση μέ ἄλλους κατακτητές, λόγω τῆς θρησκείας τους δέν ἐκμεταλλεύτηκαν τόν πλοῦτο τοῦ ἐλληνικοῦ ἀμπελώνα. Ἄν καί διαβάζοντας κανεῖς τό κοράνι δέ θά βρεῖ κάπου ρητή ἀπαγόρευση τοῦ οἴνου. Ὁ νόμος ἀπαγόρευε τήν ὕπαρξη τῶν καπηλειῶν κοντά στά τζαμιά καί ἐντός της πόλης. Ἔτσι μεταφέρθηκαν στά λιμάνια καί ἐκτός των τειχῶν τῶν πόλεων. Οἱ περιοχές πού ἐκτείνονταν ἀπό τή Μακεδονία καί τή Θράκη, ὡς τό Μοριά καί τήν Κρήτη, τά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί οἱ παράλιες περιοχές αὐτῶν συνέχιζαν νά παράγουν καλῆς ποιότητας κρασί σύμφωνα μέ τίς ἀναφορές τῶν περιηγητῶν. Χάρη στίς φορολογικές πηγές τῆς ὀθωμανικῆς περιόδου, ἔχουμε στοιχεῖα γιά τήν ἀμπελουργία στήν Εὐβοία, τή Λοκρίδα, τά Μέγαρα, καί γιά ἄλλες περιοχές κατά τόν 15ο καί 16ο αἰ. Στήν καλύτερή των περιπτώσεων, οἱ Ὄθωμανοί, κυρίως μετά τήν ἄλωση τῆς πόλης, ἐπέτρεψαν στούς κατοίκους τῶν ἀμπελουργικῶν περιοχῶν νά συνεχίσουν νά παράγουν κρασί, ἐνῶ στήν χειρότερη, ἡ κατανάλωση τοῦ κρασιοῦ ἀπαγορεύτηκε καί ἀμπελώνες καταστράφηκαν. Παρά τήν μὴ κατανάλωση κρασιοῦ λόγω θρησκείας, οἱ Ὄθωμανοί ἐπέβαλαν φόρο στούς οἰνοπαραγωγούς, κάτι πού συνήθως σήμαινε παρακράτηση μιᾶς ποσότητας ἀπ' τήν παραγωγή. Κάποιοι ἀμπελουργοί ἀντέδρασαν καί αὐτό εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν καταστροφή ἀμπελώνων. Στήν ἡπειρωτική χώρα, χάρη στά μοναστήρια, πολλές ἀπό τίς γηγενεῖς ποικιλίες ἀμπέλου διασώθηκαν. Κύριες παραγωγικές μονάδες ἦταν ἡ Νάουσα, ἡ Νεμέα, τά νησιά τοῦ Αἰγαίου, καί ἡ Κρήτη.

Πρῶτα χρόνια ἀνεξαρτησίας: Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἀποτέλεσε τό μέγιστο ὄγωνα τῶν Ἑλλήνων γιά ἐλευθερία. Δυστυχῶς ὁμως, εἶχε καταστροφικές συνέπειες γιά τήν ἐλληνική ἀμπελουργία ἀφοῦ ἄλλοι ἀμπελώνες καταστράφηκαν καί ἄλλοι ἐγκαταλείφθηκαν. Στά πρῶτα χρόνια τῆς ἀνεξαρτησίας ἔγιναν προσπάθειες γιά τήν ἀνασύσταση τῆς ἐλληνικῆς ἀμπελουργίας καί οἰνοποιίας δίχως ἀποτέλεσμα. Ἡ μόνη περιοχή πού παρήγαγε καί ἐξήγαγε κρασιά ἦταν ἡ Σαντορίνη. Στά μισά του 19ου αἰῶνα δημιουργοῦνται μεγάλα οἰνοποιεῖα τά ὁποῖα κατεῖχαν Εὐρωπαῖοι, βάζοντας τίς βάσεις τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς οἰνοποιίας. Νέα οἰνοποιεῖα ἐμφανίζονται σέ περιοχές ὅπως ἡ Ἀττική, ἡ Νεμέα ἀλλά καί σέ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἐνῶ

έρχονται και οι πρώτοι Έλληνες οινολόγοι με σπουδές στη Γαλλία. Στά τέλη του 19ου αιώνα, λόγω της φυλλοξήρας που κατέστρεψε τους γαλλικούς αμπελώνες οι εξαγωγές στρέφονται προς την Γαλλία. Η μεγάλη ζήτηση οδηγεί τους οίνοπαραγωγούς στην εξαγωγή σταφίδας για οίνοποίηση. Η σταφίδα έγινε το πρώτο προϊόν σε αξία εξαγωγών και επηρέασε άνοδικά την είσοδό συναλλάγματος. Η απότομη μείωση της ζήτησης καθώς και η φυλλοξήρα που ήρθε και στην Ελλάδα, οδήγησε στον μαρασμό και στην καταστροφή της ελληνικής παραγωγής αναγκάζοντας τους γεωργούς να μεταναστεύσουν στην Αμερική και την Ελληνική κυβέρνηση να υποχρεωθεί να κηρύξει τη χώρα σε πτώχευση...

Σύγχρονη Έποχή: Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και των δεινών εισήγαγε μιά Ελλάδα στη σύγχρονη περίοδο (1945-1975). Η ρετσίνα, ως ιδιαίτερο κρασί, ή μαυροδάφνη Πατρών και τα κρασιά της Σάμου ήταν τα βασικά έμφιαλωμένα κρασιά που εξάγονταν, ενώ άλλες ποσότητες κρασιού στέλνονταν χύμα για ανάμειξη με ευρωπαϊκά κρασιά. Έπειδή τα ελληνικά νησιά δεν επηρεάστηκαν από την φυλλοξήρα, ελληνικές αμπελοι διασώθηκαν και εισήχθησαν νέες στη Ήπειρωτική Ελλάδα. Η ίδρυση μεγάλων και σημαντικών συνεταιριστικών και ιδιωτικών οίνοποιείων που επένδυσαν στον εξοπλισμό είχε ως αποτέλεσμα την παραγωγή έμπορικών κρασιών καλής ποιότητας. Ταυτόχρονα άρχισε η εξαγωγή κρασιών από αμπελώνες της Ήπειρωτικής Ελλάδας. Από το 1971 άρχιζαν να γίνονται προσπάθειες από το Ίνστιτούτο Οίνου για την νομοθετική αναγνώριση και προστασία των ελληνικών κρασιών και ποικιλιών αμπελώνων

Σύγχρονη Οινική Αναγέννηση: Η σύγχρονη ελληνική οινική αναγέννηση συντελέστηκε στα τέλη του 20ου αιώνα. Εκτός από τις μεγάλες οίνοποιητικές επιχειρήσεις δημιουργούνται σταδιακά μικρότερες και μεσαίες επιχειρήσεις περιορισμένης παραγωγής. Πολλοί Έλληνες οινολόγοι με σπουδές στο εξωτερικό και κυρίως στη Γαλλία ασχολούνται με την αναβίωση ιστορικών αμπελώνων και την βελτίωση της παραγωγής, ενώ ιδρύεται και η Σχολή Οινολογίας και Τεχνολογίας Ποτών στην Αθήνα. Τα αποτελέσματα άρχισαν να φαίνονται με την ανακάλυψη των ελληνικών κρασιών από όλο τον κόσμο. Οι διακρίσεις για τα ελληνικά κρασιά είναι πλέον συνεχείς και αναρίθμητες, ενώ όλο και περισσότεροι άνθρωποι στρέφονται στον τομέα της οίνοποιίας.

Στην περιφερειακή ένότητα Φωκίδας υπάρχει μόνον ένα οίνοποιείο που έμφιαλώνει κρασιά στο Πολυδρόσο (Σουβάλα) της δημοτι-

κής ενότητας Παρνασσού. Τά κρασιά τοῦ κτήματος προκύπτουν ἀπό σταφύλια ἀποκλειστικά ιδιόκτητων ἀμπελώνων, ἐντάσσονται στους τοπικούς οἶνους καί φέρουν τά διακριτικά Τοπικός Οἶνος Παρνασσού. Οἱ πρῶτοι ἀμπελώνες δημιουργήθηκαν τό 1998. Μέχρι σήμερα ἡ συνολική ἔκταση ἔχει φτάσει τά 290 στρέμματα. Τό οἰνοποιεῖο Ἀργυρίου δημιουργήθηκε τό 2002, ὅποτε ἔγινε καί ἡ πρώτη οἰνοποίηση τοῦ λευκός καί ἐρυθρός «Ἑρωχος». Στήν ἀπόφαση αὐτή συνέβαλαν κατά ἓνα μεγάλο βαθμό οἱ κατάλληλες ἐδαφοκλιματικές συνθήκες τῆς περιοχῆς τοῦ Παρνασσού, ἰδανικές γιά τήν καλλιέργεια ὄχι μόνο Ἑλληνικῶν ἀλλά καί διεθνῶν ποικιλιῶν πού φέρνουν ἐξαιρετικά ἀποτελέσματα.

Τό κλίμα εἶναι μεσογειακό μέ ἥπιους χειμῶνες, πού οἱ θερμοκρασίες δέν ξεπερνοῦν τούς -5 βαθμούς Κελσίου καί δροσερά καλοκαίρια. Σέ αὐτό συμβάλλουν οἱ ὄρεινοί ὄγκοι τοῦ Παρνασσού, Καλλιδρόμου καί Οἶτης πού ἐπιτρέπουν στους βόρειους ἀνέμους νά διεισδύουν στό ὁροπέδιο πού βρίσκεται ὁ ἀμπελώνας, διατηρώντας ἔτσι χαμηλές θερμοκρασίες καί ὀξυγονώνοντας ἐπαρκῶς τό ἀμπέλι κατά τή διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἐπίσης τό κλίμα ἐμφανίζεται ξηρό, ἀρκετά σημαντική παράμετρος γιά τήν σωστή ἀνάπτυξη καί ἀπόδοση τοῦ ἀμπελώνα.

Στά κτήματα οἱ ἑλληνικές ποικιλίες πού καλλιεργοῦνται εἶναι τό Μαυρουδί, ποικιλία τήν ὁποία ἀναβίωσε ὁ Νίκος Ἀργυρίου μετά ἀπό χρόνια πειραματισμῶν καί πού τώρα ἀποτελεῖ τή βάση γιά τά περισσότερα ἀπό τά ἐρυθρά κρασιά τοῦ κτήματος, ὁ Ροδίτης, ἡ Ρομπόλα, τό Ἀσύρτικο, καί ἡ Μαλαγουζιά, ποικιλίες πού κατέχουν ἤδη διακρίσεις ἀλλά καί παγκόσμια προοπτική. Ἀπό τίς διεθνεῖς ποικιλίες καλλιεργοῦνται οἱ κλασσικές λευκές Sauvignon Blanc καί Chardonnay καί ἀπό τίς ἐρυθρές οἱ πασίγνωστες Merlot, Cabernet Sauvignon καί Pinot Noir.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἀμπελώνας ἀνήκει σέ πρόγραμμα ὁλοκληρωμένης διαχείρισης, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ παραγωγή σταφυλιῶν γίνεται μέ γνώμονα τόν σεβασμό τόσο στόν καταναλωτή ὅσο καί στό περιβάλλον. Τέλος, τό πλῆθος τῶν ἐργασιῶν στόν ἀμπελώνα, ὅπως κλάδεμα, κορφολογήματα, ξεφύλλισμα, τρύγος γίνεται χειρωνακτικά, δίνοντας ἔμφαση στόν ἀνθρώπινο παράγοντα πού εἶναι τόσο σημαντικός γιά τή δημιουργία τοῦ τελικοῦ προϊόντος.

ΟΙ ΝΕΡΟΜΥΛΟΙ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

Ελένη (Λέλα) Γ. Μπακολουκᾶ

Ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων Δελφῶν καί τοῦ Ἱεροῦ τους εἶναι γνωστή ὄχι μόνο στήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί σέ ὁλόκληρο τόν κόσμο. Ἀντίθετα ἡ ἱστορία τῆς νεότερης πόλης τῶν Δελφῶν, ἡ ὁποία ἀπό τόν Μεσαίωνα εἶναι γνωστή μέ τό ὄνομα Καστρί, εἶναι λίγο γνωστή. Ἡ νεότερη αὕτη πόλη, στήν ὁποία θά ἀναφερθοῦμε στή συνέχεια, ἦταν χτισμένη ἐπάνω στή θέση τοῦ ἀρχαίου Ἱεροῦ καί Μαντείου. Οἱ κάτοικοί της ἦταν στήν πλειοψηφία τούς γεωργοί καί καλλιεργοῦσαν ἐλιές, ἀμπέλια καί μικρότερες ἐκτάσεις μέ σιτηρά, λαχανικά, ὕσπρια καί ἄλλες καλλιέργειες.

Ἡ ἱστορία τῶν Δελφῶν προσέλκυσε πολλούς περιηγητές καί ἀρχαιοφίλους ἐδῶ καί πολλούς αἰῶνες, οἱ ὁποῖοι μᾶς ἄφησαν πληροφορίες γιά το νεότερο οἰκισμό καί τή ζωή τῶν κατοίκων του. Οἱ Ἀγγλοι περιηγητές Spon καί Wheeler πέρασαν ἀπό τούς Δελφούς στίς 30 Ἰανουαρίου τοῦ 1676 καί στό ἔργο τούς "A Journey into Greece" μεταξύ ἄλλων ἀναφέρουν « Στό Καστρί καταλύσαμε σ' ἓνα ἀρκετά μεγάλο καί ἄνετο σπίτι πού χρησιμεύει γιά Χάνι γιά τούς ταξιδιώτες.... Εἶναι καλοί ἄνθρωποι, μᾶς ὑποδέχτηκαν πολύ θερμά καί φαίνεται πώς κρατοῦν ἀκόμη κάτι ἀπό τή φιλοξενία τῶν προγόνων τους». Γιά τόν πληθυσμό τῶν Δελφῶν τήν ἐποχή πού πέρασαν ἀναφέρουν ὅτι ὑπῆρχαν περίπου ἑκατό σπίτια.

Τόν Ἰούλιο τοῦ 1784 πέρασε ἀπό τούς Δελφούς ὁ Σουηδός πάστορας Sturtzenbecher, ὁ ὁποῖος στίς ταξιδιωτικές σημειώσεις τοῦ ἀναφέρει: «Πάνω στά ἐρείπια τῆς ἄλλοτε περήφανης πόλης στέκει σήμερα ἓνα μικρό χωριό πού ἀπαρτίζεται ἀπό τριάντα περίπου σπίτια, ὅπου κατοικοῦν Ἑλληνες ὑπό τίς διαταγές ἑνός Σπαχή, τοῦ Μουσταφᾶ Μπάφα, πού ἔχει στήν κατοχή τοῦ αὐτό τό χωριό μέ τήν ιδιότητα τοῦ τιμαριούχου...». Ὁ περιηγητής αὐτός ἀναφέρει προφανῶς λανθασμένο ἀριθμό σπιτιῶν, δεδομένου ὅτι ὁ Fauvel στά 1797 ἀναφέρει 60 σπίτια, ὁ Felix de Beauzour στά 1792 ἀναφέρει 70 σπίτια, ὁ Pouqueville στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἀναφέρει 80 σπίτια καί ὁ Dodwell τήν ἴδια περίοδο ἀναφέρει 70 σπίτια.

Γιά τήν ὁμορφιά τοῦ τοπίου ὅλοι οἱ περιηγητές γράφουν κολα-

κευτικά λόγια. Ὁ Maxime du Camp καί ὁ Gustave Flaubert πού πέ-
ρασαν τόν Ἰανουάριο τοῦ 1850 ἀπό τοὺς Δελφούς ἀναφέρουν:
«Εἶναι ἓνα ἐμπνευσμένο τοπίο! Εἶναι λυρικό καί προκαλεῖ τόν
ἐνθουσιασμό. Τίποτα δέν τοῦ λείπει: Τό χιόνι, τὰ βουνά, ἡ θάλασσα,
ἡ χαράδρα, τὰ δένδρα, ἡ βλάστηση. Καί τί βάθος!... Μένω κατάπλη-
κτος ἀπό τήν ὁμορφιά τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ τοῦ τόπου. Ἡ ἀνδρική
μορφὴ σέ ὅλη τή λάμψη. Οἱ γυναῖκες, πολλές ξανθές, λιγότερο ὁμορ-
φες συγκριτικά. Τά παιδιά ὡς ἔφηβοι ὑπέροχοι».

Τίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα ἔγινε μιὰ σειρά ἐνερ-
γειῶν γιὰ τή μεταφορὰ τοῦ χωριοῦ σέ ἄλλη κοντινὴ θέση, χάριν τῆς
ἀνασκαφῆς καί ἀνάδειξης τοῦ Ἱεροῦ τῶν Δελφῶν, μέρος τοῦ ὁποῖου
ἦταν ὁρατό μέσα στό παλιό χωριό. Οἱ ἀνασκαφές ἄρχισαν τό 1892,
ἀφοῦ προηγουμένως τό χωριό ἀπαλλοτριώθηκε καί μεταφέρθηκε σέ
νέα θέση δυτικότερα, ἐξ ἴσου ωραία, ὅπου εἶναι μέχρι σήμερα.

Οἱ κάτοικοι τῶν Δελφῶν, ἐκτός ἀπό τήν ἐνασχόλησή τους μέ τήν
γεωργία, ἀσχολοῦνταν καί μέ βιοτεχνικές δραστηριότητες. Μία ἀπό
τίς σημαντικότερες ἦταν ἡ λειτουργία τῶν νερόμυλων. Στά νοτιοα-
νατολικά τοῦ χωριοῦ καί σέ ἀπόσταση δύο περίπου χιλιομέτρων βρί-
σκεται μιὰ ἀπό τίς κυριότερες πηγές στή νότια πλευρά τοῦ Παρνασσ-
σοῦ. Πρόκειται γιὰ τήν πηγὴ «Κεφαλόβρυσο», τὰ ἄφθονα νερά τῆς
ὁποίας ἐξακολουθοῦν νά ποτίζουν καί σήμερα τόν ἐλαιῶνα τῆς πε-
ριοχῆς. Εἶχαν ὅμως χρησιμοποιηθεῖ ἀρκετοὺς αἰῶνες πρὶν ὡς κινη-
τήρια δύναμη γιὰ τή λειτουργία τῶν νερόμυλων τῶν Δελφῶν.

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΜΥΛΩΝ

Ἡ τοποθεσία στήν ὁποία ἔχουν κατασκευαστεῖ οἱ μύλοι, ἔχει ἐπι-
λεγεῖ μέ μεγάλη προσοχή καί φροντίδα γιὰ νά ἔχει ὅλα ἐκεῖνα τὰ
χαρακτηριστικά πού εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τή λειτουργία τους.
Ἐκτός ἀπό τό ἄφθονο νερό τῆς πηγῆς πού παρέχεται ὅλο το χρόνο,
ἡ περιοχὴ ἔχει μεγάλη φυσικὴ κλίση ὥστε σέ μικρὴ ἀπόσταση νά
ὑπάρχει ἡ ἀπαραίτητη ὑψομετρικὴ διαφορὰ καί ἔτσι νά δημιουρ-
γεῖται ἡ ἀναγκαία δύναμη τῆς ροῆς τοῦ νεροῦ γιὰ τή λειτουργία ἐνός
μύλου.

Τὰ κτίσματα τῶν μύλων, φτιαγμένα ἀπό ὕλικά πού ἦταν διαθέ-
σιμα στό κοντινὸ περιβάλλον, ἦταν ἀπλῆς κατασκευῆς. Ἦταν συνή-
θως ἰσόγεια πετροχτιστά μέ σκεπὴ ἀπὸ κεραμίδια. Ἔπρεπε νά στε-
γάζουν τίς ἐγκαταστάσεις γιὰ τήν ἄλεση τοῦ μηχανήματος, τοὺς μυ-
λόλιθους, τήν ἀλευροθήκη, τό χώρο γιὰ τό σιτάρι πού ἔφερναν οἱ πα-
ραγωγοὶ γιὰ ἄλεσμα, τὰ ἀμπάρια ὅπου ὁ μυλωνάς ἀποθήκευε τό λε-

γόμενο δικαίωμα καί ἕνα συνήθως δωμάτιο γιά τή διαμονή τοῦ ἴδιου. Τό δωμάτιο τοῦ μυλωνᾶ ἦταν ὑπερυψωμένο μέ πάτωμα ἀπό χοντρά σανίδια γιά νά ἀποφεύγεται, κατὰ τό δυνατόν, ἡ ὑγρασία.

Ἡ πρόσβαση στούς μύλους τῶν Δελφῶν δέν ἦταν ιδιαίτερα εὐκόλη ἐξαιτίας τῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους. Ὑπῆρχαν ὅμως ἐλικοειδεῖς μολαρόδρομοι καί τά μεταφορικά μέσα της παλιᾶς ἐποχῆς, τά γαϊδούρια καί τά μουλάρια, μποροῦσαν χωρίς μεγάλη δυσκολία νά φθάνουν στούς μύλους.

Οἱ πελάτες τῶν μύλων ἦταν κυρίως ἀπό τούς Δελφούς, ἀλλά καί ἀπό τό Χρισσό καί τή Δεσφίνα. Μέ τά χωριά αὐτά οἱ μύλοι συνδέονταν μέ πολύ καλό ἡμιονικό δρόμο. Ὁ δρόμος μάλιστα μέ τήν Δεσφίνα διατηρεῖται στό μεγαλύτερο μήκος τοῦ μέχρι σήμερα. Εἶναι στή βόρεια πλαγιά τῆς Κίρφυς ἀπέναντι ἀπό τούς Δελφούς, διατηρεῖ σέ πολλά σημεῖα τό παλιό καλντερίμι καί μπορεῖ νά θεωρηθεῖ μάλιστα ὡς ἕνα νεότερο μνημεῖο τῆς περιοχῆς. Ἐκτός ἀπό τούς κατοίκους τῶν παραπάνω χωριῶν, οἱ μύλοι ἐξυπηρετοῦσαν πολλούς ἀπό τούς κατοίκους τῶν κοντινῶν χωριῶν τῆς Γκιώνας.

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΜΥΛΟΥ

Ἡ λειτουργία τοῦ νερόμυλου γίνεται ὡς ἑξῆς:

Τό νερό τῆς πηγῆς πού θά κινήσει τό μύλο ὁδηγεῖται πρῶτα σέ ἕνα αὐλάκι, πού λέγεται μυλαύλακο καί φθάνει μέχρι τό μύλο. Γιά νά γίνει αὐτό, δηλαδή νά ἀλλάξει ἡ πορεία τοῦ νεροῦ, τοποθετεῖται ἕνα ἐμπόδιο στό κεντρικό αὐλάκι τῆς πηγῆς καί ἔτσι γίνεται ἡ λεγόμενη δέση. Ἡ δέση ἀποτελεῖται ἀπό μία σειρά πέτρες τοποθετημένες κάθετα στό ρεῦμα τῆς πηγῆς, πολλές φορές μαζί μέ κλαδιά πού συγκρατοῦνται ἀπό μικρότερες πέτρες. Ἔτσι παρεμποδίζεται ἡ ροή τοῦ νεροῦ στό κεντρικό αὐλάκι καί ἀναγκάζεται τό νερό νά μπεῖ στό μυλαύλακο πού ξεκινάει ἀπ'αὐτό τό σημεῖο. Ἄν πρέπει νά περάσει ἀπό δύσβατα μέρη, τότε κατασκευάζονται τά κατάλληλα τεχνικά ἔργα, ὅπως τοῖχοι, ξερολιθιές ἢ σέ κάποια σημεῖα ἕνα κανάλι, πού μπορεῖ νά εἶναι ξύλινο ἀπό ἕναν πελεκημένο κορμό δένδρου προκειμένου νά γεφυρωθεῖ ἕνα μικρό ρέμα ἀπό τή μία ὄχθη μέχρι τήν ἄλλη.

Σ'ὅλο το μήκος τοῦ μυλαύλακου πρέπει νά ληφθεῖ μέριμνα γιά νά μήν πέφτουν μέσα σ'αὐτό χώματα καί τό ἴδιο νά μήν φθειρεται συχνά ἀπό τή διέλευση ἀνθρώπων καί ζώων. Πρέπει ἐπίσης τό μυλαύλακο νά ἔχει τήν κατάλληλη κλίση γιά νά φθάνει τό νερό ἀνεμπόδιστα μέχρι τό μύλο.

Τό νερό ὁδηγεῖται ἀτ'ἀρχήν στήν κεφαλοκάναλη ἢ τό βαρέλι, μπροστά ἀπό τό ὁποῖο τοποθετεῖται μιά σκάρα γιά νά συγκρατεῖ μικρά κλαδιά καί φύλλα ἀπό δένδρα, πού φθάνουν μέχρι ἐκεῖ. Τό βαρέλι τά παλιότερα χρόνια ἦταν ξύλινο, ἐνῶ τά νεότερα ἦταν μεταλλικό. Ἀπό τό βαρέλι τό νερό ἔφτανε στό σιφούνι.

Τό σιφούνι ἦταν στό χαμηλότερο ἄκρο τοῦ βαρελιοῦ καί ἦταν ξύλινο, συνήθως ἀπό συκιά, ἢ μεταλλικό. Ἡ ροή τοῦ νεροῦ στό σιφούνι μπορούσε νά ρυθμιστεῖ κατάλληλα μέ τό δρόμο, οὕτως ὥστε νά φθάνει στή φτερωτή ἢ κατάλληλη ποσότητα νεροῦ.

Ἡ φτερωτή ἦταν ἓνας τροχός, ὁ ὁποῖος τά παλιότερα χρόνια ἦταν κάθετος καί ξύλινος, ἐνῶ τά νεότερα ἦταν μεταλλικός καί ὀριζόντιος. Ἡ κάθετη φτερωτή εἶχε διάμετρο γύρω στά τρία μέτρα, ἐνῶ ἡ ὀριζόντια εἶχε διάμετρο συνήθως 1,20 μέτρα καί πάχος 15 ἑκατοστά μέ πολλές ἀκτίνες, τά κουτάλια. Ἐπάνω σ'αὐτά ἔπεφτε μέ ὀρμή τό νερό καί ἀνάγκαζε τή φτερωτή νά γυρίζει. Στό κέντρο τῆς ὑπῆρχε ἓνας ἄξονας, ὁ ὁποῖος τά παλιότερα χρόνια ἦταν ξύλινος καί τά νεότερα χρόνια μεταλλικός, τό ἀδράχτι.

Τό ἀδράχτι ἦταν κατακόρυφο καί ἀκουμποῦσε στό κεντρί ἐπάνω σε μία ὀριζόντια ἐπιφάνεια, τήν τράπεζα. Ἡ κίνηση τῆς φτερωτῆς ἔφθανε στό ἐπάνω μυλολίθι, τό ὁποῖο ἦταν κινητό, ἐνῶ ἀκριβῶς κάτω ἀπό αὐτό ἦταν τό κάτω μυλολίθι πού ἦταν σταθερό. Οἱ μυλόπετρες δέν ἦταν μονοκόμματα, ἀλλά ἀποτελοῦνταν ἀπό πολλές πελεκημένες καί κατάλληλα συνταιριασμένες πέτρες, πού συγκρατοῦσαν σφιχτά δύο σιδερένια στεφάνια. Οἱ ἐπιφάνειες στίς μυλόπετρες, πού ἔρχονταν σέ ἐπαφή, δέν ἦταν λείες, ἀλλά δέχονταν εἰδική κατεργασία, τή χαραγή. Ἡ κατεργασία αὐτή γινόταν γιά νά δημιουργηθοῦν μικρά ἀκτινωτά αὐλάκια καί ἔτσι νά ἀλέθονται καλλίτερα οἱ σπόροι.

Ἐπάνω ἀπό τήν κινητή μυλόπετρα ἦταν τό καρύκι, μία ξύλινη κάσα μέσα στήν ὁποία ἔριχναν τόν καρπό γιά ἄλεσμα. Ἀπό ἐκεῖ ὁ καρπός ἔφθανε ἀρχικά στόν κάλανο στή βάση τῆς κάσας καί μέ τή βοήθεια πού προσέφεραν τό βαρδάρι πού περιστρεφόταν καί ἡ καυκιά, κατέληγε στίς μυλόπετρες συνεχῶς μικρή ποσότητα καρποῦ γιά νά ἄλεστεῖ. Τό ἀλεύρι πού ἔβγαине ἀπό τίς μυλόπετρες ἔφθανε στή φτύση καί ἀπό ἐκεῖ ἔπεφτε στήν ἀλευροθήκη, πού ἦταν λίγο χαμηλότερα καί ἔτσι ἦταν ἔτοιμο στή διάθεση τοῦ μυλωνᾶ καί τοῦ πελάτη.

ΟΙ ΜΥΛΩΝΑΔΕΣ ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΣΤΟ ΜΥΛΟ

Οἱ νερόμυλοι ἀποτελοῦσαν τόπο συγκέντρωσης πολλῶν ἀνθρώπων ὄχι μόνο συγχωριανῶν, ἀλλά καί ἀπό γειτονικά χωριά, πού ἔφθαναν ὡς ἐκεῖ γιά νά ἀλέσουν τούς καρπούς τους. Ἦταν ἀναγκασμένοι νά μένουν στό μύλο ἀρκετές ὥρες γιά νά πάρουν σειρά γιά τό ἄλεσμα, ἀκόμα καί νά διανυκτερεύσουν σ' αὐτόν ἐάν χρειαζόταν. Ἔτσι εἶχαν τήν εὐκαιρία νά ἀνταλλάξουν εἰδήσεις καί ἀπόψεις σέ ἐποχές πού οἱ εὐκαιρίες ἐπικοινωνίας ἦταν περιορισμένες.

Ἡ καρδιά τοῦ νερόμυλου ἦταν ὁ μυλωνάς. Αὐτός ἔδινε τό ὄνομά του στό μύλο, πού τίς περισσότερες φορές ἦταν ἰδιοκτησία του. Ὁ μυλωνάς συνήθως εἶχε βοηθό, πού τόν ἀποκαλοῦσαν Πασπαλιάρη. Ὁ βοηθός φρόντιζε γιά τό φόρτωμα καί τό ξεφόρτωμα τῶν ζώων, γιά τό καθαρίσμα τοῦ μυλαύλακου, καθῶς καί γιά ἄλλες ἐργασίες τοῦ μύλου καί ἀντικαθιστοῦσε τόν μυλωνά, ὅταν ἐκεῖνος ἔλειπε.

Οἱ μυλωνάδες ζοῦσαν καί δούλευαν πάντα μέ κόσμο, ἀκούγοντας φωνές καί συζητήσεις μαζί μέ τόν ἥχο τῆς ροῆς τοῦ νεροῦ, τῆς φτερωτῆς καί τῆς μυλόπετρας πού ἔτριβε τό σιτάρι. Ἡ ἔκφραση «ἔγινε μύλος» μᾶλλον προῆλθε ἀπό ἐδῶ. Ἔχουν μείνει στή μνήμη τῶν γεροντότερων πολλές ἱστορίες καί περιστατικά πού συνδέονται μέ τούς μύλους καί τούς μυλωνάδες καί κάθε πελάτης τῶν μύλων ἔχει νά διηγηθεῖ κάτι διαφορετικό. Οἱ μυλωνάδες ἦταν ἄνθρωποι φιλόξενοι, ἐξυπηρετικοί καί γελαστοί καί ἔκαναν τήν παραμονή στό μύλο εὐχάριστη.

Οἱ νερόμυλοι δούλευαν ὅλο το χρόνο διότι δέν ὑπῆρχε πρόβλημα στήν παροχή νεροῦ. Δέν δούλευαν μόνο στίς μεγάλες γιορτές τοῦ ἔτους, ὅπως καί στή γιορτή τῆς Ὑπαπαντῆς πού γιόρταζε ἡ Παναγία ἡ Μυλιαργοῦσα. Ἡ τήρηση τῆς σειρᾶς προτεραιότητας στό μύλο ἦταν κανόνας ἀπαραβάτος. Ἐκτός σειρᾶς ἔμπαινε μόνο το ἄλεσμα γιά τό τραπέζι τοῦ γάμου. Γιά τό προβάδισμα αὐτό οἱ μελλοντικοί ἔφερναν κάποιο δῶρο στόν μυλωνά, καθῶς καί γλυκά γιά τούς ἄλλους πελάτες, πού μέ εὐχαρίστηση παραχωροῦσαν τή σειρά τους στό νέο ζευγάρι.

ΟΙ ΝΕΡΟΜΥΛΟΙ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

Οι νερόμυλοι τών Δελφών βρίσκονται όλοι κατά μήκος του ρέματος τής πηγής «Κεφαλόβρυσο» και σέ μικρή απόσταση μεταξύ τους. Απέχουν έναμιση χιλιόμετρο από τό παλιό χωριό και δύο χιλιόμετρα από τούς σύγχρονους Δελφούς. Οι μύλοι, καθώς και οι υπόλοιπες βιοτεχνικές κατασκευές πού είχαν επίσης ως κινητήρια δύναμη τό νερό (μαντάμια και νεροτριβές), ήταν οι παρακάτω, ξεκινώντας από τόν μύλο πού βρίσκεται στό ψηλότερο σημείο:

Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΤΣΕΚΟΥΡΑ

Είναι ο πρώτος στή σειρά τών μύλων τών Δελφών και βρίσκεται πολύ κοντά στό «Κεφαλόβρυσο». Είναι από τούς πιό παλιούς μύλους και λειτουργούσε από τήν περίοδο τής τουρκοκρατίας. Τελευταίος γνωστός μυλωνάς ήταν ο μπάρμπα-Γιώργης Τσεκούρας, ο όποιος ήταν και πολύ καλός ψάλτης. Σ'αυτόν άλεθαν Δελφιώτες, κάτοικοι τών γύρω χωριών, αλλά και οι καλόγεροι του Μοναστηριού του Προφήτη Ηλία. Οι γεροντότεροι θυμούνται νά περνοῦν μέσα από τό χωριό τά καλογερικά μουλάρια τά ξημερώματα, φορτωμένα μέ σιτάρι για νά πάνε στό μύλο για άλεσμα.

Πρέπει νά αναφερθεί ότι τό 1942 είχε γίνει προσπάθεια για νά εγκατασταθεί στό μύλο αυτό ένας μικρός υδροηλεκτρικός σταθμός, ο όποιος παράλληλα μέ τή λειτουργία του μύλου θά μπορούσε νά ηλεκτροδοτήσει τόν οικισμό τών Δελφών. Συντάχθηκε μάλιστα προμελέτη από τόν μηχανικό Ι.Φιλίππου (πού φέρει ήμερομηνία Αθήνα 16.05.1942), ή όποία όμως δέν υλοποιήθηκε ποτέ. Οι Δελφοί συνέχισαν νά ηλεκτροδοτούνται από τήν Ηλεκτρική του Χρισσού έως τά μέσα της 10/ετίας του 1950, όποτε ηλεκτροδοτήθηκαν από τή ΔΕΗ.

Ο μύλος αυτός, όπως και οι υπόλοιποι, σταμάτησε τή λειτουργία του τή δεκαετία του 1950 ή τίς αρχές τής δεκαετίας του 1960. Περιήλθε στήν ιδιοκτησία του στρατηγού Αθανασίου Τσεκούρα και κατόπιν στήν άνιψιά του Μελπομένη, ή όποία τόν δώρισε στό Δήμο Δελφών.

Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΒΑΡΖΑΚΑΝΟΥ

Κάτω άκριβώς από τό μύλο του Τσεκούρα βρίσκεται ο μύλος του Βαρζακάνου. Μυλωνάς ήταν τά τελευταία χρόνια της λειτουργίας του ο Αθανάσιος Βαρζακάνος, ο πατέρας του Γιώργου Βαρζακάνου. Ο μύλος αυτός, όπως και οι υπόλοιποι, έχει σταματήσει εδώ και πολλές δεκαετίες τή λειτουργία του και είναι έρειπωμένος. Σήμερα άνήκει

στήν ιδιοκτησία του Παναγιώτη (Τάκη) Μανδρέκα, του παλιού Δημάρχου της Ίτέας.

Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥΤΣΙΚΟΥ

Βρισκόταν κάτω από το μύλο του Βαρζακάνου και ήταν γνωστός ως μύλος του Μπαλαλά. Η λειτουργία του μύλου αυτού σταμάτησε την προπολεμική περίοδο. Την δεκαετία του 1950 και ενώ άλλοι μύλοι της περιοχής ήταν σε λειτουργία, ο μύλος αυτός ήταν ήδη ένας σωρός έρειπίων.

ΤΟ ΜΑΝΤΑΜΙ ΚΑΙ Η ΝΕΡΟΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΣΤΑΘΗ ΒΑΡΩΝΟΥ

Τό μαντάμι και η νεροτριβή στά Στάθη Βαρώνου ήταν κάτω από το μύλο της οικογένειας Μικρούτσικου.

Μαντάμια (ή μαντάνια) είναι ξύλινες κατασκευές για την κατεργασία μάλλινων ύφαντων ρούχων με νερό. Η κατασκευή αποτελείται από δύο τμήματα: ένα σταθερό και ένα κινούμενο τμήμα. Το κινούμενο τμήμα έχει μία φτερωτή και όταν πέφτει επάνω της το νερό από ένα σιφούνι σάν αυτό του νερόμυλου, κινεί ένα ξύλινο άξονα, επάνω στον οποίο είναι προσαρμοσμένα τα «κοπάνια». Όταν η κατασκευή είναι σε λειτουργία τα κοπάνια χτυπούν συνεχώς και ρυθμικά το ύφαντό, πού τυλίγεται και ξετυλίγεται γύρω από τον άξονα. Συγχρόνως έριχναν νερό στο ύφαντό και τό στροβίλιζαν για πολλές ώρες. Τό ύφαντό «έμπαζε» και φούσκωνε ώστε νά είναι κατάλληλο για χρήση. Στο μαντάμι έβαζαν μάλλινα ύφασματα, πού προορίζονταν για χονδρά χειμωνιάτικα ένδύματα, ακόμη και για κλινოსκεπάσματα.

Νεροτριβή είναι μία κωνική κατασκευή μέσα στο έδαφος, επενδυμένη έσωτερικά με ξύλινες σανίδες, πού έχουν μεταξύ τους μικρά διάκενα. Στόν κώνο αυτόν έπεφτε νερό από σημαντικό ύψος. Στή νεροτριβή ρίχνονταν μάλλινα ύφαντά και βελέντζες, πού τρίβονταν και στροβιλίζονταν με την δύναμη του νερού. Η κατεργασία αυτή έκανε την ύφανση πιό σφιχτή και συγχρόνως πιό μαλακή, μετατρέποντας έτσι τό ύφαντό σε «γινομένη» και «φλοκωτή».

Τό Μαντάμι και η Νεροτριβή περιήλθαν στην ιδιοκτησία του Χρήστου Εύστ. Βαρώνου. Η λειτουργία των κατασκευών αυτών σταμάτησε τή δεκαετία του 1950.

ΤΟ ΛΙΟΤΡΙΒΙ ΤΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ

Δίπλα στίς παραπάνω κατασκευές λειτουργούσε ένα λιοτρίβι. Ήταν και αυτό του Στάθη Βαρώνου, τόν οποίο διαδέχτηκε ο γιός του Ιωάννης Βαρώνος. Τό λιοτρίβι αυτό σταμάτησε τή λειτουργία

τοῦ τὴν ἴδια ἐποχὴ μέ τούς μύλους καί σήμερα ἀνήκει στήν ιδιοκτησία τοῦ Ἰωάννη Νίκ.Κλέντζερη.

Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΛΥΡΙΝΤΖΗ

Λίγο πιά κάτω ἀπό τίς προηγούμενες βιοτεχνίες ἦταν ὁ μύλος τοῦ Λυριντζῆ. Ἀπό τούς παλιότερους γνωστούς μυλωνάδες ἦταν ὁ μπάρμπα-Γιάννης Λυριντζῆς. Ὁ μπάρμπα-Γιάννης ἦταν ἀπό τούς πιά καλούς τεχνίτες. Ἦκανε συχνά τή χαραγὴ στή μυλόπετρα γιὰ νά τρίβεται καλύτερα καί γιὰ νά γίνεται ψιλό το ἀλεύρι. Ἦταν ἰδιαίτερα φιλόξενος καί τό μεσημέρι, ὅταν ἔστρωνε τραπέζι στό μύλο, καλοῦσε ὅλους ὅσους ἦταν ἐκείνη τή στιγμή στό μύλο γιὰ φαγητό.

Μετά τόν μπάρμπα- Γιάννη Λυριντζῆ ἀνέλαβε μυλωνάς ὁ γιός τοῦ Γιάννης. Στή συνέχεια ἐργάστηκαν στό μύλο τά ἀδελφία τοῦ Ἀχιλλέας καί Ἡλίας.

Ὁ νερόμυλος αὐτός ἦταν στό σημείο, ἀπό τό ὁποῖο πέρασε τό κανάλι τοῦ Μόρνου, μέ τό ὁποῖο φθάνει τό νερό στήν Ἀθήνα. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ ἔργου δέν σώζεται τίποτα ἀπό τό μύλο αὐτό.

Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΛΟΜΒΟΤΣΟΥ

Κάτω ἀπό τό σύγχρονο κανάλι τοῦ Μόρνου ἦταν ὁ μύλος τοῦ Κολομβότσου. Παλιός μυλωνάς ἦταν ὁ Ἡλίας Κολομβότσος καί ἀργότερα οἱ γιοί τοῦ Ἀλέκος καί Γιάννης. Καί ὁ μύλος αὐτός σταμάτησε τή λειτουργία τοῦ μαζί μέ τούς υπόλοιπους νερόμυλους τή δεκαετία τοῦ 1950. Σήμερα τά χαλάσματα τοῦ μύλου ἀνήκουν στούς ἀπογόνους τους καί συγκεκριμένα στήν Παγουλίτσα σύζυγο τοῦ Μιχάλη Καζάζη καί τήν Παγουλίτσα Κολομβότσου(Νικολάου), πού διαμένει στήν Πάτρα

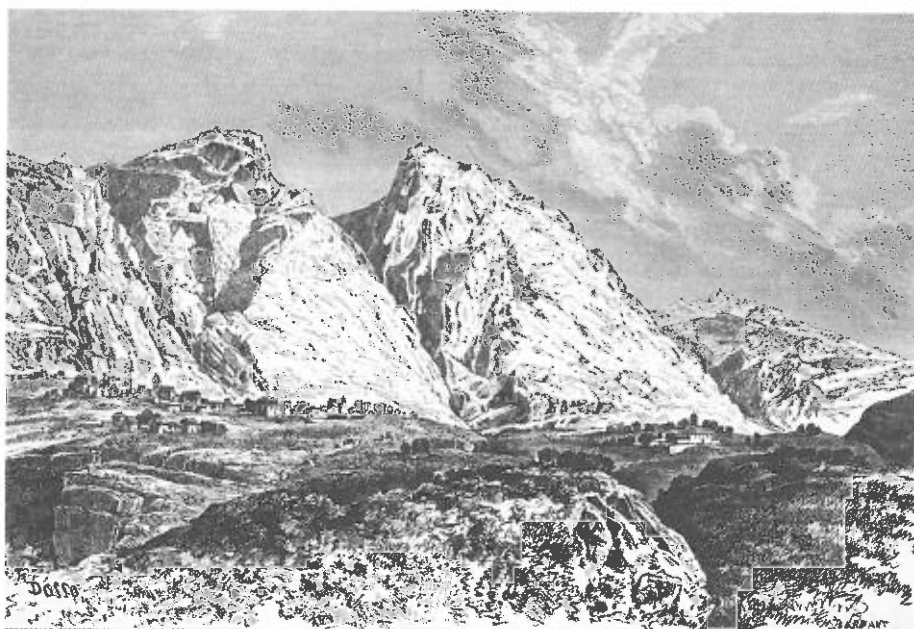
Ο ΜΥΛΟΣ ΤΟΥ ΔΕΛΕΑ

Τελευταῖος μύλος χαμηλά πρὸς τό κεντρικό ἀγροτικό δρόμο ἦταν ὁ μύλος τοῦ Δελεᾶ. Εἶχε ἀγοραστεῖ προπολεμικά ἀπό τόν Κώστα Δελεᾶ, ἐνῶ προηγουμένως ἀνήκε στό καλογερικό μετόχι τῆς Δεσφίνας. Ὁ μπάρμπα- Κώστας, ἐκτός ἀπό καλός μυλωνάς, ἦταν ἀγαπητός σέ ὅλους καί ἔλεγε πολλά καί καλά ἀνέκδοτα. Δίπλα στό μύλο εἶχε ρακαριό, ἔβγαζε τσίπουρο καί τό κερνοῦσε στούς πελάτες. Ἡ λειτουργία τοῦ μύλου αὐτοῦ, ὅπως καί ὅλων των ἄλλων, σταμάτησε στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1950. Εἶναι ἀπό τούς καλύτερα διατηρούμενους νερόμυλους, ἂν καί εἶναι ἐγκαταλειμμένος ἐδῶ καί ἀρκετά χρόνια. Σήμερα ἀνήκει στήν ἐγγονή τοῦ μπάρμπα-Κώστα τήν Βιολέτα, κόρη τοῦ Κομνᾶ Δελεᾶ.

Ἀπ' ὅσο γνωρίζω δέν ἔχει γίνει μέχρι σήμερα συστηματική μελέτη καί δημοσίευση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ νεότερου βιοτεχνικοῦ μνημείου, τοῦ συνόλου δηλ. τῶν ἑπτὰ νερόμυλων τῶν Δελφῶν. Ἡ μόνη γνωστή σέ μένα σχεδιαστική τεκμηρίωσή τους περιλαμβάνεται στό ἄρθρο τοῦ Δανοῦ ἀρχιτέκτονα, μελετητῆ καί λάτρη τοῦ Ἱεροῦ των Δελφῶν Erik Hansen «Souvenirs de Delphes», πού δημοσιεύτηκε τό 2002 σέ τιμητικό τόμο γιά τόν καθηγητή Jens Erik Skydsgaard.

Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἁρθρου αὐτοῦ παραθέτουμε σέ μετάφραση ἀντί Ἐπιλόγου γιά τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει, καθώς ὁ γνωστός καί ἀγαπητός σέ ὅλους μας Ἑρρίκος ἀναφέρεται ὄχι μόνο στούς νερόμυλους, ἀλλά καί στή ζωή γενικότερα στούς Δελφούς τήν ἐποχή τῆς λειτουργίας τους, προσεγγίζοντας τήν μέ γνήσια εὐαισθησία καί κάποια νοσταλγία, ὅπως τῆς ἀρμόζει.

Συνεχίζεται

PLATEAU OF CARTRI (DELPHI) AND MOUNT PARNASSUS

ΑΠ' ΤΗ ΧΛΩΡΙΔΑ ΤΗΣ ΦΩΚΙΔΑΣ

Γ.Ν.Κ.

Τό Θυμαρί

Στὴν εὐρύτερη περιοχή μᾶς φυτρώνει ἐκεῖνο τό ταπεινό, τό μὴ ἀπαιτητικό, ἀλλὰ τό πολὺ πλούσιο σέ δῶρα πρὸς τόν ἄνθρωπο καὶ τὴ μέλισσα.

Πρόκειται γιὰ τό γνωστὸ μας θυμάρι. Ὁ «θύμος», ὅπως τόν θέλει ἡ βοτανικὴ ἀνήκει στὴν οἰκογένεια τῶν χειλανθῶν, πού περιλαμβάνει θάμνους καὶ δενδρύλλια ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα δέ ξέρω, δέν ἔχω δεῖ τὰ δενδρύλλια, ἀλλὰ μόνο τόν «θύμο» τῶν κεφαλωτῶν, δηλαδή τό γνωστό μας θυμάρι.

Φυτρώνει παντοῦ καὶ ἀναπτύσσεται σέ ἄγονα ἐδάφη. Τὰ φύλλα του δέν εἶναι πράσινα ἀλλὰ γκρι, ἐνῶ τὰ ἄνθη τοῦ εἶναι λευκά καὶ κάπου-κάπου κοκκινωπά καὶ τὰ βλέπεις ὅπως τὰ στάχυα μαζί.

Τό θυμάρι μᾶς χρησιμεύει σάν προσάναμμα καὶ κυρίως ὡς ἀρωματικό φυτὸ πού χρησιμοποιεῖται στὴ φαρμακευτικὴ, στὴν ἀρωματοποιία καὶ στὴ μαγειρική.

Τὰ αἰγοπρόβατα πού θά φᾶνε θυμάρι ἀποκτοῦν ἰδιαίτερο ἀρωματικό γάλα.

Ἀπὸ τό θυμάρι βγαίνει καὶ «θυμέλαιον», πολὺ χρήσιμο στὴν ἀρωματοποιία καὶ τὴν φαρμακευτικὴ.

Καὶ κάτι γνωστὸ σέ ὅλους. Τό μέλι πού βγαίνει ἀπὸ τό θυμάρι ξεχωρίζει ἀπὸ ὅλα τα ἄλλα γιὰ τὰ ζάκχαρά του καὶ προπαντὸς γιὰ τό ἀρωμά του.

Ἑσπεριδοειδῆ

Τὰ δένδρα τοῦτα ἀνήκουν σέ οἰκογένεια μέ ἀειθαλές θάμνους ἢ δένδρα τῆς τάξεως τῶν ρυτωδῶν, πού περιλαμβάνει πολλὰ γένη φυτῶν ἰθαγενῶν καὶ τροπικῶν χωρῶν ἀπ' ὅπου διαδόθηκαν σέ ὅλο τόν κόσμο.

Κυριότερα ἀπ' αὐτὰ εἶναι τα: Κίτριον, στό ὁποῖο περιλαμβάνονται τὰ εἶδη γιὰ παραγωγή καρπῶν, χυμῶν κ.λ.π βιομηχανικῶν προϊόντων καὶ αἰθέριων ἐλαίων, εἴτε ὡς κοσμηκᾶ, αὐτὰ πού λέμε ξυνό-δεντρα, ξυνᾶ ἢ λεμονοπορτόκαλλα. Καὶ πιὸ ἀναλυτικὰ ἔχουμε: κι-

τριά, λεμονιά, πορτοκαλιά, μανδαρινιά, νεραντζιά, περγαμότο, γλυκολεμονιά, τό ιαπωνικό κουμκάτ, τό σινικό κινόττο, φράπα, γκρέιπφρούτ, κιτρολεμονιά καί άλλα γένη τῆς ἴδιας οἰκογένειας.

Τά ἐσπεριδοειδῆ, αὐτά πού ἀναφέραμε καλλιεργοῦνται σέ ὅλες τίς ὑποτροπικές χώρες καί ἰδιαίτερα σέ ὅλες τίς παραμεσόγειες χώρες στή Δυτική περιοχή τῶν ΗΠΑ, Δυτικῆς Ἰνδίας, Κεντρικῆς Ἀφρικῆς καί ἄλλοῦ.

Τά ἐσπεριδοειδῆ δέν ἦταν γνωστά στήν ἀρχαιότητα, πλὴν τῆς «κιτρέας» τὴν ὁποία οἱ ἀρχαῖοι ἔφεραν ἀπ' τὴν Παλαιστίνη ὅταν ἔγινε ἡ ἄλωση τῆς Βαβυλώνας καί ἀπὸ κεῖ διαδόθηκε στήν Ἑλλάδα καί Ἰταλία τόν Γ' καί Δ' μ.Χ. αἰώνα.

Ἡ λεμονιά μας ἦλθε μετὰ τόν 10 αἰώνα στήν Ἑλλάδα τὰ ἐσπεριδοειδῆ καλλιεργοῦνται σέ ὅλες τίς θερμές παράλιες περιοχές μέχρι τό ὑψόμετρο τῶν 650μ.

Τά ἐσπεριδοειδῆ εἶναι δένδρα ἀειθαλῆ μέ ὁμορφὴ κόμῃ, μέ βαθυπράσινα φύλλα, τὰ ἄνθη τοὺς μικρά, συνήθως ἐρμαφρόδιτα, κατὰ κανόνα λευκά, πού μοσχοβολοῦν θαυμάσια καί πού ἀνθίζουν τὴν ἄνοιξη. Τό μοσχοβόλημα εἶναι τόσο δυνατὸ πού προκαλεῖ δυνατὰ τίς μέλισσες γιὰ νὰ γονιμοποιήσουν. Ὁ καρπὸς τῶν δένδρων αὐτῶν ποικίλει σέ μεγέθη καί σχῆμα καί ἡ καρποφορία τοὺς ἐπίσης ποικίλει ἀνάλογα μέ τὴν ἀνάπτυξη τὴν φροντίδα τῶν δένδρων. Τὰ φύλλα, ὁ φλοιὸς τῶν φρούτων, οἱ βλαστοί, ἀκόμα καί ἡ ρίζα περιέχουν κύτταρα μέ ἀρωματῶδες αἰθέριο ἔλαιο, χαρακτηριστικῆς γιὰ κάθε ἕνα εἶδος μυρωδιάς. Ἡ πιὸ ἀνθεκτικὴ στό κρύο εἶναι ἡ νεραντζιά καί ἀκολουθοῦν ἡ μανταρινιά, πορτοκαλιά, λεμόνια κ.α.

Πολλαπλασιάζεται μέ σπόρους, μοσχεύματα, καταβολάδες καί ἐμβολιασμούς. Προτιμᾶται ἡ σπορά μέ σπόρους νεραντζιάς καί στή συνέχεια ὁ ἐμβολιασμός μέ τό δένδρο τῆς ἀρεσκείας σας.

Οἱ ἐχθροὶ τῶν δένδρων αὐτῶν εἶναι πολλοί, οἱ ὁποῖοι μποροῦν νὰ φθάσουν μέχρι καί τὴν καταστροφή τοῦ δένδρου. Οἱ ψῶρες, ὁ ἀνθοτρήτης, ὁ τετράνυχος καί ἡ μύγα τῆς Μεσογείου ἀλλὰ κ.ἄ εἶναι αὐτὴ πού ἐπηρεάζουν δένδρα καί φρούτα.

Οἱ νωποὶ καρποὶ τῆς πορτοκαλιάς, μανδαρινιάς, λεμονιάς καί μερικοὶ ἄλλοι καταναλίσκονται αὐτούσιοι, γιὰτί ἔχουν πολὺτιμες ὑγιεινές καί ἰδιότητες, πού ὀφείλονται στά συστατικά καί τίς βιταμίνες Α, Β, C καί Ρ, ἀλλὰ καί τὰ μικρά φρούτα, οἱ φλοιοὶ μερικῶν, ὅπως τα καί τὰ ἄνθη τῆς λεμονιάς γίνονται θαυμάσια γλυκὰ κουταλιοῦ ἢ καί μαρμελάδες. Οἱ χυμοὶ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν παραγωγή ἡδυπότων, ἀναψυκτικῶν, ἀρωματικῶν οἶνοπνευματωδῶν. Τό ξύλο τῶν ἐσπεριδοειδῶν εἶναι κατάλληλο γιὰ ἐπιπλα καί γιὰ τὴν τορνευτικὴ.

Ξεφύλλισμα παλαιῶν ἐφημερίδων

BENETH ANTΩNIOY

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΩΡΑ

- 24-9-1882. Ἐνώπιόν του Ἐπάρχου κ. Ὁδ. Γιαννακοπούλου προσ-
ῆλθε ὁ διαβόητος φυγόδικος Κων.Κρίτσας καί ὁ ὀπαδός
αὐτοῦ Καρανίκας ,ὡς καί οἱ φυγόδικοι Ζεντέφης καί
Παπαδημητρίου .
Ἀπόντες αὐτοί ἀπεστάλησαν εἰς τόν Εἰσαγγελέα Ἀμφισ-
σης
- 12-10-1882. Κατά τήν προχθές γενομένην ἐν Δήμῳ Βωμαίας τῆς
Ἐπαρχίας Δωρίδας ἐκλογήν ἐξελέχθη δήμαρχος ὁ κ.
Ἀθανάσιος Φασίτσας , λαβὼν ψήφους 244, τοῦ ἐταίρου
ὀποψηφίου λαβόντος ψήφους 230.
- 13-10-1882. Διὰ πράξεως τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν ἐνεκρίθη
ἡ σύστασις δημοτικοῦ σχολείου Ἀρρένων ἐν τοῖς χωρίοις
Κάτω Παλαιοξάρι καί Λυκοχώρου τοῦ Δήμου Ποτιδα-
νείας.
- 27-11-1882. Τήν 19 προσεχοῦς Δεκεμβρίου γεννήσεται ἐν Λαμῖα μει-
οδοτική δημοπρασία διὰ τήν κατασκευήν του ἀπό τοῦ
ἐπινείου Βιτρινίτσης μέχρι τῆς θέσεως Ἀνάθεμα τμήμα-
τος τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ, τῆς συνδεούσης τοῦ ἀνωτέρω ἐπι-
νείου μετά τοῦ Λιδορικίου ,πρωτευούσης τῆς Δωρίδος .
- 9-1-1883. Συνεστήθη Δημοτικόν Σχολεῖον θηλέων ἐν Τοπόλια τοῦ
Δήμου Παρνασσέων.
- 15-1-1883. Ἀπελύθη τῆς ὑπηρεσίας του ὁ ἑπαρχος Παρνασσίδας
κ. Β. Θωμόπουλος.
- 9-2-1883. Ἀπελύθη τῆς ὑπηρεσίας του ὁ Ταχυδρομικός ἐπιστάτης
Ἀμφίσσης κ. Ἡλίας Σιδηροπούλος, διορίσθη δ' ἄντ' αὐ-
τοῦ ὁ κ. Γεώργιος Κλάρας.

ΝΕΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ἡ Ἑταιρεία μᾶς ἔδωσε τό παρόν σέ ὅλες τῆς ἐκδηλώσεις τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης καί ἰδιαίτερα στίς ἐκδηλώσεις τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, ὅπου ἐκπρόσωπος τῆς κατέθεσε δάφνινο στεφάνι στό μνημεῖο πεσόντων τῆς πόλεως τῆς Ἀμφίσσης.

Ἡ Ε.Φ.Μ. ἐκφράζει τίς θερμές εὐχαριστίες στόν ἐπίτιμο πρόεδρο τῆς κ. Γεώργιο Ν. Κουτσοκλένη γιά τήν ἀφιέρωση τοῦ τελευταίου πονήματός του μέ τίτλο «Ἑλαιώνα – Τοπόλια». Τοῦ εὐχόμεστε νά αὐξήσει τόν ἤδη μεγάλο ἀριθμό τῶν συγγραμμάτων του.

Ἐξηγήσεις-διόρθωση ὀρθογραφικοῦ λάθους ἀπό Γεώργιο Ἀναγνωστόπουλο

Ἀγαπητοί μου Φίλοι:

Διαβάζοντας τίς «Σελίδες» σᾶς διαπίστωσα στό ἄρθρο μου γιά τήν Ἑλληνική Γλῶσσα γράφεται ἡ λέξη «Σολοικισμός» μέ Γιώτα. «Σολοικισμός» καί ὄχι «σολικισμός», ὅπως ἀναγράφεται, προφανῶς μέ δικό μου λάθος, προέρχεται ἀπό τήν λέξη «Σόλοι», πόλη τῆς Κιλικίας, πού ἐκατοικεῖτο ἀπό Ἀθηναίους ἔποικους πού μιλοῦσαν ἐλληνικά μέ ἐπιδράσεις ἀπό ξένες γλώσσες.

Σολοικισμός εἶναι ἡ χρήση συντακτικῶν δομῶν πού διαφοροποιοῦνται ἀπό τήν πρότυπη γλῶσσα πού διδάσκεται στά σχολεῖα. Ὁ «Σολοικισμός» διαφέρει ἀπό τόν «Βαρβαρισμό» πού ἀφορᾷ ἐπιλογές στή φωνολογία ἢ τήν μορφολογία πού ἀποκλίνουν ἀπό τήν πρότυπη γλῶσσα. Αὐτά γιά τούς καλόπιστους σχολιαστές τῶν ... «Σελίδων...» Μέ πατριωτικούς χαιρετισμούς.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

κ. Λέλα Μπακολουκᾶ 50 €

Ἑταιρεία Δελφοί – Δίστομο 1.500 €

Απαγορεύεται ή μερική ή όλική αναπαραγωγή τῶν κειμένων, ή αναδημοσίευση, ή αποθήκευση σέ οποιοδήποτε σύστημα ηλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοαντιγραφικό καί δέ μεταβιβάζεται σέ καμιά μορφή καί μέ κανένα τρόπο κείμενο, χωρίς προηγούμενη έγγραφη άδεια τοῦ συγγραφέα ή τοῦ περιοδικοῦ.

